Από τη Speenhamland στο Andover: Ιδεολογικές & Κοινωνικοοικονομικές Παράμετροι της Σύγκρουσης πάνω στο Όριο 2 Κόσμων

Μαλάνος Σταμάτης
Κοινωνιολόγος, ΜΔΕ ευρωπαική Ιστορία

Αφού και ζώα εξημερώθηκαν, κανείς δεν πρέπει να απελπίζεται ότι ο παραστρατημένος άνθρωπος είναι αδιόρθωτος [1]

Κάπου στα 1845, στο workhouse του Andover οι τρόφιμοι είχαν αναλάβει μια δουλειά που σήμερα μοιάζει αδιανόητη, θρυμμάτιζαν δηλαδή, τα κόκκαλα των νεκρών με στόχο την παραγωγή λιπάσματος για τα γειτονικά αγροκτήματα. Ώσπου κάποια μέρα υπακούοντας στην ανάγκη, την πείνα και την απελπισία τους, ξεκίνησαν να τρώνε τις ωμές σάρκες των συνανθρώπων τους που ο χρόνος δεν είχε ακόμα προλάβει να εξαφανίσει. Και όμως, μόλις πενήντα χρόνια πριν, ένα επαρχιακό δικαστήριο με μια ιστορική του απόφαση είχε διαμορφώσει ένα τελείως διαφορετικό σκηνικό, θεσπίζοντας μια κλίμακα επιδότησης των φτωχών που βασιζόταν στο ύψος της τιμής του ψωμιού.

Το 1944, κυκλοφόρησε *ο **Μεγάλος μετασχηματισμός***. Στο βιβλίο του αυτό ο Κάρλ Πολάνυι υποστηρίζει ότι δεν ήταν η δημιουργία του σύγχρονου Κράτους συνέπεια της ανάδυσης του Καπιταλισμού, αλλά η ίδια η Κρατική παρέμβαση που έκανε δυνατή την εγκαθίδρυση και επιβίωση της οικονομίας της αγοράς. Μάλιστα θεωρεί ότι αυτή είναι μια σχετικά πρόσφατη εξέλιξη, η μορφή της οποίας αποκρυσταλλώθηκε στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Το φαινόμενο συνδέεται κατά την άποψή του, με την εισαγωγή των μεγάλων περίπλοκων μηχανημάτων, ακριβώς επειδή το μέγεθος και η

δυνατότητα απόσβεσής τους συνδεόταν αναγκαστικά με τη μαζική παραγωγή και την αδιάλειπτη λειτουργία τους.

Συνεπώς, κατά τον ίδιο, θα έπρεπε να δημιουργηθούν εκείνες οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που θα επέτρεπαν τον αδιάλειπτο εφοδιασμό τους με πρώτες ύλες και θα δημιουργούσαν ένα εξαιρετικά πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό που θα αλληλοεπιδρούσε με αυτά. Αυτή συνεπώς η αναγκαιότητα ήταν που ωθούσε την ανερχόμενη ελίτ της βιομηχανίας να πάρει όλα εκείνα τα μέτρα που θεωρούσε ότι απαιτούνταν ώστε να γίνει δυνατή η διαμόρφωση μιας ενιαίας αγοράς εργασίας. Αλλά για να μπορέσει να συμβεί κάτι τέτοιο, έπρεπε να καταργηθεί κάθε είδους κοινοτική αλληλεγγύη ή επιδότηση, καθώς και να μετατραπεί σε εφιάλτη η καθημερινότητα σε κάθε υφιστάμενο ίδρυμα αρωγής, όπως τα workhouses.

Έμοιαζε σαν ένα γιγάντιο κύμα, το οποίο παρέσυρε τα πάντα στο πέρασμά του, να χτύπησε με απίστευτη ένταση τους αδύναμους και τελικά να μεταμόρφωσε για πάντα τον κόσμο μας.

Ωστόσο, κατά την άποψή μας ο μεγάλος μετασχηματισμός, όπως κάθε μεγάλο κύμα αλλαγών, δεν γεννιέται πάντα στον χρόνο που τα αποτελέσματά του μπορούν να γίνουν ορατά, συνεπώς το λεγόμενο πείραμα των workhouses, δηλαδή η δραματική μείωση κάθε εξωτερικής βοήθειας από τις ενορίες και η δημιουργία συνθηκών που θα καθιστούσαν τη διαβίωση εντός των ιδρυμάτων λιγότερο ή περισσότερο χειρότερη από εκείνη των πιο κακοπληρωμένων βιομηχανικών εργατών, θα πρέπει να ιδωθεί σε συνάρτηση με τους σημαντικότερους από τους παράγοντες εκείνους των οποίων η ανασημασιοδότηση και η αξιοποίηση δημιούργησαν τα υποκείμενα, τις ιδέες και τη συναίνεση που ήταν απαραίτητη για να ευοδωθεί μια τέτοιου μεγέθους αλλαγή.

Ο Άγγελος Χανιώτης έχει στο παρελθόν χρησιμοποιήσει τον όρο «**συμπλοκή**» προκειμένου να περιγράψει πολλά και φαινομενικά ασύνδετα μεταξύ τους, τοπικά και χρονικά, γεγονότα και εξελίξεις, τα οποία όμως σε μια δεδομένη χρονική περίοδο παρήγαγαν παρόμοια αποτελέσματα[2]. Κάτι τέτοιο φαίνεται να

συνέβη, κατά την άποψή μας, και στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1830. Πιο συγκεκριμένα, έλαβαν χώρα μια σειρά από συμβάντα του μακρού, του μέσου και του βραχέως χρόνου, τα οποία διαμόρφωσαν το περιβάλλον του «μεγάλου μετασχηματισμού» και τα οποία δυστυχώς δεν υπάρχει σήμερα ο χρόνος να αναλύσουμε.

Συμπέρασμά μας είναι ότι κανένα από αυτά τα συμβάντα δεν θα μπορούσε να διαμορφώσει από μόνο του μια τόσο δραματική για τη ζωή των ανθρώπων εξέλιξη, όπως ήταν η **δημιουργία μιας εθνικής αγοράς εργασίας**, αν δεν υπήρχε η καταλυτική παρέμβαση του βρετανικού Κράτους, το οποίο μεταξύ άλλων χρησιμοποίησε μέσα όπως ήταν ο Νέος Νόμος περί των Φτωχών και το πείραμα των Workhouses.

Όμως από την άλλη μεριά, η επιτυχία αυτών των παρεμβάσεων δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί χωρίς να ληφθούν υπόψη οι παραπάνω παράγοντες. Συγκεκριμένα, εξελίξεις του μακρού χρόνου, όπως ήταν η αύξηση του πληθυσμού, η ανασύνθεση των ελίτ, η νέα ηθική των προτεσταντικών δογμάτων όπως αυτά ανανοηματοδοτήθηκαν τότε, η ανασημασιοδότηση της ιδιοκτησίας από απλή χρήση σε απόλυτο δικαίωμα, η αναγνώριση της κοινωνικής χρησιμότητας του οικονομικού εγωισμού των ανθρώπων, η αργή έλευση της νέας οικονομίας, είχαν διαβρώσει αποτελεσματικά τα θεμέλια του παλιού κόσμου, αλλά δεν ήταν σε καμιά περίπτωση ικανές από μόνες τους να οδηγήσουν στον μεγάλο μετασχηματισμό.

Ωστόσο, όσο πλησιάζαμε προς το τέλος του 18ου αιώνα, οι εξελίξεις αυτές προοδευτικά αποκτούσαν άλλο νόημα, καθώς αλληλοεπιδρούσαν με σημαντικές εξελίξεις του μέσου χρόνου, όπως οι εντεινόμενες περιφράξεις και η καταστροφή της οικοτεχνίας και βιοτεχνίας της υπαίθρου, η οποία άκμαζε για αιώνες αλλά αδυνατούσε πλέον να ανταγωνιστεί την παραγωγικότητα των νέων εργοστασίων. Η συνεπαγόμενη απειλή αποψίλωσης της υπαίθρου από τον πληθυσμό της οδήγησε τα ανώτερα στρώματα της αριστοκρατίας να υιοθετήσουν επιδοματικές πολιτικές, για τις οποίες δεν ίσχυε πλέον η παλιά διάκριση ανάμεσα στους ικανούς και μη φτωχούς και τις οποίες

χρηματοδοτούσαν από τις υψηλές τιμές των τροφίμων.

Τη στάση τους αυτή ενίσχυσαν η εντεινόμενη απειλή κατά της τάξης και της ίδιας τους της υπόστασης που προερχόταν από την άλλη μεριά της Μάγχης, το πλήθος των ανέργων στρατιωτών, καθώς πλησίαζε η λήξη των Ναπολεόντειων πολέμων, και το κίνημα των Λουδιτών, που την εποχή εκείνη έδειχνε να έχει πολύ απειλητικότερες διαστάσεις από αυτές που του αποδίδει η σύγχρονη ιστοριογραφία.

Όμως τα επιδόματα αυτά, αν και βραχυπρόθεσμα προστάτεψαν τους πληθυσμούς ιδιαίτερα στη Νότια Αγγλία, μακροπρόθεσμα είχαν τελείως διαφορετικά αποτελέσματα. Προκάλεσαν την εξάρτηση των αγροτικών πληθυσμών από τη χορήγησή τους, μείωσαν την παραγωγικότητα των περιοχών αυτών, αφού οι γαιοκτήμονες επιδοτούμενοι στην ουσία οι ίδιοι δεν είχαν κανέναν λόγο να εκσυγχρονίσουν περαιτέρω την παραγωγή τους και, τέλος, εμπόδισαν την κινητικότητα του πληθυσμού που ήταν απαραίτητη για τη βιομηχανία των πόλεων. Το πιο σημαντικό τους, όμως, αποτέλεσμα ήταν πως κρατούσαν τις τιμές των τροφίμων υψηλές.

Τα προβλήματα αυτά έγιναν πια αξεπέραστα όταν η εντεινόμενη εισαγωγή των μεγάλων και περίπλοκων μηχανών δημιούργησε δύο νέα ζητήματα. Από τη μια, τα νέα δεδομένα παραγωγής που η ύπαρξή τους απαιτούσε ένα σταθερό και εξαιρετικά πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό. Δεν μπορούσε πλέον ο εργαζόμενος να πηγαίνει στο εργοστάσιο όποτε ο ίδιος το επέλεγε, να καθυστερεί, να μη συνεργάζεται κ.λπ. Από την άλλη, η έλευσή τους προκάλεσε μια πρωτοφανή πτώση των τιμών των βιομηχανικών προϊόντων, την ίδια στιγμή που οι υψηλές τιμές των τροφίμων και η ακαμψία της αγοράς εργασίας εμπόδιζαν τους μισθούς να την ακολουθήσουν ανάλογα. Αυτή ακριβώς η αναντιστοιχία, μαζί ασφαλώς με συγκυριακά αίτια, ήταν το γεγονός που προκάλεσε την πρώτη αληθινά **δομική κρίση του συστήματος** εκείνα τα χρόνια, δηλαδή τις δεκαετίες του 1830 και 1840.

Σε εκείνο, λοιπόν, το χρονικό σημείο ήταν που οι ιδέες των Locke, Smith και της μεταρρυθμισμένης Εκκλησίας φάνηκε να

αποκτούν ένα άλλο, διαφορετικό από τις προθέσεις των εμπνευστών τους περιεχόμενο, και άλλοι εξαιρετικά προικισμένοι διανοούμενοι πρόσθεσαν το δικό τους ειδικό βάρος στις εξελίξεις. Ήταν οι μαλθουσιανές ιδέες για τον πληθυσμό που ενέτειναν τις ανησυχίες των μεσαίων τάξεων και κυρίως οι ρικαρντιανές αναλύσεις που φανέρωσαν στις νέες ανερχόμενες ελίτ της βιομηχανίας και του εμπορίου ποιο ακριβώς ήταν το πρόβλημα.

Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό. Η ανάλυση του Φουκώ, δείχνει γλαφυρά ότι το πρόβλημα σχετικά με τη **διαχείριση της φτώχειας** δεν αφορούσε μόνο τη δημιουργία μιας εθνικής αγοράς εργασίας, όπως ισχυρίζεται ο Πολάνυι, ούτε την πτώση των εργατικών μισθών. Υπήρχε ένα δεύτερο, αλλά εξίσου μεγάλο πρόβλημα που έπρεπε να λύσουν.

Οι φτωχο-διάβολοι διατηρούσαν ακόμη από τα βάθη του χρόνου ή ανασυνέθεταν έναν λόγο δικό τους και πρακτικές που ήταν αντίθετες στο αστικό δίκαιο και στην ηθική της εποχής. Λόγο και πρακτικές που έρχονταν σε ευθεία αντίθεση με την ανάγκη της ασφαλούς αποθήκευσης των εμπορευμάτων, των τελωνειακών δασμών, της φορολογίας δηλαδή απέναντι στην ιδιοκτησία των άλλων, και μπορούσαν να αναπτύξουν αντιστάσεις απέναντι στη δύναμη της πείνας, την οποία οι άρχουσες τάξεις σκόπευαν να χρησιμοποιήσουν ως καταλύτη των αλλαγών. Η σκληρότητα των συνθηκών λοιπόν και η ίδια η οργάνωση της ζωής εντός των workhouses μπορεί να ερμηνευθούν και σαν ένας μηχανισμός αποτροπής και πειθάρχησης.

Τέλος, το γεγονός ότι πολλά τμήματα της χώρας είχαν καταφέρει να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά το πρόβλημα της φτώχειας εφαρμόζοντας διαφορετικές πολιτικές από την επιδοματική, αλλά παρ’ όλα αυτά υποχρεώθηκαν από τις προβλέψεις του Νέου Νόμου περί των Φτωχών να τις εγκαταλείψουν, δείχνει ότι η εφαρμογή του πειράματος των workhouses ήταν περισσότερο ιδεολογική επιλογή παρά πραγματική ανάγκη. Μάλιστα, η φυσική αύξηση του πληθυσμού των πόλεων, αλλά και η μετανάστευση των Ιρλανδών που είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα από τον λεγόμενο λιμό της πατάτας,

προσέφεραν άφθονο εργατικό δυναμικό, καθιστώντας πιθανόν αχρείαστη τη βία που τα workhouses άσκησαν στους απόρους.

Ο Πολάνυι ισχυρίζεται ότι το εθιμικό δίκαιο της επιδοματικής πολιτικής αποτέλεσε το σημείο συνάντησης της παραδοσιακής αριστοκρατίας της γης με τα μεγάλα τμήματα των απόρων των αγροτικών κυρίως περιοχών της Νότιας Αγγλίας, επειδή αμφότερα ένιωσαν να απειλείται η ίδια τους η ύπαρξη και τα κοινοτικά τους δικαιώματα από τους μετασχηματισμούς που απειλούσε να φέρει η επικράτηση της λεγόμενης ελεύθερης αγοράς…

Αλλά είναι εξίσου αλήθεια ότι ποτέ δεν υπήρξε μια καθαρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ αστικής τάξης και αριστοκρατίας, αντίθετα υπήρξε μεγάλος βαθμός συγχρωτισμού και σύνθεσης μεταξύ τους. Η υπαρκτή αντίθεση αστών και αριστοκρατών αφορούσε κατά την άποψή μας, μάλλον τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των ελίτ της βιομηχανίας από τη μια και των ανώτερων τμημάτων της αριστοκρατίας της γης από την άλλη.

Είναι, επίσης, αλήθεια ότι τα ίδια τα αδιέξοδα και η εξαθλίωση που προκάλεσαν τα επιδόματα ήταν ο λόγος που συσπείρωσε εναντίον τους τη μεγάλη πλειοψηφία της μεσαίας τάξης και διαμόρφωσε την αναγκαία συναίνεση που απαιτήθηκε για τη σχεδόν ολοσχερή κατάργησή τους. Αλλά αυτή είναι μόνο η μισή αλήθεια. Η άλλη μισή είχε γραφεί δεκαετίες πριν σε διαφορετικές συνθήκες από φυσικούς όπως ο Newton, εκκλησιαστικούς στοχαστές, φιλοσόφους όπως ο Locke και οικονομολόγους όπως ο Smith, οι ιδέες των οποίων ανασημασιοδοτήθηκαν την εποχή αυτή και αποτέλεσαν τα καύσιμα των αλλαγών.

Βασικό τμήμα της συλλογιστικής του Καρλ Πολάνυι είναι ότι η **εισαγωγή μεγάλων και πολύπλοκων μηχανημάτων** ήταν η θρυαλλίδα που κατέστησε αναγκαία την κρατική παρέμβαση, η οποία υλοποιήθηκε με τον Νέο Νόμο περί των Φτωχών και το πείραμα των workhouses, επειδή η λειτουργία τους απαιτούσε ένα πειθαρχημένο εργατικό δυναμικό και η απόσβεσή τους την αδιάλειπτη λειτουργία τους. Όμως, υποστηρίζουμε -και ασφαλώς ο Πολάνυι δεν το αρνείται- πως το ίδιο έντονη ήταν και η ανάγκη

των Βιομηχάνων για τον εφοδιασμό των πόλεων με φθηνά γεωργικά προϊόντα, επειδή κάτι τέτοιο ήταν απολύτως απαραίτητο για τη μείωση των εργατικών μισθών, όπως πολύ διορατικά έδειξε το έργο του David Ricardo, φυσικού πνευματικού ηγέτη του βιομηχανικού τμήματος της αστικής τάξης αυτής της εποχής.

Ένα, κατά την άποψή μας, διαφορετικό θέμα είναι αν η βιομηχανία της εποχής είχε αληθινή ανάγκη για μαζική μετανάστευση εργατικών χεριών από την ύπαιθρο προς τις πόλεις, μιας που η φυσική αύξηση του πληθυσμού τους και η εντεινόμενη μετανάστευση των Ιρλανδών, μαζί με τις φυσικές κινήσεις μικρών αποστάσεων από τα γύρω χωριά προς αυτές, επαρκούσαν για να καλύψει το κενό. Αν και η λεπτομερής διερεύνηση μιας τέτοιας υπόθεσης ξεφεύγει από τα όρια αυτής της παρουσίασης, άποψή μας είναι ωστόσο ότι οι ίδιοι λόγοι που κατέστρεψαν την οικοτεχνία και τη βιοτεχνία της αγγλικής υπαίθρου είναι αυτοί που υπονόμευσαν και την παραγωγή της Ιρλανδίας, επομένως η μαζική είσοδος των Ιρλανδών είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα από τα χρόνια του μεγάλου λιμού.

Σε σχέση τώρα με τα επιμέρους ερωτήματα, καταλήγουμε ότι εφόσον η εφαρμογή του μεγάλου μετασχηματισμού είχε περισσότερο πολιτική και ιδεολογική αφετηρία, είναι αναμενόμενο να ασκήθηκε και λελογισμένη βία για την εφαρμογή του.

Προκειμένου, δηλαδή, να επιτευχθούν οι στόχοι του, οι συνθήκες στο εσωτερικό των ιδρυμάτων έπρεπε να είναι λίγο χειρότερες από αυτές στις οποίες ζούσαν οι πιο φτωχοί από τους βιομηχανικούς εργάτες των πόλεων. Από την άλλη, η πειθάρχησή τους απαιτούσε, όπως ο Φουκώ έδειξε καθαρά στο *Επιτήρηση και Τιμωρία*, την επανακοινωνικοποίησή τους και γι’ αυτό ακριβώς επελέγη τελικά ο **διαχωρισμός των οικογενειών** και κυρίως η απομάκρυνση από αυτές των ανήλικων μελών τους.

Η διατροφή εντός των ιδρυμάτων, το καθημερινό τους πρόγραμμα, η αρχιτεκτονική των εσωτερικών τους χώρων, η γεωγραφική τους τοποθέτηση, παρ’ όλους τους περιορισμούς του κόστους, παρά το γεγονός ότι πολλά από αυτά τα ιδρύματα στηρίχθηκαν σε

προϋπάρχουσες υποδομές, παρά τις αντιδράσεις των τοπικών αξιωματούχων, καθώς και των ίδιων των τροφίμων, προσπαθούσε να εξυπηρετήσει τέτοιους σκοπούς.

Όπως προαναφέραμε, ο Φουκώ εξετάζει την εξέλιξη των workhouses ως μέρος της ευρύτερης προσέγγισής του στο ζήτημα της Εξουσίας και της διαδικασίας πειθάρχησης των κατώτερων τάξεων. Χωρίς να αρνείται ποτέ τον ιδιαίτερο ρόλο των ιδεών και του μετασχηματισμού της οικονομικής δομής, φωτίζει ωστόσο τον ρόλο της Πολιτικής σε σχέση με το ζήτημα που μας ενδιαφέρει.

Πιο συγκεκριμένα, στους βασικούς τομείς της κοινωνικής τους ζωής, οι κατώτερες τάξεις αυτήν ακριβώς την ιστορική περίοδο υποχρεώθηκαν στον διαχωρισμό τους σε **δύο βασικές κατηγορίες**. Η μικρότερη, και πιο προβληματική από αυτές, αναγκάστηκε σε βαθύτερο από τα προηγούμενα χρόνια εγκλεισμό, ενώ η μεγάλη πλειοψηφία αφέθηκε να αιωρείται μεταξύ της πείνας και των νέων εργοστασίων, ακριβώς επειδή η ανάγκη για φθηνά εργατικά χέρια, ο υπερπληθυσμός και ο φόβος των εξεγέρσεων έκαναν φανερή τη σημασία της.

Στην περίπτωση της τρέλας, το γεγονός αυτό σήμαινε τον διαχωρισμό όσων θεωρήθηκαν τρελοί από τους παράλογους, στην περίπτωση της φυλακής σήμαινε την κατασκευή και τον διαχωρισμό των εγκληματιών από τους παραβατικούς, και στην περίπτωση των απόρων σήμαινε τον διαχωρισμό των δυνάμει ανεξάρτητων εργατών από τους τροφίμους των workhouses.

Κατά την άποψή μας επρόκειτο, λοιπόν, για τρεις διαφορετικές όψεις της ίδιας ακριβώς πολιτικής. Στόχος τους δεν ήταν απλά να αποκλείσουν αυτούς που θεωρούσαν ως αντικοινωνικά στοιχεία, αλλά περισσότερο να οριοθετήσουν τη ζωή, τις αξίες και τη δράση όλων των υπολοίπων, οι οποίοι αποτελούσαν και τη μεγάλη πλειοψηφία των κατώτερων τάξεων. Και στις τρεις περιπτώσεις έπαιρναν κατ' ουσίαν οικείες προηγουμένως μορφές, είτε επρόκειτο για τρελούς, είτε για παραβατικούς, είτε για αλήτες και φτωχούς, και τους μετέτρεπαν δια μέσου του εγκλεισμού τους και των συνακόλουθων συνθηκών του σε αλλόκοτα όντα[3].

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, **η εργασία ήταν το μέσο που χρησιμοποιήθηκε περισσότερο από όλα** για να τιθασευτεί τούτος ο συρφετός του παράλογου. Εργασία για τους τροφίμους των ιδρυμάτων, εργασία στα νέα εργοστάσια και για τους υπολοίπους, τους οποίους η πείνα θα έσπρωχνε μέχρι τις εισόδους τους. Μια τέτοια πολιτική είχε στα μέσα του 19ου αιώνα καταστεί απολύτως απαραίτητη, όχι μόνο επειδή, όπως υποστηρίζει ο Πολάνυι, η βιομηχανία χρειαζόταν επειγόντως φθηνότερα εργατικά χέρια, αλλά και επειδή η ίδια η αποτυχία της επιδοματικής πολιτικής σαράντα ολόκληρα χρόνια μετά την πρώτη εφαρμογή της, είχε εκθρέψει έναν πληθυσμό που γινόταν ολοένα και δυσκολότερο να ελεγχθεί.

Έναν συρφετό ανθρώπων ο οποίος δεν ήθελε να γνωρίσει τους αστικούς κανόνες, δεν παντρεύονταν, δεν βάφτιζε τα παιδιά του και δεν αναγνώριζε τις ηθικές του υποχρεώσεις.

Μάλιστα, όπως σημειώνει ο Φουκώ, από τις αρχές του 19ου αιώνα οι λεγόμενες **λαϊκές ανομίες** έλαβαν νέες διαστάσεις όταν διασταυρώθηκαν με τις κοινωνικές συγκρούσεις, την αντίσταση στην εκβιομηχάνιση ή με τα αποτελέσματα των οικονομικών κρίσεων. Έλαβαν, δηλαδή, τα χαρακτηριστικά που παρατηρούμε σε όλα τα κινήματα που εκτυλίχθηκαν από το 1780 μέχρι το 1848[4]. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της Βρετανίας το κίνημα των Λουδιτών και λίγο αργότερα τα πιο ριζοσπαστικά τμήματα των Χαρτιστών έθεσαν ζητήματα που ξεπερνούσαν κατά πολύ τα ανεκτά για την εποχή όρια.

Αυτήν ακριβώς την απειλή, κατά τον Γάλλο φιλόσοφο, σκόπευε να αντιμετωπίσει η παρέμβαση της Πολιτικής την εποχή που εξετάζουμε και μέρος αυτής της αντιμετώπισης αποτέλεσε και το πείραμα των workhouses. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την παραπάνω θεώρηση, το δίλημμα που έθεσε ο Νέος Νόμος περί των Φτωχών στον πληθυσμό των απόρων της εποχής σε καμιά περίπτωση δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τα ζητούμενα της λεγόμενης ηθικής μεταρρύθμισης, η οποία την εποχή εκείνη βρίσκονταν σε πλήρη εξέλιξη και στον τομέα της αντιμετώπισης της τρέλας

προωθούνταν από τις προσεγγίσεις των Samuel Tuke και Philippe Pinel, και οι οποίες στόχο είχαν τον διαχωρισμό της βαριάς τρέλας από τον πληθυσμό όσων απλώς αρνούνταν την κυρίαρχη ηθική και τις αστικές νόρμες. Ούτε ήταν αντίθετη στον εξανθρωπισμό των ποινών, αφού η ίδια η ιδέα της φυλάκισης γεννήθηκε εκείνα τα χρόνια.

Αντίθετα, οι στόχοι τους ήταν παρόμοιοι. Έπρεπε να πιέσουν τη μεγάλη πλειοψηφία των ανέργων να στραφεί στη μετανάστευση και στα νέα εργοστάσια, όχι μόνο επειδή η οικονομική χρησιμότητα μιας τέτοιας κίνησης ήταν προφανής, αλλά και γιατί η ένταξή τους στην ανελαστική διαδικασία της παραγωγής αυτήν την εποχή θα είχε προφανή αποτελέσματα στην πειθάρχησή τους. Οι υπόλοιποι, όσοι δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να αντέξουν μια τέτοιας κλίμακας διαδικασία, μπορούσαν να καταφύγουν στα workhouses.

Εκεί το ίδιο τους το σώμα θα γινόταν, με τη χρήση λελογισμένης βίας, αντικείμενο μιας άλλου είδους, αυστηρότερης πειθάρχησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Aldcroft, D. και Ville, S. *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1750-1914*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005

Block, F. και Somers, M. In the Shadow of Speenhamland. Social Policy and the Old Poor Law, *Politics and Society* 31.2 (2003).

Broad, J. Housing the Rural poor in Southern England 1650-1850, *The agricultural History Review*, Vol. 48, No 2, British agricultural History Society, 2000

Brown, D. Workers, Workhouse and the Sick Poor. Health and Institutional Health Care in the long Nineteenth Century, *Journal of Urban History*, Vol 43, 2017

Burawoy, M. For a Sociological Marxism, the complementary Convergence of Antonio Gramsci and Karl Polanyi ,*Politics and*

Society, Vol 31 , No 2, June 2003.

Burns, E. M. *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Επίκεντρο, Αθήνα 2006,
Cannon, J. *Aristocratic Century*, Cambridge University Press, 1984

Clark, W. C. *"London: A Multi- Century Struggle For Sustainable Development in a Urban Environment",* Faculty Research Working Paper Series, Harvard Kennedy School, August 2015.

Crowther, M. A. *The workhouse system 1834-1929. The history of the social institution,* Routledge library edition: The Victorian word, 2016.

Dinwiddy, J. "Luddism and Politics in the Northern Counties", *Social History*, Vol. 4, No. 1 (Jan., 1979), Taylor & Francis, Ltd.

Elder, W. "Speenhamland Revisited", *Social Service Review*, Vol 38, No 3, Sep.1964

Engels, F. *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, Μπάυρον, Αθήνα, 1974.

Foucault, M. *Επιτήρηση και Τιμωρία –Η γέννηση της φυλακής*, Ράππα, Αθήνα 1989

Geary, D. *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα 1848-1939*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988

Glaper, J. The Speenhamland Scales: Political, Social or Economic Disaster?, *Social Service Review* 44.1 (1970).

Green, D. R. *Pauper Capital. London and the Poor Paw 1790-1870,* M.P.G Books Croop, UK, 2010.

Green, D. R. Pauper Protests: Power and Resistance in Early Nineteenth-Century London Workhouses, *Social History* Vol.31,

No 2, Taylor and Francis L.t.d. , May 2006,
Hallas, C. S. Poverty and Pragmatism in the Northern Uplands of England: The North Yorkshire Pennines 1700-1900, *Social History*, Vol 25, No 1, Taylor and Francis Ltd, Jan. 2000,
Heal, F. και Holmer, C. *The Gentry in England and Wales, 1500-1700*, Macmillan Press LTD, 1994,
Heilbroner, R. L. *Οι φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου. Η ζωή και οι ιδέες τους,* Κριτική, Αθήνα, 2000

Higginbotham, P. "An introduction to the Workhouse", http://www.Workhouses.org.uk/intro/.

Hobsbawm, E. J. "The Machine Breakers", *Past and present*, No. 1, Oxford University Press, Feb. 1952.

Hobsbawm, E. J. *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2002.

Howart, M. *Ο ρόλος του πολέμου στη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Ποιότητα, Αθήνα 2009

Kamen, H. *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002

Lindemann, A. S. *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης από το 1915 μέχρι σήμερα*, Κριτική, Αθήνα 2014

Locke, J. Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως, Πόλις, Αθήνα 2010

Lucassen, L*. The Immigrant Threat. The Integration of Old and New Migrants in Western Europe since 1850*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2005

Mackay, L. A culture of Poverty? The St. Martin in the fields Workhouse 1817, *The journal of Interdisciplinary History,* Vol 26, No 2 (Autumn 1995) The MIT Press

Mackenzie, S. R. An English Woman's Workhouse is her Castle: Poor management and Gothic Fiction in the 1790, *ELH,* Vol 74, No 3, Johns Hopkins University Press, 2007.

Midwinter, E.C. State Intervention at a Local Level: The new poor Law in Lancashire, *The Historical Journal*, Vol 10, No 1, Cambridge University Press, 1967.

Miller, I. Feeding in the Workhouse: The Institutional and ideological Function of food in Britain, 1834-1870, *Journal of British Studies* 2, Oct. 2013, The North American Conference on British

Murdah, L. D. "From Barrack Schools to Family Cottages: Greeting Domestic Space for late Victorian Poor Children", J. Lawrence & P. Starkey (eds), *Child Welfare and Social Action in the Nineteenth and Twentieth Centuries: International Perspective*, Liverpool, Liverpool UP, 2001

Neuman, M. D. A suggestion regarding the origins of the Speenhamland Plan, *The English Historical Review*, 84 (1969).

Newman, S. To Punish or Protect: The New Poor Law and the English Workhouse, Springer Science + Business Media New York 2013, Published online: 10 December 2013

Page Moch, L. *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 2003 (2nd edition, 1st edition 1992.

Pallister, R. Workhouse Education in County Durham 1834- 1870, *British Journal of educational Studies,* Teylor and Francis L.t.d, Vol. 16, No 3, Oct.1968

Pooley, C. and Turnbull, J. *Migration and mobility in Britain since the 18th century*, London, 1998.

Richardson, R. and Hurwitz, B. Joseph Rogers and the Reform of Workhouse Medicine, *British Medical Journal*, Vol 299, No 6714,BMJ, Dec. 1989,

Richardson, R. *Dickens and the Workhouse, Oliver Twist and the London Poor*, Oxford University Press, 2012.

Robets, N. How Cruel was the Victorian Poor Low? *The Historical Journal*, Vol 6, No 1, Cambridge University Press,

1963,
Rubin, I.I. *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Κριτική, Αθήνα 1993

Seth, K. Slumming: *Sexual and Social Politics in Victorian London*, Princeton University Press,2004,
Slack, P. *The English Poor Law 1531-1780*, Studies in Economic and Social History, Macmillan, 1990,
Somers, R. και Block, F. From Poverty to Perversity. Ideas, Markets and Institutions over 200 Years of Welfare Debate, *American Sociological Review*, Vol. 70, No 2,

Speizman, M. D. Speenhamland: an experiment in guaranteed income, *Social Service Review* 40 (1966)

Speizman, M. D. Speenhamland: an experiment in guaranteed income*, Social Service Review* 40 (1966).

Stoker, P. M. Bentham, Dickens and the Uses of the Workhouse, *Studies in English Literature 1500-1900*, Vol. 41, No 4, John Hopkins University, Autumn 2001
Taylor, J.S. A Different Kind of Speenhamland: Nonresident Relief in the Industrial Revolution, *The Journal of British Studies* 30.2 (1991)

The Victorian Web, Literature, History and Culture in the age of Victoria, http://www.victorianweb.org/

Wells, R. The Poor Law Commission and Publicly-Owned Housing in the English Countryside 1834-1847, *The agricultural History Review*, Vol. 55, No 2, British agricultural History Society, 2007
Wallesrstein, I. *Σύγκρουση Πολιτισμών*, κείμενο 3, Θύραθεν, 2011

Walton*,* J. K. *Chartism*, London, Routledge, 1999

Αμπούτης, Α. *Η εξέλιξη της πολιτικής ιδεολογίας και του δημόσιου πολιτικού λόγου των Βρετανικών αριστοκρατικών ελίτ κατά την περίοδο 1832-1914*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα

Ιστορίας & Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Οκτώβριος 2016.

Βέμπερ, Μ. *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του Καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα, 2006
Γαγανάκης, Κ. Οικονομική ανθρωπολογία και ιστορία στην κριτική της οικονομίας της αγοράς: το έργο του Karl Polanyi, *Σύγχρονα θέματα* 49 (1993).

Γαγανάκης, Κ. Νέες θεωρήσεις και Πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας και του κόσμου των Φτωχών στην Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, *Ιστορία κοινωνικής Πολιτικής*, επιμέλεια Κ. Δικαίος , Gutenberg, Αθήνα,, 2010

Πολάνυι, Κ. *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*, Νησίδες, Σκόπελος 2001

Φουκώ, Μ. *Εξουσία, γνώση και ηθική*, Ύψιλον Αθήνα 1987.

Φουκώ, Μ. *Η Ιστορία της Τρέλας*, Ηριδανός, Αθήνα, 2004

Φουκώ, Μ. *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Ύψιλον, Αθήνα 1991.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

[1] Τμήμα επιγραφής που βρισκόταν στην είσοδο του εργαστηρίου της Μαξεντίας. Μ.Φουκώ

(2004), σ. 62.

[2]https://mathesis.cup.gr/assets/courseware/v1/5601ce659ef7bed0c8f3aca7175e35e5/c4x/History/Hist2.1/asset/Hist_2.1_12345_updated.pdf, σ.22.

[3] Στο ίδιο, σ. 69-72.

[4] M. Foucault (1989), σ.360.

Dulce bellum inexpertis | Ο Νεοφιλελευθερισμός Οδηγεί στον Κοινωνικό Πόλεμο

Θεόφιλος Βανδώρος

Μετά τις Γαλλικές Προεδρικές Εκλογές, τόσο ο Ζ.Λ. Μελανσόν αλλά και ορισμένα κόμματα, οργανώσεις και συλλογικότητες επιδιώκουν να δημιουργηθεί στην Ευρώπη… ένα Ευρύ Κοινωνικό Μέτωπο, θεωρώντας πως είναι η μοναδική απάντηση στα σχέδια των οικονομικών ελίτ.

Η βασική πρόταση στηρίζεται στο γεγονός πως… αναπόφευκτα η απόλυτη επικράτηση των Νεοφιλελεύθερων πολιτικών, θα οδηγήσει σε μια διαρκή όξυνση με τελική κατάληξη μια γενικευμένη πολεμική σύρραξη… ή τελικά σε μια στρατιωτικοποιημένη και φοβική κοινωνία που μέσα στην τυφλή αντίδραση του “κοπαδιού”, πανικόβλητη ως “τρομαγμένη αντιλόπη”, θα παραδώσει απαθώς και αμαχητί τη… “σχετική” ελευθερία που της παρέχει η Αντιπροσωπευτική Αστική Δημοκρατία.

Μάλιστα, αυτό το τελευταίο μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα μετά τις Βρετανικές, Γαλλικές και Ιταλικές Εκλογές (Προεδρικές και Βουλευτικές). Στο θέατρο των Σκιών των συστημικών ΜΜΕ, τον ρόλο του Γιαγκούλα τον έπαιξε η Λεπέν. Το θρίλερ στέφθηκε με επιτυχία και μια Προεδρία Μακρόν εξασφαλίστηκε. Πολύ περισσότερο όμως δρομολογείται ένα ποιοτικό άλμα…

Μία κυβέρνηση που είναι έτοιμη να αποδομήσει την Εργατική Νομοθεσία έναντι της Ανταγωνιστικότητας, να ελαχιστοποιήσει τις δαπάνες του Κοινωνικού Κράτους, να ελέγξει απόλυτα όλα τα Μαζικά Μέσα Ενημέρωσης και να φιμώσει (λογοκρίνει) το Διαδίκτυο ενώ παράλληλα θα ανοίγει τις αγορές στον έξαλλο Καπιταλισμό.

Παράλληλα η κρατική καταστολή θα γίνεται ολοένα και πιο σκληρή

τιμωρώντας εκείνους που αντιστέκονται στα όλο και πιο άγρια και αντικοινωνικά μέτρα. Οι εργαζόμενοι, οι άνεργοι, οι ακτιβιστές-οικολόγοι, οι φοιτητές, οι μαθητές, ακόμα και έφηβοι, θα βρεθούν αντιμέτωποι με το αμείλικτο ραβδί των ειδικών δυνάμεων καταστολής.

Αυτή είναι η **φοβική κοινωνία** που σταδιακά θα στρατιωτικοποιείται όλο και πιο πολύ με αποτέλεσμα, από τη μία μεριά, να υπάρχουν μάζες κατακερματισμένες σε μία διαρκή εξαθλίωση, εφόσον μόνο η παραβατικότητα θα αφήνει περιθώρια για την έκφραση των ανθρώπινων παθών, και από την άλλη ένα κράτος μιλιταριστικό, ιεραρχημένο, με πυραμιδική αρχιτεκτονική που θα προστατεύει τις ανώνυμες ελίτ ώστε απερίσπαστες να απολαμβάνουν τα πλούτη τους.

Αν προστεθεί και το τεράστιο μεταναστευτικό φαινόμενο που είναι ταυτόχρονα πολιτιστικό, οικονομικό, αλλά και φαντασιακό τότε ο κατακερματισμός και η εξαθλίωση μέσα στον Μητροπολιτικό ιστό, αλγοριθμικά μεγενθύνονται με αποτέλεσμα οι ίδιοι οι πολίτες να επιδείξουν ανοχή στους εξουσιαστικους σχεδιασμούς, δήθεν Προστασίας και διαφύλαξης της τάξεως, που δεν θα έχουν άλλο σκοπό παρά μονάχα να προστατέψουν την ανώτερη οικονομικά τάξη, δηλαδή την παγκόσμια οικονομική ελίτ που αποτελεί ένα σύγχρονο είδος αριστοκρατίας.

Έτσι, ονομάζουμε το καθεστώς που επικρατεί ως **Σύγχρονο Κρατικό Φεουδαλισμό**. Το κράτος έρχεται να ενισχυθεί ενώ ταυτόχρονα προπαγανδίζει μέσα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης την Ελεύθερη αγορά και τη φιλελεύθερη οικονομία στο σύνολό της, χτίζοντας όμως στην πραγματικότητα έναν μηχανισμό άγριας καταστολής για να προστατέψει τα μέλη που απαρτίζουν την οικονομική ελίτ.

Η μεσαία τάξη παύει πια να έχει τη χρησιμότητά της στο σύγχρονο αυτό οικονομικό εξουσιαστικό συστημα. Ο πλανητικός καπιταλισμός του 21ου αιώνα έχει ανάγκη από εργαζόμενους αλλά και στρατιώτες, έχει ανάγκη ακόμη και από τα δισεκατομμύρια των εξαθλιωμένων μητροπολιτικών ανέργων, δηλαδή των εξαθλιωμένων μαζών που θα πλαισιώνουν τον κατακερματισμένο

Μητροπολιτικό ιστό.

Μέσα στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας η μαύρη αγορά αποκομίζει τεράστια κέρδη για την παγκόσμια οικονομική ελίτ και αυτά τα κέρδη προέρχονται ακόμα και από το παραεμπόριο και τα μαύρα λεφτά που ανταλλάσσουν μεταξύ τους οι μάζες που γεμίζουν τους δρόμους, τα στενά και τα υπόγεια των μητροπόλεων.

Τα πάθη, οι εθισμοί από ουσίες, το εμπόριο όπλων αλλά και λευκής σαρκός, όλα αυτά προσφέρουν τεράστια κέρδη αλλά και μία μοναδική Ευκαιρία για ακόμη μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στο σύγχρονο κατακερματισμένο και εξαθλιωμένο άτομο.

Ο αλλοτριωμένος και κατακερματισμένος εαυτός των θολωμένων πρώην μικροαστών και των σύγχρονων άθλιων των μητροπόλεων είτε είναι μετανάστες είτε μόνιμοι κάτοικοι, γίνεται όχι μόνο εύκολο θύμα του κάθε μαυραγορίτη-λαθρέμπορα αλλά και απόλυτα ελεγχόμενο θύμα καθώς ετεροκαθορίζεται και η ίδια του η ύπαρξη, εφόσον έχει παθητικά αφεθεί να άγεται και να φέρεται μέσα στην Άγρια θύελλα του Σύγχρονου Κρατικού Φεουδαλισμου.

Οι εξαθλιωμένοι μικροαστοί, θύματα της τεχνητής παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία αυτορρύθμιση του συστήματος, παρουσιάζουν όλα τα συμπτώματα της **κατάθλιψης** και της **απομόνωσης**. Αποτελούν, συνεπώς, έτοιμα θύματα για τον κάθε ναρκω-έμπορα ή κάθε λαό-πλάνο Φύρερ, πολιτικάντη που θα προσπαθήσει να τους οδηγήσει σε δρόμους ήδη περπατημένους από φασίστες, ναζί και άλλους τέτοιους προπαγανδιστές ολοκληρωτικών Ιδεών.

Συνεπώς, εξυπηρετείται και το σχέδιο για τη δημιουργία επαγγελματικών στρατών που θα διεκπεραιώνουν τις διαρκείς πολεμικές συρράξεις, μία ακόμη πηγή απόλυτου ελέγχου και αμύθητου κέρδους.

Η διαρκής αυτή ροή κερδών στις τσέπες ή μάλλον στους λογαριασμούς των χρηματιστηρίων, στα χαρτοφυλάκια και λοιπά της παγκόσμιας Ελίτ την οδηγεί όλο και περισσότερο να

προσανατολίζεται προς μια μη παραγωγική παγκόσμια οικονομία. Η σύγχρονη ρομποτική, η τεχνητή νοημοσύνη και η διαστημική τεχνολογία μαζί με τη παγκόσμια δικτυακή διασύνδεση των υπολογιστών προσφέρουν δυνατότητες που καθιστούν το ανθρώπινο δυναμικό, όπως και την ευρηματικότητα και τον πειραματισμό για τον οποίο η μεσαία αστική τάξη αποτελούσε καθοριστικό παράγοντα εξέλιξης, εντελώς άχρηστα για τους σχεδιασμούς των αρχιτεκτόνων του σύγχρονου πλανητικού καπιταλισμού.

Κατά το παρελθόν, και στη βιομηχανική επανάσταση και στις τραπεζικές ανανεώσεις αλλά και στην άνοδο του χρηματιστηριακού κεφαλαίου, ο καπιταλισμός σχεδόν πάντα στηριζόταν στην ευρηματικότητα και την πρωτοβουλία της μεσαίας αστικής τάξης. Τώρα πια όμως στον σύγχρονο Κρατικό φεουδαλισμό η αναγκαιότητα των μεσοαστών δεν υφίσταται. Ο μεσοαστός μπορεί να ανακαλύψει μία νέα μέθοδο πώλησης αλλά σίγουρα δεν μπορεί ούτε να κατασκευάσει ούτε να σχεδιάσει ούτε να διευθύνει μία διαστημική πτήση παραδείγματος χάριν, η μία νέα μέθοδο γενετικής μετάλλαξης.

Οι μεσο-αστικές οικογένειες είναι σε θέση να παρέχουν στα παιδιά τους ένα επίπεδο παιδείας που τροφοδοτεί ακόμα με επιφανείς αλλά και πειθήνιους επιστήμονες τα ερευνητικά κέντρα. Με την πειθαρχία που προβλέπεται από τις μεσοαστικές αξίες αλλά και το φαντασιακό μιας επιβράβευσης , οι ταλαντούχοι κι ευρηματικοί γόνοι της Μεσαίας Τάξης ετοιμάζουν τους λάκκους που θα συσσωρεύονται οι σκελετοί των γονιών τους αλλά και των ίδιων, εάν δεν βρεθεί κάποια νέα μέθοδος ανακύκλωσης, κατά τα Ναζιστικά πρότυπα.

Τελικά, εμπρός στο σκοτεινό μέλλον μιας Ευρώπης που με νεοφιλελεύθερες πολιτικές θα οδηγήσει τους ψηφοφόρους να λειτουργήσουν θυμικά όπως έκαναν οι Άγγλοι στο δημοψήφισμα για την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, ίσως μία λύση είναι να αντιμετωπίσουμε ορθολογικά το πρόβλημα και να ετοιμαστούμε για μία σκληρή αντιπαράθεση σε όλα τα επίπεδα. Από τη θεωρία στη Δράση, λοιπόν, επειδή είναι αναγκαίο να συνδυάσουμε τον ακτιβισμό με την πολιτική κριτική και

δημιουργώντας ένα Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Μέτωπο να σταθούμε εμπόδιο στους σχεδιασμούς της νέας αριστοκρατίας των παγκόσμιων ελίτ.

ΥΓ. Το κείμενο προηγείται χρονικά της εξέγερσης των Κίτρινων Γιλέκων.

Τίτλος κειμένου: φράση του Πινδάρου *«Γλυκύς ἀπείρῳ πόλεμος»,* που σημαίνει ότι ο πόλεμος φαίνεται γλυκός σε εκείνους που δεν τον γνωρίζουν (Fragments 110,109).

Η Εμπειριακή Πολιτική & τα Κίτρινα Γιλέκα ως «Λαός» | Συνέντευξη με τον Κοινωνιολόγο Μιχάλη Λιανό

Η συνέντευξη δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Lundi matin στις 19 Δεκεμβρίου 2018 με τίτλο «UNE POLITIQUE EXPÉRIENTIELLE – LES GILETS JAUNES EN TANT QUE « PEUPLE »

Μετάφραση: Χρήστος Καραγιαννάκης – Μυρτώ Ράις

Με το ξεκίνημα του κινήματος των κίτρινων γιλέκων, ο κοινωνιολόγος Μιχάλης Λιανός βρέθηκε στα Ηλύσια Πεδία προκειμένου να συλλέξει και να μελετήσει τα λεγόμενα μεγάλου αριθμού διαδηλωτών. Στη συνέντευξη αυτή, μας δίνει τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνάς του, μια ακατέργαστη για την ώρα ακτινογραφία του τρόπου με τον οποίο τα κίτρινα γιλέκα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, αναστοχάζονται τη δράση τους και εγγράφονται στην «κοινωνία». Μακριά απ’ την αμπελοσοφούσα κοινωνιολογία των τηλεοπτικών στούντιο, ο Μιχάλης Λιανός μας

δίνει μία οξυδερκή και πολυεπίπεδη ανάλυση ενός κινήματος που η εξουσία δεν έχει ακόμα καταφέρει να *πιάσει*.

Καλημέρα
Κύριε Λιανέ, μόλις ξεκινήσατε μια έρευνα για το κίνημα των κίτρινων γιλέκων. Μπορείτε
να μας εξηγήσετε τι σας έκανε να ενδιαφερθείτε γι' αυτό, καθώς και ποιο είναι
το ερευνητικό πρωτόκολλο που χρησιμοποιείτε;

Στόχος της έρευνάς μου είναι να παραμείνω εντός της επιστημονικής περιμέτρου των κοινωνικών επιστημών. Τα κύρια ερωτήματα της έρευνας αφορούν τον μετασχηματισμό της συνείδησης όσων συμμετέχουν στο κίνημα και τις συνέπειές του. Έχω ήδη συγκεντρώσει γύρω στις εκατό συνεντεύξεις -ατομικές, συλλογικές ή ομάδων ατόμων σε αλληλεπίδραση- εν μέσω διαδηλώσεων, οι οποίες κάποιες φορές διακόπτονταν από εκπυρσοκροτήσεις και εφόδους της αστυνομίας ή και μερικές σπάνιες βιαιοπραγίες, καταστροφές ή κλοπές. Η μεθοδολογική στάση είναι η συμμετοχική παρατήρηση που λαμβάνει πολλές αποχρώσεις.

Σκοπός είναι να εστιάσουμε τη σκέψη μας όχι στις φαντασιώσεις μας -συντηρητικές ή επαναστατικές- αλλά στις διαδικασίες συνείδησης και δράσης των πολιτών που ανήκουν σε ανίσχυρα στρώματα και δίνουν μορφή στις αβεβαιότητες, τους φόβους και τους θυμούς τους αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους. Πρώτα απ' όλα, τα κίτρινα γιλέκα είναι μια συλλογικότητα που θέλει να κατανοήσει τον εαυτό της ως «**τον λαό**». Μέχρι σήμερα, το έχουν πετύχει εκπληκτικά, κυρίως μέσα από δύο δρόμους: τη μετατροπή της έντονης ποικιλομορφίας τους σε ενοποιητικό παράγοντα και την άρνηση να εγκαθιδρύσουν μια κεντρική ηγεσία.

Φανταζόμαστε
πως απαιτείται χρόνος για να επεξεργαστείτε κοινωνιολογικά εκατό συνεντεύξεις
αλλά προς στιγμήν έχετε την αίσθηση ότι τα δεδομένα σας επιβεβαιώνουν τις

**δημοσιογραφικές αναλύσεις; (Τα κίτρινα γιλέκα ανήκουν στην κατώτερη μεσαία
τάξη, κατοικούν στην περιφέρεια, κινητοποιούνται για τη μείωση των φόρων και
όχι για την αύξηση των μισθών κλπ.)**

Επικεντρώθηκα στους διαδηλωτές που ήθελαν και μπορούσαν να έρθουν στο Παρίσι, κυρίως γύρω απ' τα Ηλύσια Πεδία. Το κοινωνικό προφίλ της πλειονότητάς τους είναι σαφές, με την έννοια ότι πρόκειται για πολίτες που ανήκουν στο πρώτο στρώμα των «ενταγμένων». Φυσικά, δεν κατοικούν το εντός των τειχών Παρίσι, ούτε τα βολικά του προάστια. Μέχρι τις 8 Δεκέμβρη, ήταν πιο πιθανό να συναντήσεις κάποιον που ερχόταν απ' τη Σαράντ, την Αρντές, την Αλσατία ή τον Βορά παρά κάποιον που ερχόταν απ' την Ιλ-ντε-Φρανς. Επίσης, παρότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε αυτόν που παίρνει το επίδομα διαβίωσης και σε εκείνον που κερδίζει γύρω στα 1500€, το εισόδημα δεν είναι η μοναδική αναφορά ως προς την ένταξη. Η παράδοση, το ενδιαφέρον για τη χώρα, η θέληση για σκληρή δουλειά -με λίγα λόγια, η σαφής ιδιοποίηση ορισμένων αξιών- παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αίσθηση νομιμοποίησής τους. Κατά συνέπεια, η μεγαλύτερη διαφορά τους με τους κοινωνικά ομόλογούς τους, οι οποίοι διατηρούν μια πιο συμβατική σχέση με την κομματικοποιημένη πολιτική, είναι ότι αισθάνονται νομιμοποιημένοι να συνάπτουν άμεσες σχέσεις μεταξύ τους και με τη γαλλική κοινωνία. **Χωρίς διαμεσολαβητές και χωρίς ηγέτες.**

Δεν είμαι ακόμα σε θέση να επικυρώσω όλες τις αποχρώσεις αυτής της δόμησης, πάντως η
συρρίκνωση του διαθέσιμου εισοδήματος είναι γι' αυτούς σημάδι φοβερής ταπείνωσης.
Αυτό συμβαίνει προφανώς γιατί δεν είναι οι πλέον διεκδικητικοί σε επίπεδο κομματικοποιημένης
πολιτικής, και ένα μεγάλο μέρος τους κινητοποιείται για πρώτη φορά. Επωμίζονται
την κοινωνικοοικονομική τους συνθήκη και την ανοχή τους των κοινωνικών ανισοτήτων.

Έχουν μάθει να τις αντιμετωπίζουν χωρίς να παραπονιούνται και τώρα πια αυτό είναι
αδύνατον. Είναι βαθιά πηγή αγανάκτησης το να βρίσκονται υποχρεωμένοι να
ζητήσουν κάτι από άλλους, ενώ πάντα έκαναν τα αδύνατα δυνατά για να τα φέρνουν
βόλτα χωρίς να ζητούν τίποτα από κανέναν. Πρέπει να έχει κανείς κοινωνικοποιηθεί
στο εσωτερικό των λαϊκών τάξεων για να κατανοήσει την κεφαλαιώδη σημασία αυτής
της αυτονομίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ακόμα και οι κοινωνικές
κατηγορίες με τη μικρότερη αντιπροσώπευση, για παράδειγμα οι φοιτητές/ριες ή τα
πιο ευκατάστατα άτομα, τοποθετούνται ευρέως υπέρ του ίδιου υπόβαθρου σεβασμού
και αξιοπρέπειας αναφερόμενοι σε γνωστούς του οικογενειακού ή φιλικού τους κύκλου.

Υπάρχει επίσης και μια μικρή μερίδα νέων που κατοικούν στα λαϊκά προάστια του Παρισιού και που συνήθως ανήκουν σε φυλετικές μειονότητες. Η οργή τους είναι συνήθως διαφορετική, κατευθύνεται ιδιαίτερα ενάντια στην αστυνομία, της οποίας θέλουν να αμφισβητήσουν τη χωροταξική και συμβολική επιβολή. Φυσικά, η νοσταλγία μιας ήρεμης και αξιοπρεπούς ζωής δεν είναι τόσο πρόδηλη σε αυτούς. Το να πάρουν εκδίκηση από την κοινωνική τάξη πραγμάτων είναι πιο πρόδηλο, εκδίκηση στην οποία δεν χρειάζεται να δώσουν ιδεολογική μορφή, αφού καταλαβαίνονται μεταξύ τους και κρατούν τις αποστάσεις τους από τις αλληλεπιδράσεις με τα κίτρινα γιλέκα αυτά καθ’ εαυτά.

Και υπάρχουν και κάποιοι ελάχιστοι πιστοί της επανάστασης και της εξέγερσης, που έχουν σαστίσει μπροστά σε μια ισχυρή κοινωνικοπολιτική αμφισβήτηση που δεν τους έχει ανάγκη και ουσιαστικά αγνοεί την ύπαρξή τους.

Τι

**λέτε για τις «διεκδικήσεις» τους και την ιδεολογική τους εγγραφή στις κυρίαρχες
πολιτικές κατηγορίες;**

Το γεγονός ότι δεν αισθάνονται ιδιαίτερα κοντά στο κομματικοποιημένο πολιτικό σύστημα ερμηνεύεται συχνά ως απολίτικη στάση, ακόμα κι απ' τους ίδιους. Βέβαια, ο όρος τους έχει εσφαλμένα αποδοθεί απ' τους επαγγελματίες πολιτικούς και τα μίντια, κι εκείνοι τον υιοθέτησαν. Η στάση τους δεν έχει τίποτα το απολιτικό, έστω κι αν πολλοί από αυτούς διεκδικούν ευθέως το ότι «δεν κάνουν πολιτική». Διότι, έχουν μια πραγματικά συστημική και βαθιά πολιτικοποιημένη πρόσληψη των πολιτικών θεσμών, κυρίως θεωρώντας ότι δεν χαίρουν νομιμοποίησης, όχι από φασιστική σκοπιά αλλά από την σκοπιά της εμπειρικής απόστασης.

Είναι σημεία που εκφράστηκαν με ασύλληπτη λεπτότητα υπό την ηχώ των χειροβομβίδων κρότου-λάμψης και μες στην ομίχλη των δακρυγόνων, στην οποία δεν είναι συνηθισμένοι/ες. Η άποψή τους είναι συνήθως ότι οι «ελίτ» είναι «εκτός εδάφους» οπότε δεν μπορούν να αντιληφθούν μια εμπειρία στην οποία δεν έχουν πλέον πρόσβαση. Σε μια λόγια και παράδοξη γλώσσα, θα λέγαμε ότι η κατανόηση της ακατανοησίας της οποίας οι ίδιοι είναι το αντικείμενο είναι οξύτατη. Αυτό ανακαλύπτεις ψάχνοντας στο βάθος των κλασικών φράσεων όπως ο Μακρόν/τα πολιτικά κόμματα/οι ελίτ/οι βουλευτές κλπ. «μας κοροϊδεύουν».

Ταυτόχρονα, στην πλειονότητά τους δεν ήθελαν, στην αρχή του κινήματος, να κυβερνήσουν τη χώρα, ήθελαν να κυβερνούνται σωστά διατηρώντας μια «κανονική» ζωή, ικανή να συντηρήσει μια κοινωνική ταυτότητα που τους φαίνεται αρμόζουσα. «Αγοραστική δύναμη» σημαίνει ζω από τη δουλειά μου χωρίς να χρειάζεται να στερούμαι τη θέρμανση, πηγαίνοντας στο σινεμά με τα παιδιά μου μια φορά το μήνα και μετά σ' ένα φτηνό εστιατόριο, χωρίς να χρεώνομαι και να βάζω σε κίνδυνο το σπίτι ή το μαγαζί μου. Ωστόσο, εξελίχθηκαν μέσα σε αυτόν τον μήνα κινητοποιήσεων και σκέφτονται όλο και περισσότερο ότι είναι αδύνατον να κάνουν κατανοητή την κατάστασή τους σε όσους βρίσκονται σε μια άλλη

κατάσταση, πράγμα που ενισχύει τους «αντικειμενικούς» δεσμούς μεταξύ τους.

Η αμοιβαία κατανόηση της κοινωνικοοικονομικής τους συνθήκης αρκεί, δεν έχουν ανάγκη να την αναπαραστήσουν μέσα από ένα δίπολο Αριστεράς-Δεξιάς για να την μοιραστούν. Γι' αυτό και δεν συγκινούνται από τον εσπευσμένα εμπαθή λόγο των πολιτικών. Θα λέγαμε ότι πρόκειται για ένα κίνημα με εκ των πραγμάτων θέση.

> *Αυτό που διαφαίνεται στα λόγια τους ολοένα και περισσότερο είναι η αναζήτηση της άμεσης δημοκρατίας χωρίς προκαθορισμένες θέσεις και χωρίς ηγέτες. Ακούγεται με διάφορους τρόπους ότι το σύστημα αυτό από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης «έχει δώσει το καλύτερο που μπορούσε και τώρα δίνει το χειρότερο». «Είναι σάπιο, πρέπει να το αλλάξουμε».*

Αυτό ακριβώς επιτρέπει την συνύπαρξη ανθρώπων που διεκδικούν την παροχή αλληλεγγύης καταρχήν στους Γάλλους κι έπειτα στους μετανάστες, με ανθρώπους που πριν την έναρξη του κινήματος, θεωρούσαν τους πρώτους φασίστες. Συζητώντας τώρα από μία θέση και μία εμπειρία τις οποίες μοιράζονται, αρχίζουν να πιστεύουν ότι μπορούν όχι να ξεπεράσουν αλλά να διατηρήσουν τις διαφωνίες τους βαδίζοντας παράλληλα. Με άλλα λόγια, αντιλαμβάνονται το έλλειμα μιας εξουσίας που επιβάλλει μια «συνεκτική» εκδοχή της πραγματικότητας. Η απουσία συνοχής τους προκαλεί λιγότερο φόβο απ' ότι η αδικία και η ξύλινη γλώσσα.

Από καθαρά εμπειρική σκοπιά, θα λέγαμε ότι αρχικό συνδετικό στοιχείο των κίτρινων γιλέκων είναι οι κοινές τους πρακτικές. Καταρχήν, το μπλοκάρισμα των δρόμων, των εμπορικών κέντρων, των λίγο ή πολύ νευραλγικών σημείων κυκλοφορίας του κεφαλαίου ή των εμπορευμάτων, και αμέσως μετά, οι συγκρούσεις με την αστυνομία στα σημεία των μπλόκων και οι σαββατιάτικες ταραχές στα κέντρα των πόλεων. Ένα ολόκληρο λεξιλόγιο της κλασικής Αριστεράς μοιάζει να κλονίζεται, η «γενική απεργία» δεν

φαίνεται να ενδιαφέρει κανέναν, ο διαχωρισμός μεταξύ πασιφισμού και βίας διαρρηγνύεται σε κάθε στιγμή έντασης και κανείς δεν φαίνεται να θέλει να μπει σε κάποιο κόμμα που θα εκπροσωπούσε τα συμφέροντά του. Υπάρχει, ωστόσο, μεγάλη συνοχή στους στόχους των κίτρινων γιλέκων, η οποία αντικατοπτρίζεται στις πραγματικές δυσχέρειες που έχουν προκληθεί στην οικονομία, χωρίς μάλιστα να χρειαστούν προκαταρκτικές διαβουλεύσεις, και στην επιθυμία της πολιτικής εξουσίας να γίνει πάση θυσία διάλογος ενώ παράλληλα καταστέλλει με τρόπο πρωτόγνωρο. Πώς τα κίτρινα γιλέκα που συμμετείχαν στην έρευνά σας αναστοχάζονται και αναπαριστούν τις πρακτικές τους;

Δεν καταλήγουμε στην κριτική της οικονομίας μόνο μέσα από μια πολιτική ιδεολογία με εκπροσώπηση στη δημόσια σφαίρα. Καταλήγουμε -κι αυτός είναι ο δρόμος των κίτρινων γιλέκων- μέσα από την ασυμφωνία μεταξύ πρόσληψης και πρακτικής της ελεύθερης αγοράς. Θα παρατηρήσατε ότι ζητούν «οι μεγάλοι να πληρώνουν πολλά και οι μικροί λίγα». Πίσω απ’ αυτή τη φράση βρίσκεται μια πολανιστική θέαση της οικονομίας, σύμφωνα με την οποία το οικονομικό παιχνίδι πρέπει να υπηρετεί μια αξιοπρεπή κοινωνική ζωή, της οποίας είναι αναπόσπαστο μέρος. Η μεγάλη συσσώρευση πλούτου δεν τους ενοχλεί, υπό τον όρο να είναι αρκετά λειτουργική στο κοινωνικό πεδίο. Αντίθετα, αν στόχος της είναι να ελέγχει την κοινωνία, ως εξουσία δηλαδή, θεωρούν ότι είναι νοσηρή και πολιτικά επιβλαβής.

Πάραυτα, οι «μεγάλοι» είναι ανύπαρκτοι στο πεδίο. Δεν μπορείς να μιλήσεις με τους μετόχους των πολυεθνικών. Μπορείς όμως να μιλήσεις με τους όμοιούς σου και να επιβραδύνεις το οικονομικό παιχνίδι έως ότου να χτυπηθεί η ομαλή λειτουργία της αγοράς.

Εδώ, είναι σημαντικό ότι τα κίτρινα γιλέκα θεωρούν τον εαυτό τους καρδιά της γαλλικής κοινωνίας.

Έχουν συνείδηση πως χωρίς αυτούς τίποτα δεν μπορεί να λειτουργήσει, πράγμα που τους κάνει να αντιληφθούν ότι δεν πρέπει να σταματήσουν τη δουλειά και να υποστούν τις συνέπειες -όπως συμβαίνει σε μια απεργία- αλλά να εμποδίσουν αυτό που καθιστά δυνατή τη συγκέντρωση εξουσίας και πλούτου από «τις ελίτ» και «τους πλούσιους», ο αποτελεσματικός δηλαδή συντονισμός όλων των υπόλοιπων. Ανακάλυψαν ότι εμποδίζοντας ο ένας τον άλλον στον οικονομικό του ρόλο, επιδεικνύουν τη δύναμη και τη νομιμότητά τους! Είναι ένας αναστοχασμός που προκύπτει απ' την αλληλεπίδρασή τους και που, ακόμα μια φορά, δεν έχει ανάγκη από κάποιο συγκεκριμένο κέντρο που θα μετατρέψει τους συμμετέχοντες στο κίνημα σε εκτελεστικά όργανα.

Ορίστε πώς καταλήγουμε στα αστικά κέντρα των πόλεων και πιο συγκεκριμένα στα Ηλύσια Πεδία, το συμβολικό σημείο στέψης των νικητών: στρατιωτικών, πολιτικών, οικονομικών, αθλητικών, διεθνών καταναλωτών…

Αντίθετα από μια αριστερή λογική που διεκδικεί την απόστασή της από τα ισχυρά στρώματα, υπάρχει εδώ η δήλωση ότι τα στρώματα αυτά υπάρχουν επειδή «ο λαός» επιτρέπει το ανταγωνιστικό παιχνίδι που τους διατηρεί στην προνομιούχα τους θέση. Όταν τα κίτρινα γιλέκα λένε ότι «έδωσαν στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τα κλειδιά της χώρας», δεν τοποθετούνται ως προς την πάλη των τάξεων αλλά ως προς ένα συσχετισμό λειτουργικού εντάλματος: λογικά προνόμια έναντι καλής διακυβέρνησης. Είναι ξεκάθαρο στα λόγια τους ότι προσφέρουν στις ελίτ την εξουσία έναντι μιας «κανονικής» ζωής, δηλαδή αξιοπρεπούς, δίκαιης, σεβαστής. Θα είναι πολύ ενδιαφέρουσα η εμβάθυνση της ανάλυσης του συγκεκριμένου πολιτικού συσχετισμού.

Πολλά ειπώθηκαν για το μίσος
που τρέφουν για τους «επιδοματίες». Πρόκειται για απόρριψη των αστικών

περιφερειών, ή και περιφρόνηση προς ένα ολόκληρο κομμάτι της γαλλικής
κοινωνίας;

Μία πρώτη ανάγνωση των δεδομένων μου συνηγορεί εδώ την αθώωση. Η σχέση τους με την εργασία είναι πρωτίστως μια σχέση διατήρησης της αυτονομίας τους και τροφοδότησης μιας κατάλληλης, και δη περήφανης, κοινωνικής ταυτότητας. Όταν σου λένε «Εγώ, κύριε, δουλεύω, δεν είμαστε επιδοματίες, μπεκρούλιακες, ναρκομανείς, μηδενικά, όπως θέλουν να μας παρουσιάσουν», αναπτύσσουν τη σκέψη τους στα πλαίσια μιας πολύ ξεκάθαρης τοποθέτησης, με τα παρακάτω σημεία κορύφωσης. Πρώτον, πρέπει να κάνεις τα πάντα για να μην εξαρτάσαι από τη βοήθεια των άλλων, της κοινωνίας, του κράτους…

Πρόκειται για το κεντρικό πιστεύω όσων θεωρούν ότι δικαιούσαι να μην παραγκωνίζεσαι, δεδομένου ότι το να μην μπορείς να συμμετέχεις με τις δικές σου δυνάμεις σε μία ανταγωνιστική κοινωνία αποτελεί εκ των πραγμάτων παραγκωνισμό. Τα κίτρινα γιλέκα απορρίπτουν, επομένως, με τρόπο κατηγορηματικό τη στάση του αποκλεισμένου, του θύματος, εκείνου που είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης, που χάνει.

Έπειτα, αυτό που τους αποδίδει την κοινωνική τους ταυτότητα, είναι η σχέση με την εργασία ως αποκλειστική πηγή εισοδήματος -οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν εισόδημα από ακίνητη περιουσία. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να είσαι έτοιμος να δουλέψεις σκληρά, έστω και για να ανταπεξέρχεσαι απλώς στα απαραίτητα και να τροφοδοτείς την κοινωνική ταυτότητα της αυτονομίας. Τρίτον, επειδή στην πλειονότητά τους δεν έχουν γνωρίσει ρατσιστικές διακρίσεις, δεν βλέπουν το σύστημα ως φορέα αποκλεισμού. Το κεντρικό αξίωμα της κοινωνικοποίησης τους είναι ότι όλοι πρέπει να μπορούν να τα καταφέρουν αν πραγματικά το θέλουν. Έως τη στιγμή που γεννήθηκε το κίνημά τους, αρνούνταν να αποδεχτούν ότι η κατάστασή σου μπορεί και να μην σου επιτρέπει να παλέψεις, ότι δομικά δεν υπάρχει θέση για σένα.

Αυτό είναι που τους απομακρύνει από τις δύο άλλες κατηγορίες:

από τα στρώματα τα οποία έχουν σαφή συνείδηση του ότι οι διακρίσεις που υφίστανται εμποδίζουν την κοινωνική τους αυτονομία, και από τα τμήματα των λαϊκών και μικροαστικών στρωμάτων τα οποία ανέπτυξαν μια κριτική πολιτική ιδεολογία λίγο ή πολύ προσανατολισμένη στην πάλη των τάξεων. Οι δύο αυτοί πληθυσμοί έχουν δομήσει τρόπους που εξουδετερώνουν το στίγμα του «επιδοματία». Αντίθετα, τα αμέσως κατώτερα στρώματα διατηρούν πάση θυσία το υπόβαθρο της κοινωνικής τους επάρκειας, του ότι δηλαδή το «σύστημα» δεν μπορεί να τους υποβαθμίζει καθιστώντας τους «εξαρτώμενους».

Να λοιπόν γιατί τα κίτρινα γιλέκα επιμένουν τόσο σε αυτό το σημείο. Δεν πρόκειται για ηθελημένη άρνηση αλληλεγγύης, αλλά για αντανακλαστικό κοινωνικής άμυνας. Εξάλλου, η αλληλέγγυα οργάνωση τους μέσα από πολιτικές, εθνικές, διεμφυλικές και ηλικιακές συνισταμένες αποδεικνύει ότι το πρόβλημα δεν έγκειται στην ικανότητά τους για ένα αμοιβαίο δούναι και λαβείν. Τα μπλόκα, σε όλη τη Γαλλία, δεν λειτουργούν από μόνα τους. Ο καθένας συμμετέχει ανάλογα με τις ικανότητες του και σύμφωνα με τις ανάγκες του, αν αυτό σας θυμίζει κάτι.

Τώρα λοιπόν βρίσκονται αντιμέτωποι με την τρομερή συνειδητοποίηση ότι μπορεί να έχεις κάνει τα πάντα, να έχεις προσπαθήσει τα πάντα μέσα από τη δουλειά, και να μην τα φέρνεις πια βόλτα. Εδώ βγάζει νόημα η ακατανόητη για πολλούς παρατηρητές στάση, η οποία συνοψίζεται στην επωδό «**δεν θέλουμε περισσότερα λεφτά, θέλουμε λιγότερους φόρους**». Αυτό που λένε είναι ότι οι ίδιοι δεν είναι ελλειμματικοί, καταφέρνουν να κερδίζουν αρκετά ώστε να μην έχουν ανάγκη τα επιδόματα. Το έλλειμμα είναι από την πλευρά των ελίτ και της φορολογικής τους πολιτικής που επίπλαστα μεταμορφώνει απόλυτα κατάλληλους πολίτες σε ανθρώπους που χρειάζονται βοήθεια.

Έχουμε την εντύπωση ότι τα
κίτρινα γιλέκα ήρθαν από το πουθενά, ότι δεν έχουν καμία πολιτική ιστορία,
καμία ιδεολογική κληρονομιά, πράγμα που αντικειμενικά μοιάζει αδύνατο. Τι είναι

αυτό που μας διαφεύγει από το ιδεολογικό τους αρχιτεκτόνημα και που τους κάνει
τόσο απροσδιόριστους ως κίνημα;

Αρκετές πλευρές που αυτή τη στιγμή προσπαθώ να καταλάβω σ' ένα πρώτο επίπεδο. Για παράδειγμα, είτε ως τώρα ήταν δεξιοί, αριστεροί ή απολιτικοί, συστηματικά αναφέρονται στους προγόνους, στους απογόνους, στους φίλους και τους γνωστούς τους. Ο λόγος τους είναι διάσπαρτος από παρατηρήσεις σε σχέση με την αξιολύπητη κατάσταση των γονιών τους, τη δική τους αδυναμία να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους απέναντι στις γενιές που προηγούνται ή έπονται, και την αγωνία για το ότι δεν μπορούν πια να προφυλάξουν τα παιδιά τους από το ενδεχόμενο εξάρτησης, αβεβαιότητας, παραγκωνισμού. Μιλούν για τους φίλους και τις φίλες τους που έχουν αρρώστους ή ανάπηρους γονείς, συνταξιούχους με εισόδημα κάτω από τα όρια της αξιοπρεπούς διαβίωσης. Οι πιο ευκατάστατοι αναφέρονται σχεδόν πάντα σε συγκεκριμένα παραδείγματα του οικογενειακού ή φιλικού τους περιβάλλοντος.

Η επιμονή αυτή είναι πολύ ιδιαίτερη, και μου φαίνεται ότι αντιπροσωπεύει μία κριτική πολιτική ανάλυση που έχει το καλούπι του ατομικού.
Δεν επιδιώκουν την ανατροπή της σημερινής κοινωνίας στο σύνολό της, θέλουν αντίθετα να αποδείξουν ότι μπορεί εύκολα να κατευθυνθεί σε δίκαιες και ορθολογικές λύσεις. Αρκεί να πάψουμε να αγνοούμε όσους επιζητούν να ζήσουν αξιοπρεπώς από την εργασία τους. Κατά συνέπεια, το πρόβλημα

δεν είναι το
κοινωνικοοικονομικό σύστημα, το οποίο θεωρούν ελαστικό, το πρόβλημα είναι το
πολιτικό σύστημα!

Θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια πολιτική ιδεολογία
την οποία θα ονόμαζα «εμπειριακή». Η πληθώρα ατομικών εμπειριών φέρνει στην επιφάνεια
-με τη βοήθεια του ίντερνετ- μια πολιτική ιδεολογία νευρωνικής αρχιτεκτονικής, όπου τα άτομα μπορούν να προσαρμόσουν
τη συνεισφορά τους, χωρίς να εμποδίζεται η ανάδυση μιας συλλογικής δομής που
όλοι/ες αναγνωρίζουν ως κοινή δημιουργία. Αν η έρευνά μου το επιβεβαιώσει, θα
χαρώ πολύ να εισηγηθώ ότι η αυθόρμητη άμεση δημοκρατία κάνει τα πρώτα της
βήματα σ' ένα ξέσπασμα πολιτικής ωριμότητας, που το χαρακτηρίζει η ηρεμία και η
εμπιστοσύνη.

Τι σημαίνει για εσάς ο όρος «εμπειριακή πολιτική»;

Έχω παρακολουθήσει, στο πεδίο ή μέσα από ερευνητικές εργασίες, αρκετά κινήματα, κυρίως «το κίνημα των πλατειών» στην Ελλάδα. Η διασύνδεση μεταξύ κοινής λαϊκής εμπειρίας και πολιτικής ιδεολογικοποίησης δεν επιτελούνταν. Η «συστημική» κατανόηση, για την οποία διαβεβαίωναν στρατευμένοι και διανοητές, δεν συγχωνευόταν με την ανάλυση των καθημερινών απτών προβλημάτων. Ήταν λυπηρό να παρατηρείς ένα κομμάτι του Συντάγματος να ασχολείται αιωνίως με τα ιδεολογικά προαπαιτούμενα του νέου κοινωνικοπολιτικού κόσμου, και ένα άλλο να επικεντρώνεται στους πλειστηριασμούς που είχαν ξεκινήσει οι τράπεζες ενάντια σε πολίτες και χρεωμένες επιχειρήσεις, ένα άλλο στις διακρίσεις που υφίστανται διάφορες κοινωνικές κατηγορίες, κοκ.

Οι συμμετέχοντες ήταν υπερβολικά κολλημένοι στα προβλήματά τους, αν μπορεί να μου επιτραπεί η ασεβής αυτή παρατήρηση,

γιατί βίωναν τα συγκεκριμένα προβλήματα σαν ξαφνικές αλλαγές που δεν αποτελούσαν στοιχείο της «κανονικής» τους συνθήκης. Απέδιδαν λοιπόν την ανωμαλία αυτή στις παρεκτροπές της επαγγελματικής πολιτικής τάξης, επιζητώντας την επιστροφή στην προηγούμενη συνθήκη. Όσοι και όσες για καιρό είχαν ζήσει δυσκολίες και «η κρίση» δεν είχε αλλάξει τη δική τους συνθήκη, δεν εισακούονταν καθόλου μέσα στο κίνημα και συνήθως δεν συνέπασχαν με τον πόνο της τάξης εκείνης που είχε μόλις καθαιρεθεί και που πάση θυσία ήθελε να είναι από πάνω και να συνεχίσει να τους αγνοεί.

Αντίθετα, με τα κίτρινα γιλέκα, βλέπουμε την ιδιοποίηση
αυτής της μακρόχρονης «κανονικής» συνθήκης η οποία φθείρει και σιγά-σιγά
χειροτερεύει, ακόμα και σε διαγενεακό επίπεδο. Δεν πρόκειται για μία
αναγνωρίσιμη πτώση, αλλά για μία αναλλοίωτη συνθήκη του Εγώ. Εδώ βρίσκεται και
το νόημα κάποιου που είναι 25 χρονών και σου λέει ότι ήταν καλύτερα την εποχή
του φράγκου γιατί μπορούσαμε να αγοράσουμε «δύο φορές περισσότερα πράγματα από
ότι με το ευρώ» ή σου μιλάει για το δημοψήφισμα για τη συνθήκη του Μάαστριχτ
όπου δεν είχε καν γεννηθεί. Όλα αυτά ανήκουν σε ένα μακρό συνεχές, η ουσία του
οποίου είναι «δουλεύω και δεν ενοχλώ κανέναν». θέλουν λοιπόν να δείξουν την
κατάστασή τους, τον πόνο τους, τη δυσκολία τους, αυτό το οποίο στερούνταν μέσα
στην επιθυμία τους να τα καταφέρουν. Να λοιπόν πώς ένα κίτρινο γιλέκο πίσω από
ένα παρμπρίζ μεταδίδει χρόνια ολόκληρα κοινής εμπειρίας που ως σήμερα δεν είχε
κοινοποιηθεί. Σε μεγαλύτερη κλίμακα, είναι η συνθήκη της ομάδας αλληλοβοήθειας
που σε καθησυχάζει ότι δεν είσαι παράταιρος και ότι δεν είσαι

υποχρεωμένος να
σιωπάς διακριτικά προκειμένου να διατηρήσεις τον αυτοσεβασμό σου.

Η πολιτικοποίηση έρχεται στο πλαίσιο αυτής της κοινής πηγής εμπειρίας, χωρίς διανοητικοποίηση ή ιδεολογική διαμεσολάβηση.

Δεν χρειάζεται να αποφασίσεις αν ο κόσμος είναι δίκαιος ή άδικος, αν η ελεύθερη αγορά είναι κάτι καλό, αν το λάθος είναι του τάδε πολιτικού κόμματος, αν η Ευρώπη μπορεί ή όχι να υποδεχθεί περισσότερους μετανάστες, αν πρέπει να εθνικοποιηθούν οι μεγάλες εταιρείες… εν ολίγοις το να «είσαι μέσα στα σκατά» γεννά στο εσωτερικό του κινήματος μία πολιτική συνείδηση που διαχέεται από την αφετηρία της κοινής εμπειρίας και επιστρέφει σε αυτήν. Οι δεσμοί δεν χρειάζεται να χτιστούν ή να συντηρηθούν ιδεολογικά κυνηγώντας τις ασυνέχειες. Οι δεσμοί είναι εκεί από την αρχή και θα είναι εκεί και στο τέλος, έστω κι αν υπάρχει εναντίωση στις προτάσεις των ομοιών τους.

Βέβαια αυτό ισχύει και σε μία οικογένεια ή σε μία παρέα
φίλων, πριν το ίντερνετ όμως κάτι τέτοιο ήταν αδύνατο. Δεν μπορούσες να
κοινοποιήσεις ευθέως την κατάστασή σου σε αγνώστους/ες, και μάλιστα σε
εκατομμύρια αγνώστους/ες. Η δυνατότητα αυτή μας οδήγησε στη συνειδητοποίηση ότι
το μοίρασμα της εμπειρίας σε μεγάλη κλίμακα είναι εκ των πραγμάτων φαινόμενο
πολιτικό και ισχυρή διεκδίκηση αλλαγής. Η εμπειρία έγινε το συνδετικό υλικό, η
ιδεολογική αντιπαράθεση δεν είναι παρά ένα εργαλείο.

**Τελικά, τι πιστεύετε για τη
δυναμική του κινήματος; Οι μιντιακοί σχολιαστές δεν διακρίνουν καμία άλλη
προοπτική πέρα από το ξεφούσκωμα ή τον σχηματισμό μιας**

συνήθους μορφής
πολιτικής δύναμης. Υπάρχουν κι άλλες δυνατότητες που θα μπορούσαν να
διαφυλάξουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των κίτρινων γιλέκων;

Το νόημα της εξέλιξης είναι ακριβώς ότι δεν είναι προβλέψιμη. Αν αυτές οι καθησυχαστικές για τις εδραιωμένες εξουσίες πιθανότητες είναι αληθινές, δεν αποκλείεται να γίνει το κίνημα μόνιμος πόρος της πολιτικής ζωής και να επανεμφανίζεται κατά καιρούς ανάλογα με τη συγκυρία. Δύο παράγοντες είναι κεφαλαιώδους σημασίας. Πρώτον, η σχέση με τη βία και την αστυνομική καταστολή. Τα κίτρινα γιλέκα πρέπει να βρουν τρόπους να αποφύγουν τόσο την οριοθέτησή τους από την αστυνομία όσο και την αντιπαράθεσή τους με αυτήν. Το ζητούμενο δηλαδή είναι να την καταστήσουν ασύνδετη και αναποτελεσματική. Έχουν ήδη απόλυτη συνείδηση του ότι απορρίπτουν τη βία, έστω και αν αναγνωρίζουν -με λύπη- ότι οι θεσμοί δεν αντιδρούν παρά μόνο στις συγκρούσεις. Είναι λοιπόν πιθανό άλλες ομάδες να υπηρετήσουν αυθόρμητα τη διατήρηση της εντυπωσιακής άσκησης πίεσης, ενώ τα κίτρινα γιλέκα ισχυροποιούνται ως διαρκές δίκτυο επιρροής που διαπερνά τη γαλλική κοινωνία.

Ο δεύτερος παράγοντας είναι η αποφυγή σχηματισμού εκπροσώπησης και ηγεσίας. Θα ήταν προφανώς μια τραγική αφομοίωση που δεν θα επέφερε παρά περιθωριακές διευθετήσεις στο πολιτικό μας σύστημα, απονεκρώνοντας γοργά όλες τις δυναμικές του κινήματος για ολόκληρη την Ευρώπη, ή και πέρα από αυτήν.

Τέτοια είναι σίγουρα η βαθύτερη και σχεδόν απροκάλυπτη επιθυμία των θεσμικών εδραιωμένων οργάνων: να δουν τα κίτρινα γιλέκα να «ωριμάζουν», μπαίνοντας στους αθόρυβους διαδρόμους των υπουργείων και τα τραπέζια των συνδικαλιστικών διαπραγματεύσεων. Θα παρατηρήσατε ότι το κίνημα αρνήθηκε να μην μεταδίδονται απευθείας στο ίντερνετ όλες οι επαφές με την εξουσία, πράγμα που δείχνει την βαθιά πολιτική του ωριμότητα. Η ύψιστη μορφή δικαιοσύνης είναι η απόλυτη δημοσιότητα, η μόνη ικανή να εμποδίσει την οριοθέτηση των διακυβεύσεων από συγκεκριμένους χώρους. Αν τα κίτρινα γιλέκα καταφέρουν να

κρατήσουν τη σωστή απόσταση από τις εδραιωμένες εξουσίες παραμένοντας ορατά από καιρό εις καιρό, το κίνημά τους θα έχει μεγάλες πολιτικές συνεισφορές.

Σε κάθε περίπτωση, εκείνο το οποίο έχει συντελεστεί ήδη από τα κίτρινα γιλέκα θα αφήσει ανεξίτηλο ίχνος στον πολιτικό μετασχηματισμό των μετά-βιομηχανικών κοινωνιών.

Ο **Μιχάλης Λιανός** είναι καθηγητής στο πανεπιστήμιο της Ρουέν και διευθυντής του περιοδικού *«European societies»* της Ευρωπαϊκής Κοινωνιολογικής Εταιρείας. Είναι ο συγγραφέας του βιβλίου *«Le nouveau contrôle social – Toile institutionnelle, normativité et lien social»*.

Έρευνα: Τα Συναισθήματα της Κρίσης & η Ιδεολογία της Λιτότητας

Βαγγέλης Λαγός

Οι οικονομικές και πολιτικές κρίσεις είναι περίοδοι έντονων ατομικών και συλλογικών συναισθημάτων.[1] Η κρίση στην Ελλάδα δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Κατά τη διάρκειά της, έντονα, αντιφατικά ακόμη και συγκρουσιακά συναισθήματα κατέκλυσαν τον δημόσιο χώρο και λόγο. Ο φόβος, η θλίψη, η οργή, η ντροπή, η ενοχή, η περιφρόνηση, το μίσος και άλλα συναισθήματα, στις διαφορετικές εκδοχές και εντάσεις τους, αποτυπώθηκαν, συζητήθηκαν και έγιναν αντικείμενο πολιτικών και πολιτιστικών επεξεργασιών και χειρισμών σε πλήθος κειμένων και λόγων που κατέκλυσαν τη δημόσια σφαίρα.

Το παρόν κείμενο[2] επιχειρεί να αναλύσει τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώθηκαν και έγιναν αντικείμενο δημόσιας επεξεργασίας και ιδεολογικο-πολιτικής χρήσης τα συναισθήματα της θλίψης, της απογοήτευσης, της απαισιοδοξίας, της ντροπής και της ενοχής στον δημόσιο λόγο των κεντρώων-φιλελεύθερων υποστηρικτών της λιτότητας κατά τη διάρκεια της κρίσης. Για τον σκοπό αυτόν, ανατρέχουμε, μέσω κυρίως του διαδικτύου, στα κείμενα του υπέρ της λιτότητας κεντρώου-φιλελεύθερου λόγου που δημοσιεύτηκαν κατά την περίοδο 2008-2017 αναζητώντας την ιδιαίτερη «συναισθηματική κουλτούρα»[3] που τα διαπερνά και τα συγκροτεί. Η ιδιαίτερη, στον κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο της κρίσης, «συναισθηματική κουλτούρα» αφορά στα ιδεολογικά περιεχόμενα, τις αξίες, τις στάσεις και τις πολιτικές χρήσεις που αυτός ο λόγος ενεργοποίησε και προέταξε κατά την επεξεργασία, τη διαχείριση και τη χρήση των συναισθημάτων που οι φορείς του άρθρωσαν στα κείμενά τους στο πλαίσιο της δημόσιας ιδεολογικο-πολιτικής διαμάχης για την κρίση.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε ότι το κείμενο αυτό δεν ασχολείται με τα συναισθήματα που πραγματικά βίωσαν οι φορείς του δημόσιου κεντρώου-φιλελεύθερου λόγου για την κρίση και την λιτότητα. Το πεδίο της έρευνάς μας περιορίζεται μόνο σ’ εκείνα τα συναισθήματα που οι κεντρώοι-φιλελεύθεροι ζηλωτές της λιτότητας διατύπωσαν άμεσα ή έμμεσα στα κείμενα (άρθρα γνώμης, σχόλια, ομιλίες, συνεντεύξεις, δημόσιες συζητήσεις κλπ) που δημοσιοποίησαν κατά τη διάρκεια της κρίσης και της κοινωνικο-πολιτικής σύγκρουσης γύρω από τη λιτότητα.

Από αυτή την άποψη, η ανάλυσή μας δεν αφορά στα ίδια τα συναισθήματα που βιώθηκαν από τους κεντρώους-φιλελεύθερους διαχειριστές των κοινωνικών αναπαραστάσεων, αλλά στον λόγο εντός του οποίου αυτά αρθρώθηκαν. Έτσι, για παράδειγμα, εδώ δεν θα μας απασχολήσει ποια συναισθήματα, σε ποια ένταση και έκταση, με ποια διάρκεια, αφορμή ή αιτία και σε ποιο κοινωνικο-πολιτιστικό πλαίσιο βίωσαν πραγματικά οι κεντρώοι-φιλελεύθεροι διαχειριστές των κοινωνικών αναπαραστάσεων

(δημοσιογράφοι, δημοσιολόγοι, σχολιαστές, αναλυτές, διανοούμενοι, πολιτικοί) που υποστήριξαν τη λιτότητα κατά τη διάρκεια της κρίσης, αλλά μόνο **ποια συναισθήματα επέλεξαν να συμπεριλάβουν και να διαπραγματευτούν στον στρατευμένο δημόσιο λόγο τους,** με ποιες αξίες και στάσεις τα συνέδεσαν, με ποιους κοινωνικο-πολιτικούς σκοπούς τα συσχέτισαν, αλλά και πώς τα διαχειρίστηκαν και τα χρησιμοποίησαν στον ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνικο-πολιτικής σύγκρουσης για την κρίση και τη λιτότητα. Από αυτή την άποψη, γίνεται φανερό ότι δεν πρόκειται για μια ψυχολογική προσέγγιση με την αυστηρή σημασία του όρου, αλλά για μια ποιοτική, κοινωνικο-σημειολογική, ανάλυση του κεντρώου-φιλελεύθερου δημόσιου «συναισθηματικού λόγου» για την κρίση και την λιτότητα.

> *Πρόκειται, δηλαδή, για μια ανάλυση που επιχειρεί να διερευνήσει τη δημόσια, ήδη για τον Αριστοτέλη, πολιτική λειτουργία και χρήση των συναισθημάτων στο πλαίσιο των κοινωνικο-πολιτικών συγκρούσεων.*

Ο κεντρώος-φιλελεύθερος υπέρ της λιτότητας λόγος δεν έπαψε στιγμή να καταγγέλλει και να απαξιώνει ως «άλογες» και «συναισθηματικές» τις αντιδράσεις και αντιστάσεις που υψώθηκαν απέναντι στις πολιτικές της λιτότητας επαναλαμβάνοντας ακούραστα την αφοσίωσή του στον «ορθολογισμό», τη «λογική» και τον «ρεαλισμό» της εκσυγχρονιστικής-εξευρωπαϊστικής λιτότητας. Στο πλαίσιο αυτό, οι κεντρώοι-φιλελεύθεροι φορείς του δημόσιου λόγου για την κρίση υιοθέτησαν μια απλουστευτική και επιφανειακή διάζευξη μεταξύ έλλογης σκέψης και συναισθημάτων, σύμφωνα με την οποία τα συναισθήματα και η δημόσια έκφρασή τους είναι ασύμβατα με την έλλογη και ρεαλιστική σκέψη και δράση επάνω στα δημόσια προβλήματα. Κατά την άποψη αυτή, η θεσμική και συλλογική ζωή πρέπει και μπορεί να (αυτό)περιορίζεται σ’ έναν, υποτιθέμενα, ουδέτερο και ρεαλιστικό, (τελικά) τεχνοκρατικό, λόγο, ο οποίος θεμελιώνει την αποκλειστική του αρμοδιότητα πάνω στην κοινή ζωή και το συλλογικό πεπρωμένο στην άρνησή του να θεωρήσει οτιδήποτε εκφεύγει της εργαλειακής λογοκρατίας που συνιστά τον

κυριαρχικό, (ταξικό, πατριαρχικό και φυλετικό) πυρήνα της αστικής νεωτερικότητας.

Κραδαίνοντας τους τίτλους επαγγελματικής επιτυχίας, ακαδημαϊκής εξοχότητας, ειδημοσύνης και θεσμικής εγκυρότητας που διέθεταν και αξιοποιώντας τόσο τις προνομιακές τους θέσεις εκφοράς θεσμικού λόγου όσο και την ισχυρή τους παρουσία στα ΜΜΕ, οι φορείς του κεντρώου-φιλελεύθερου δημόσιου λόγου απέδωσαν στον, υπέρ της λιτότητας, λόγο τους τον τίτλο και το κύρος του **αποκλειστικού φορέα της λογικής, της σωφροσύνης, της συνέπειας και της ειδημοσύνης**.

Από τη θέση αυτή, επικεντρώθηκαν, συστηματικά και ανυποχώρητα, στη μονοσήμαντη ταύτιση των πολιτικών λιτότητας με τον ρεαλισμό, τον ορθολογισμό, ακόμη και με αυτήν καθαυτή την έλλογη σκέψη ή/και την κοινή λογική απαξιώνοντας, ταυτόχρονα, κάθε άλλη πρόταση ή στάση ως παράλογη και ανέφικτη φαντασιοκοπία. Επικαλούμενοι αδιάκοπα την «αντικειμενικότητα» των προβλημάτων, τον «ορθολογισμό» των μνημονιακών λύσεων, τον «ρεαλισμό» των μνημονιακών υποχρεώσεων, καθώς και εκείνο το τμήμα της κοινωνίας που, παρά τις «σκληρές, αλλά αναγκαίες» θυσίες, «υπομένει στωικά την κατάσταση, περιμένει και ελπίζει»,[4] άρθρωσαν την πιο **μαχητική ελληνική εκδοχή του θατσερικού μονόδρομου** που εμφανίστηκε στη δημόσια σφαίρα κατά την περίοδο των τριών δεκαετιών της ηγεμονίας του νεοφιλελεύθερου εκσυγχρονιστικού-εξευρωπαϊστικού προγράμματος. Η περίοδος του δημοψηφίσματος του Ιουλίου 2015 σηματοδότησε την κορύφωση της πνευματικής μάχης του κεντρώου-φιλελεύθερου λόγου για την υπεράσπιση του ορθολογισμού, της σωφροσύνης και του ρεαλισμού,, ενώ το αποτέλεσμά του προσλήφθηκε από τους φορείς του ως **ήττα της λογικής και θρίαμβος του συναισθήματος**.

«Το ίδιο το δημοψήφισμα ήταν πολιτικό πρόβλημα. Κανείς δεν κατάλαβε το ερώτημα, λίγοι το διάβασαν, με την ίδια την κυβέρνηση να ζητά την ψήφιση του ΟΧΙ. Κανένας πολίτης δεν ήταν σε θέση να γνωρίζει ούτε τις προοπτικές του ΝΑΙ ούτε τις συνέπειες του ΟΧΙ. Άρα ήταν μια ψήφος που απευθυνόταν στο συναίσθημα κι όχι στη λογική. Αποφάνθηκε η μάζα, με την

*ψυχολογία της, τον χαρακτήρα της, το θυμικό της κι όχι ο ψύχραιμος πολίτης· κι αλίμονο αν η υπεύθυνη ηγεσία παραδίδει τις ευθύνες της σε ένα ζαλισμένο λαό. […] Στο δημοψήφισμα αναμετρήθηκαν συναισθήματα φόβου, οργής, άρνησης και λογικές ιδιοτέλειας, συντεχνίας… Δεν επικράτησαν η ψυχραιμία, η λογική του δημοσίου συμφέροντος, η διασφάλιση της ευρωπαϊκής προοπτικής. Όλα τα ΜΜΕ βομβάρδιζαν υπέρ του ΝΑΙ, αλλά ο λαός είχε ήδη αποφασίσει από τις 25/1.»****[5]***

«Ο λαός δεν είναι αλάνθαστος. Ο λαός συχνά άγεται από το συλλογικό θυμικό, την απόγνωση, το θυμό, το φόβο, τον ρεβανσισμό, και αυτός είναι ο λόγος που πολλές φορές προκαλούν έκπληξη οι επιλογές του που έρχονται σε σύγκρουση με την κοινή λογική. Δεν είναι ντροπή να πούμε ότι οι λαοί μπορούν να χειραγωγηθούν από ικανούς δημαγωγούς σε τέτοιο βαθμό που να τυφλώνονται μπροστά στην πραγματικότητα.»[6]

Εντούτοις, η κρίση και οι κοινωνικοί αγώνες, που αυτή πυροδότησε, συμπαρέσυραν, στην ορμή και την έντασή τους, κάθε αξίωση εξουδετέρωσης και αποκλεισμού των συναισθημάτων από τον δημόσιο χώρο. Στις σελίδες που έπονται, θα ισχυριστώ ότι ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος της κρίσης, παρά τις αντίθετες προθέσεις του και ενάντια στις διακηρύξεις του, κατακλύστηκε από τα συναισθήματα που άρθρωσαν δημόσια οι ίδιοι οι φορείς του κατά την κοινωνικο-πολιτική σύγκρουση γύρω από τα αίτια, τις συνέπειες και τις ενδεδειγμένες πολιτικές για την αντιμετώπισή της κρίσης.

Στο πλαίσιο αυτό, θα υποστηρίξω ότι ο κεντρώος-φιλελεύθερος δημόσιος λόγος για την κρίση και τη λιτότητα χρησιμοποίησε συστηματικά αυτά τα συναισθήματα τόσο για τη διαμόρφωση και διατύπωση της ιδεολογικής υποστήριξης της λιτότητας όσο και για την ιδεολογική και πολιτική αντιμετώπιση του δημόσιου λόγου που αρθρώθηκε από όσους αντιδρούσαν στο σχέδιο της «εθνικής σωτηρίας» δια της λιτότητας.

Για τον σκοπό αυτόν, θα εξετάσω την εμφάνιση, τη χρήση και τη λειτουργία των συναισθημάτων της απογοήτευσης, της θλίψης, της

ντροπής και της ενοχής στο πλαίσιο **α)** της άρθρωσης και διάχυσης στη δημόσια σφαίρα μιας κουλτούρας της λιτότητας ως αναγκαίου εργαλείου για την απόσπαση της κοινωνικής συναίνεσης στις μνημονιακές πολιτικές και **β)** της ιδεολογικής αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών προς τη λιτότητα λόγων που διεκδίκησαν να προσανατολίσουν και να κατευθύνουν τη συλλογική δράση μέσα στην κρίση.

Οπωσδήποτε, αυτά τα συναισθήματα δεν είναι τα μόνα που αναδύθηκαν και διαχύθηκαν στη δημόσια σφαίρα μέσα από τον κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο της κρίσης. Ο φόβος, η οργή, η περιφρόνηση, το μίσος, η ελπίδα είναι κι αυτά πολύ διαδεδομένα και σημαντικά στην άρθρωση αυτού τον δημόσιου λόγου. Εντούτοις, είναι η απογοήτευση, η θλίψη, η ντροπή και η ενοχή που συνέθεσαν τον σκληρό πυρήνα της ιδεολογίας της λιτότητας που διαχύθηκε και κυριάρχησε στη δημόσια σφαίρα ως απολογητική της συστημικής αποτυχίας που αποκάλυψε η κρίση, αλλά και ως εργαλείου για την αντιμετώπιση των αμφισβητήσεων και για την αναπαραγωγή της ηγεμονίας του εκσυγχρονιστικού-εξευρωπαϊστικού προγράμματος.

Απογοήτευση, θλίψη, απαισιοδοξία: η ανάδυση της κουλτούρας της λιτότητας

Στο βαρύ κλίμα της κρίσης και ταυτόχρονα με τον φόβο και την αγωνία για τις οικονομικές και πολιτικές συνέπειές της, οι κεντρώοι-φιλελεύθεροι διανοούμενοι, δημοσιολόγοι, σχολιαστές, αναλυτές, δημοσιογράφοι και πολιτικοί εξέφρασαν στο δημόσιο λόγο τους βαθιά απογοήτευση και θλίψη για τις δυσμενείς εξελίξεις, αλλά και απαισιοδοξία για το προβλεπόμενο μέλλον. Ήδη από το 2008 και αρκετά πριν από την υπαγωγή της κοινωνίας στη σκληρή μνημονιακή λιτότητα, οι φιλελεύθερες γραφίδες αποτύπωναν στα κείμενά τους το κλίμα δυσθυμίας, απογοήτευσης και απαισιοδοξίας που έβλεπαν να επικρατεί στις τάξεις του εύπορου και εξέχοντος κοινού τους.

«Όπως δείχνουν τα στοιχεία αλλά και μαρτυρούν οι χρηματιστές,

οι μικροεπενδυτές εξακολουθούν να απέχουν και μάλιστα ακόμη περισσότερο απ' ό,τι το 2007. Η μεγάλη πτώση του πρώτου τριμήνου αύξησε την απογοήτευση των εγχώριων ιδιωτών επενδυτών μικρών σχετικά χαρτοφυλακίων, οι οποίοι «νέκρωσαν» σχεδόν τις συναλλαγές τους, ή ρευστοποίησαν άναρχα το πρώτο τρίμηνο. Αυτός είναι και ο λόγος που σημαντικό τμήμα του ταμπλό –κυρίως μετοχών μικρής κεφαλαιοποίησης– παρουσιάζει εικόνα εγκατάλειψης. […]

*Πάντως, η κρίση είναι εδώ και είναι βαθιά εγκαταστημένη, οπότε κάθε ανοδική έξαρση λίγων εβδομάδων, σε καμιά περίπτωση δεν συνεπάγεται αλλαγή τάσης. Οι οικονομίες και οι αγορές παραμένουν σε ύφεση και μεγάλο προβληματισμό, ο οποίος δεν είναι δυνατόν να παραβλεφθεί για μεγάλο διάστημα από κάποια τυχόν εφήμερη ευδαιμονία, που έτσι κι αλλιώς έχει τα χαρακτηριστικά ξεσπάσματος από τη μακρόσυρτη καταπίεση.»**[7]***

*«Η κρίση μας έχει βυθίσει στην απογοήτευση. Κι ακόμη δεν την έχουμε δει, τουλάχιστον στην Ελλάδα, να εκδηλώνεται πλήρως στην πραγματική Οικονομία. Εύλογο, λοιπόν, είναι το ερώτημα "τι κάνουμε με τις μετοχές μας"…»**[8]***

Η αποτύπωση αυτών των συναισθημάτων στον δημόσιο κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο γενικεύθηκε και οξύνθηκε, καθώς η χρηματοπιστωτική κρίση εξελίχθηκε σε δημοσιονομική και ο ζόφος της λιτότητας, της ανεργίας και της φτώχειας κατέκλυσε τον κοινωνικό ιστό και εισέβαλε βίαια στη δημόσια σφαίρα. Η εισοδηματική συρρίκνωση, η πτώση της κατανάλωσης, αλλά και η αδυναμία αντιμετώπισης της επαπειλούμενης πτώχευσης επεξέτειναν το βασίλειο της κατήφειας, της απογοήτευσης και της απαισιοδοξίας πέραν του κύκλου των «επενδυτών» και των «παραγόντων της αγοράς» κατακλύζοντας συνολικά την κοινωνία και την πολιτική. Αυτό το κλίμα απογοήτευσης και απαισιοδοξίας θα παραμείνει, σ' όλη τη διάρκεια της κρίσης και παρά τις επιμέρους διακυμάνσεις της έντασής του, ένα σταθερό χαρακτηριστικό του κεντρώου-φιλελεύθερου λόγου για την κρίση. Είτε συνδέεται με τις συνέπειες της ύφεσης και της πτώχευσης είτε με τις κοινωνικές αντιδράσεις απέναντι στις

εκσυγχρονιστικές-εξευρωπαϊστικές μνημονιακές πολιτικές είτε, τέλος, με την απαξίωση και την αμφισβήτηση του κεντρώου-φιλελεύθερου πολιτικού προγράμματος και προσωπικού, το σκοτάδι, ο ζόφος και η απαισιοδοξία δεν θα πάψουν να χρωματίζουν τον δημόσιο κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο για την κρίση. [9]

«Ποτέ άλλοτε δεν είναι τόσο ζωτικά απαραίτητο το όραμα ενός μέλλοντος καλύτερου από το παρόν, όσο σε εποχές ζόφου. Ζόφος ορίζεται ως "το βαθύ και απειλητικό ή τρομακτικό σκοτάδι", και ως "η κατάσταση βαθιάς απογοήτευσης, ή μελαγχολίας, παντελούς έλλειψης αισιόδοξων προοπτικών". Σήμερα η Ελλάδα βιώνει εποχή ζόφου. […] Πού είναι το Όραμά σας για την Ελλάδα κύριοι πολιτικοί; Γιατί δεν το κοινοποιείτε και σε εμάς; Μήπως διότι δεν μας περιλαμβάνει; Ή μήπως διότι η σημερινή Ελλάδα αποτελεί το δικό σας Ελντοράντο, και θέλετε πάσει θυσία (μας) να παραμείνει ως έχει;

*Καμιά εικόνα κανενός μελλοντικού εαυτού μας καλύτερου από τον σημερινό δεν προτείνει κανείς σας γιατί κανείς σας δεν είναι σε θέση να την οραματιστεί. Δώστε μας Όραμα κύριοι, αν έχετε, και τα υπόλοιπα θα τα πράξουμε εμείς! Ή μήπως κανείς σας δεν έχει όραμα για την Ελλάδα, διότι εσείς απλά είστε οι "διαχειριστές" του ζόφου;»****[10]***

Η «κατάθλιψη»[11] αποτέλεσε τον πιο διαδεδομένο όρο με τον οποίο συνοψίσθηκαν τα συναισθήματα θλίψης, απογοήτευσης, απελπισίας, απόγνωσης, απαισιοδοξίας και αδυναμίας για αντίδραση σ' ολόκληρη τη διάρκεια της κρίσης, ενώ ήδη από το 2009 έχει καταστεί «εθνική», καθώς *«το σκοτάδι της απαισιοδοξίας έχει κατακλύσει τον ορίζοντα»*[12]

«Είναι τόση η μαυρίλα που μας τριγυρίζει, η απαισιοδοξία που μας εμπνέει η ελληνική πολιτική τάξη και ο φτωχότατος δημόσιος διάλογός μας που ψάχνουμε όλοι μας να βρούμε αχτίδες φωτός να μπαίνουν σε μια χώρα που έχει κλειστεί ερμητικά στο καβούκι της και βράζει κυριολεκτικά στο ζουμί της. Όλοι μας αναζητάμε λίγο φως, έστω και από τις χαραμάδες… […] Έχω την αίσθηση πως

*τώρα που η Ελλάδα της βίας και της μιζέριας πήρε πάλι το πάνω χέρι, οι «άλλοι Έλληνες» ψάχνονται μόνοι τους, περνάνε φάσεις απόγνωσης και αναζητούν διεξόδους στη μαυρίλα. Σε ό,τι με αφορά νιώθω για πρώτη φορά την ανάγκη να ανακαλύψω γωνιές θετικής ενέργειας σε αυτή τη χώρα, γιατί όσο κοιτάζω από τη μια τα δομικά προβλήματα της Ελλάδας και από την άλλη το επίπεδο του πολιτικού της προσωπικού δυσκολεύομαι να ατενίσω το μέλλον με αισιοδοξία.»**[13]*

Η αντίσταση στη γενική *«μαυρίλα»* μέσω της αναζήτησης για *«γωνιές θετικής ενέργειας»* υπήρξε ένα διαδεδομένο ρητορικό σχήμα μέσα από το οποίο ο απογοητευμένος και θλιβόμενος κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος επιχειρούσε να πραγματευθεί και να χειριστεί τη γενικευμένη «κατάθλιψη», ιδιαίτερα μάλιστα κατά τις περιόδους του έτους που έχουν συνδεθεί με συναισθήματα χαράς, ευχαρίστησης και αισιοδοξίας. Έτσι, τα Χριστούγεννα και η Πρωτοχρονιά, το Πάσχα και οι καλοκαιρινές διακοπές είναι οι κύριες περίοδοι του έτους κατά τις οποίες οι λόγοι για την κρίση επεξεργάζονται εκτεταμένα τα συναισθήματα της κρίσης. Ιδιαίτερα μάλιστα κατά τις λεγόμενες γιορτές της αγάπης και της αισιοδοξίας, των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, οι δημόσιοι λόγοι κατακλύζονται από αναφορές σε ζοφερά συναισθήματα, στην κατάθλιψη και στους τρόπους αντιμετώπισής τους.

Παρόμοιες αναφορές σε δυσάρεστα συναισθήματα κατά τη διάρκεια εορταστικών περιόδων του έτους δεν ήταν άγνωστες σε παλαιότερες, ευμενέστερες, εποχές, καθώς η ψυχολογική θεματική της «εορταστικής κατάθλιψης» απασχολούσε συστηματικά τον δημόσιο, περί γιορτής, λόγο. Εντούτοις, ήδη από τα πρώτα «Χριστούγεννα της κρίσης», αυτά του 2009, αλλά και σ' αυτά που ακολούθησαν, ο δημόσιος λόγος για την κρίση προσθέτει στη θεματική της «κατάθλιψης των Χριστουγέννων», αυτήν των **«καταθλιπτικών Χριστουγέννων της κρίσης»**.[14]

«Αναγνώστης έγραψε χτες στο φόρουμ ότι χρειάζομαι επειγόντως διακοπές. Θα συμφωνήσω απόλυτα μαζί του. Στην πραγματικότητα χρειαζόμαστε όλοι διακοπές, αφού το σκηνικό των τελευταίων

μηνών έχει επιδράσει καταλυτικά στην ψυχοσωματική μας κατάσταση. Ολόκληρη η κοινωνία έχει πέσει σε βαθειά κατάθλιψη και η απαισιοδοξία έχει γίνει το αλατοπίπερο στο καθημερινό υποχρεωτικό γεύμα της μιζέριας. Ή καλύτερα, θα θέλαμε να ξυπνάγαμε και όλα αυτά να αποδειχτούν ένα κακό όνειρο.»[15]

«Τα εφετινά Χριστούγεννα ήταν αλλιώτικα. Εξ όψεως ήταν λιγότερο λαμπερά στην κυριολεξία. Οι φαντασμαγορικές φωταψίες σε δημόσιο αλλά και σε ιδιωτικό επίπεδο περιορίστηκαν. Τα τραπεζώματα-υπερπαραγωγές και τα ταξίδια σε χλιδάτους ορεινούς προορισμούς των περασμένων ετών περιορίστηκαν επίσης: κάτι η οικονομική κρίση και οι περικοπές στο δώρο, κάτι που οι γιορτές Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς πέφτουν Σαββατοκύριακο (περικοπές ακόμη και στις εορταστικές αργίες- τυχαίο;).

*Γυρίσαμε λίγο προς τα κάτω το ντίμερ της εορταστικής ατμόσφαιρας… όπως Αμερική- πράγμα καλό για το περιβάλλον και για την αισθητική. Ηταν τα Χριστούγεννα λιγότερο καταναλωτικά- πράγμα υγιές επίσης. Μήπως έγιναν περισσότερο πνευματικά, παραδοσιακά, ανθρώπινα, ζεστά, ουσιαστικά; Μάλλον όχι. Οι γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς κυλούν σε κλίμα μουδιασμένο, αμήχανο, μέσα σε μια θλιβερή αβεβαιότητα και εσωστρέφεια. Ποιος εξαφάνισε άραγε το εφετινό Πνεύμα των Χριστουγέννων;»**[16]***

Στο πλαίσιο αυτής της νέας θεματικής, ψυχολόγοι, ψυχίατροι, θεραπευτές, λογοτέχνες, δημοσιολόγοι, δημοσιογράφοι και σχολιαστές διαπραγματεύτηκαν την κρίση ως μια νέα συνθήκη που επιδείνωνε και διέδιδε στον γενικό πληθυσμό δυσάρεστες διαθέσεις και νοσογόνες συμπεριφορές που, μέχρι τότε, αφορούσαν κυρίως στα προβλήματα και τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζει το άτομο κατά την υποκειμενική διαχείριση των πιέσεων που ασκούν οι διαφορετικές χρονικότητες του σύγχρονου βίου. Σ’ αυτούς τους λόγους, η εκλαϊκευμένη ψυχολογία αναμείχθηκε με παραμυθητικές συμβουλές, εμψυχωτικές προτροπές και ευκτικές κοινοτοπίες που σκοπό είχαν να αποδραματοποιήσουν κάπως το καταθλιπτικό σκηνικό της πραγματικότητας και να γεννήσουν την υποκειμενική απαντοχή που απαιτεί η καθημερινή

ζωή στην εποχή των διαψεύσεων.[17]

Ταυτόχρονα με τη δημόσια επεξεργασία της γενικευμένης «κατάθλιψης», αρχίζει να αναδύεται ευκρινώς και μια παρηγορητική ιδεολογία «του βίου της κρίσης». Σε αντίστιξη με τον υπερκαταναλωτισμό, τον εγωκεντρισμό και την επιδειξιομανία που συγκρατούνται ως τα βασικά πολιτιστικά χαρακτηριστικά περασμένων εποχών ευημερίας, τώρα αναδύεται ένα αίτημα και μια προτροπή για κάποια επιστροφή στα ουσιαστικά, στα πραγματικά σημαντικά. Αυτή η ιδεολογία της «επιστροφής στα βασικά» αναζητά το νόημα και την ευτυχία του βίου στην οικοδόμηση μιας υποκειμενικότητας της λιτότητας, η οποία τείνει να δίνει προτεραιότητα στην επανεκτίμηση του μη υλικού, στα θετικά συναισθήματα και στις προσωπικές σχέσεις, βάζοντας σε δεύτερη μοίρα την υλική επιδεικτική κατανάλωση.

«Τελευταία δυσκολευόμαστε όλο και περισσότερο να μπούμε στο πνεύμα των Χριστουγέννων, όλο και καθυστερεί το στόλισμα του δέντρου και τα δώρα και τα τραπέζια έχουν κοπεί από τον προϋπολογισμό. […] Τα πιο όμορφα δώρα είναι αυτά που χαρίζουμε με αγάπη και έχουμε αφιερώσει χρόνο να τα διαλέξουμε ή ακόμα και να τα φτιάξουμε. Δεν χρειάζονται πανάκριβα πράγματα, έτσι κι αλλιώς κανείς γύρω μας δεν περιμένει κάτι τέτοιο, ούτε αποδεικνύεται η αγάπη μας ξοδεύοντας πολλά λεφτά. Στα πιο απλά πράγματα κρύβονται οι πιο ευτυχισμένες στιγμές. Δεν χρειάζονται ακριβά φορέματα και πολυτελή ρεβεγιόν για να περάσουμε καλά. Ένα καινούριο αξεσουάρ, ένα χτένισμα και η πιο καλή μας διάθεση μπορούν να δώσουν μια γιορτινή ανανέωση. Ο καθένας με την σπεσιαλιτέ του κι όλοι μαζί σε ένα σπίτι μπορούν να κάνουν μια χριστουγεννιάτικη βραδιά αξέχαστη. Άλλωστε η μαγειρική έχει γίνει τόσο της μόδας πια, οπότε είναι η ευκαιρία μας να λάμψουμε με τις γευστικές μας δημιουργίες. Είναι ευκαιρία να περάσουμε χρόνο με τους ανθρώπους που αγαπάμε και η καθημερινότητα δεν μας επιτρέπει να είμαστε μαζί τους όσο θα θέλαμε. Δεν υπάρχει λόγος να αναλωνόμαστε σε υποχρεώσεις και επισκέψεις που δεν μας ενδιαφέρουν πραγματικά. Είναι τόσο λίγος ο ελεύθερος χρόνος μας πια που είναι πολύ

*σημαντικό να κάνουμε σε αυτόν τα πιο όμορφα πράγματα με τους αγαπημένους μας ανθρώπους. θα μπορούσαμε να κάνουμε τα φετινά Χριστούγεννα τα πιο όμορφα των τελευταίων χρόνων. Είναι οι σχέσεις μας που κάνουν πιο πλούσια τη ζωή μας κι όχι η αγοραστική μας δύναμη. Οι φίλοι μας, η οικογένειά μας, αυτοί που κάθε μέρα δεν προλαβαίνουμε να τους δούμε και μας λείπουν πιο πολύ. Οι στιγμές που περνάμε μαζί τους κάνει τα Χριστούγεννα λαμπερά κι αυτό ξεκινάει πρώτα-πρώτα από μέσα μας.»**[18]*

Αυτή η επανερμήνευση της εορταστικής απόλαυσης μέσα στην κρίση, επιχειρείται να υλοποιηθεί μέσα από μια επιστροφή στο παρελθόν, μια επιστροφή στην εθνική παράδοση, στην ελληνικότητα της γιορτής, που κρύβει μέσα της το πραγματικό *«πνεύμα των Χριστουγέννων»*. Η «λιτή αυθεντικότητα» της παραδοσιακής γιορτής με τα τοπικά ήθη και έθιμά της, έρχεται τώρα να αντικαταστήσει τους πολυέξοδους στολισμούς και εκδηλώσεις του παρελθόντος για να ξανα-ανακαλύψει, κρυμμένη από κάτω τους, την «ουσία της γιορτής», η οποία είναι για όλους δωρεάν.

«Μια και όλοι συμφωνούν ότι τα φετινά Χριστούγεννα δεν έχουν αντίστοιχα τους στο παρελθόν, όσο κι αν κανείς γυρίσει πίσω, η ***aftodioikisi.gr*** *“βουτάει” σ’ αυτό ακριβώς το παρελθόν με στόχο να φέρει τους αναγνώστες – επισκέπτες της λίγο πιο κοντά στο “πνεύμα των Χριστουγέννων”.*

Κόντρα στην κρίση και στο αδειανό πορτοφόλι στην εποχή του ΔΝΤ η ***aftodioikisi.gr****, σταχυολογώντας ήθη και έθιμα από κάθε γωνιά της χώρας, “δανείζεται” από το παρελθόν για να δώσει ελπίδα για το μέλλον.*

Την ώρα που το Χριστουγεννιάτικο δέντρο της Αθήνας είναι για πρώτη φορά ένα πραγματικό δέντρο και όχι μια κατασκευή, την ώρα που λόγω κρίσης οι Αθηναίοι στερούνται το καρουσέλ και τη “ζαχαρόπουλη” των προηγούμενων χρόνων και οι κάτοικοι των άλλων πόλεων ένας μεγάλο μέρος από το στολισμό και τις περσινές ή προπέρσινες εκδηλώσεις, επιχειρούμε να επιστρέψουμε

*στο παρελθόν για να βρούμε το αυθεντικό, που ΔΕΝ ΑΠΑΙΤΕΙ ΕΥΡΩ.»**[19]***

Στο κλίμα αυτό, οι φιλελεύθερες γραφίδες, κι αυτές μουδιασμένες και απογοητευμένες από τις ραγδαίες εξελίξεις και τα ζοφερά μηνύματα για την οικονομία, επιχειρούν να επαναπροσδιορίσουν τη στάση τους απέναντι στη γιορτή και την απόλαυση. Έτσι π.χ., ο εκδότης της Lifo, εξεγείρεται ενάντια στο *«σκοτάδι»* που βλέπει γύρω του με μια υπαρξιακή κραυγή που επιδιώκει να επαναβεβαιώσει τη συνέχεια της υποκειμενικότητας μέσα στο ζοφερό παρόν. Εντούτοις, η εξεγειρόμενη υποκειμενικότητα δεν μπορεί να παραμείνει ανεπηρέαστη και αναλλοίωτη. Δεν μπορεί να παραμείνει, στη συνθήκη της κρίσης, ίδια με τον προηγούμενο εαυτό της ευημερίας. Πρέπει κι αυτή να τροποποιηθεί, να προσαρμοστεί στη νέα πραγματικότητα που ασκεί μια γενική καταναγκαστική επιρροή. Έτσι, η «κατάθλιψη των εορτών», απομεινάρι μιας άλλης ευτυχέστερης περιόδου, αλλά και σύμπτωμα μιας καλλιεργημένης υποκειμενικότητας, που ενδόμυχα περιφρονεί την ίδια τη μαζική κουλτούρα που θεραπεύει στον δημόσιο χώρο, αναγκάζεται σε υποχώρηση για να κάνει εφικτή αυτήν την πολιτιστική αντίσταση στην υλική μαυρίλα που κατακλύζει τον δημόσιο χώρο και χρόνο.

«Αλλά δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία όλα αυτά, όταν γύρω πέφτει σκοτάδι. Είναι το λυκόφως, που έλεγε ο Τρελός Πιερό. Το λυκόφως του Δυτικού Κόσμου. Παύεις πια να ζωγραφίζεις το έχειν του μικροκόσμού σου και παρατηρείς ξανά τη μεγάλη εικόνα: τους ανθρώπους δίπλα σου, τους 53 πνιγμένους σε μια βάρκα που ερχόταν από τις ακτές της Τουρκίας, τα κατεβασμένα ρολά σε δεκάδες μαγαζιά μέχρι να γυρίσεις σπίτι σου – και ούτω καθεξής. Και τα θετικά όμως: το γεγονός ότι ακόμα υπάρχεις, έχεις φίλους και έρχονται γιορτές. Πάντα μισούσα τα Χριστούγεννα, διότι με θλίβει η μαζική χαρά, όμως φέτος θα προσπαθήσω να δω την ασημένια γραμμή του σύννεφου.»[20]

Αλλά και ο καλλιεργημένος, bon viveur, χρηματιστής επιδιώκει να διασκεδάσει τη γενικευμένη κατήφεια για να διασώσει κάποια *«ίχνη από την εορτινή καταναλωτική […] αξιοπρέπεια παλαιότερων*

ετών» σ' εκείνα τα πρώτα Χριστούγεννα της κρίσης:

«Παραμονές εορτών και τα μηνύματα από τις Βρυξέλλες, τις αγορές, τους κοινοτικούς εταίρους είναι από βαρύθυμα έως αποκαρδιωτικά. Η έλευση των εορτών μοιάζει ανήμπορη να άρει τη γενική δυσθυμία. Οδεύουμε, στην καλύτερη περίπτωση, προς μία ελεγχόμενη αποδέσμευση των αισθημάτων.

*Πώς να νικήσεις τις απαιτήσεις, πώς να αγνοήσεις τις ανάγκες; Ο μέσος Έλληνας αγωνίζεται φέτος να διασώσει ίχνη από την εορτινή καταναλωτική του αξιοπρέπεια παλαιότερων ετών. Μετεωρίζεται ανάμεσα στο πνεύμα των εορτών, που αποζητά μία, στοιχειώδη έστω, ευδαιμονιστική διάθεση, και στην ανελαστική παρέκκλιση από άλλες ασφυκτικές προτεραιότητες.»**[21]***

Η διάσωση της ***«εορτινής καταναλωτικής αξιοπρέπειας»*** απαιτεί προσπάθεια, ώστε να *«αποκατασταθεί η ταραγμένη ισορροπία ανάμεσα στην επιθυμία και στην ανάγκη».* Μια προσπάθεια που πρέπει να εφεύρει μια νέα ισορροπία ανάμεσα στη γιορτή και την επιδεικτική πολυτέλεια. Αυτή η τελευταία πρέπει να περιοριστεί, αλλά όχι να εξαφανιστεί. Για τον σκοπό αυτό, ο συσσωρευμένος πλούτος της, επιτευχθείσας -σε προηγούμενες ευνοϊκότερες περιόδους- ταξικής πολιτιστικής διάκρισης[22] θα παρηγορήσει για τον παρόντα αναγκαστικό περιορισμό της κατατακτικής επίδειξης. Αυτή η τελευταία θα περιοριστεί, αρχικά, στην έκθεση της, ήδη κατακτημένης, πολυτέλειας του καλοστρωμένου και αστραφτερού γιορτινού τραπεζιού:

«Πώς θα αποκατασταθεί η ταραγμένη ισορροπία ανάμεσα στην επιθυμία και στην ανάγκη; Η απάντησή μου: Μα, με τις ευκαιρίες για εορτινά τραπέζια, που απλόχερα μας προσφέρει το δωδεκαήμερο. Και που εμείς καλούμαστε να στρώσουμε και να σκηνοθετήσουμε. Η μελαγχολία της ύπαρξης εξανεμίζεται όταν βρισκόμαστε ανάμεσα σε φίλους γύρω από το τραπέζι. Πολύ περισσότερο όταν το τραπέζι είναι εορταστικό.

Πώς όμως θα το κάνουμε, κάτω από τις φετινές συνθήκες, εορταστικό; Η πρότασή μου: Ας αρχίσουμε με κάτι που δεν

στοιχίζει καθόλου: το στρώσιμο του τραπεζιού -κάτω από άλλες, πιο "λαμπερές" συνθήκες θα το λέγαμε art de la table: Καλοστρωμένο τραπέζι, λοιπόν, με αστραφτερά πιάτα, κρύσταλλα και μαχαιροπήρουνα και ό,τι άλλο συντελεί στην ευχαρίστηση του ματιού, που ευλόγως διεκδικεί κι αυτό το μερίδιό του στην εορτινή ευωχία.
Ανασύρτε λοιπόν τα καλά σας σερβίτσια και εκθέστε τα σε πλήρη, εύτακτη ανάπτυξη πάνω σε ολόλευκα λεπτοκεντημένα τραπεζομάντιλα. Μην τα λυπάστε. Τώρα είναι η ώρα τους.

Αυτό θα προκαλέσει φυσική ευεξία και θα προσθέσει, χρονιάρες μέρες, υψηλές, αλλά ανέξοδες νότες εορταστικής ατμόσφαιρας και ευδαιμονισμού.»[23]

Σε αντίστιξη με την, κατακτημένη σ' ένα ευμενέστερο παρελθόν, πολυτέλεια της διακόσμησης του εορταστικού τραπεζιού, το εορταστικό μενού που προτείνεται απορρίπτει *«την υπερβολική σώρευση και ανάμειξη γεύσεων»* και τις *«ναρκισσευόμενες μαγειρικές επίδειξης»* που στοχεύουν στον εντυπωσιασμό. Αντ' αυτών, καλεί σε μια επιστροφή στην ελληνική παράδοση, στις αισθήσεις και τα συναισθήματα *«που ατόφια διασώζονται στα φυλλοκάρδια των παιδικών αναμνήσεων όλων μας».*

> *Αυτή η «επιστροφή στις ρίζες» σημαίνει μια, επιβεβλημένη από τη θλιβερή πραγματικότητα, σχετική απομάκρυνση από την εξωστρεφή κουλτούρα της επίδειξης και του εντυπωσιασμού που με ζήλο θεράπευαν οι εγχώριες κοινωνικο-οικονομικές ελίτ κατά την προηγούμενη της κρίσης περίοδο. Σημαίνει μια στροφή προς τα "μέσα" ως προς τον χώρο και προς τα "πίσω" ως προς τον χρόνο, μια κίνηση προς την ελληνικότητα, προς τα συναισθήματα, τις αναμνήσεις και τις προσωπικές σχέσεις, αντί της επιδεικτικής εξωστρέφειας που χαρακτήριζε την κοσμοπολίτικη κουλτούρα της κυρίαρχης τάξης.*

«Τώρα, τα μενού. Για φέτος ξεχάστε τους πανάκριβους και αναποτελεσματικούς πειραματισμούς προηγούμενων εορτών. Απομακρυνθείτε από "καινοτόμες" διατροφικές προτάσεις

ανεξιχνίαστων υποσχέσεων. Αποφύγετε συνταγές φλύαρες γεμάτες ρητορικές κορώνες. Ξεχάστε γαστρονομικές επιμειξίες περίτεχνων και εξεζητημένων παρασκευασμάτων.

Αποφύγετε την υπερβολική σώρευση και ανάμειξη γεύσεων. Κλείστε τα αυτιά σας σε ναρκισσευόμενες μαγειρικές επίδειξης μάλλον παρά απόλαυσης. Μην ξεχνάτε ότι σκοπός σας είναι να ευχαριστήσετε τους καλεσμένους σας και όχι να τους εντυπωσιάσετε. Απορρίψτε, με άλλα λόγια, μενού που αναγάγουν το εορτινό τραπέζι σε αυτοσκοπό.

Μακριά λοιπόν από κάθε είδους κρέμες, αλοιφές, λιωμένα τυριά, τερίνες, ρικότες, μοτσαρέλες, μασκαρπόνε, αφρούς, μους, τάρτες, σολομούς, πατέ… Σκοπός μας φέτος ας είναι να βρεθούμε, ή αν προτιμάτε να τη βρούμε, στο τραπέζι, όχι να χαθούμε στη μετάφραση…

"Η ευκοσμία της ελληνικής φύσης υπαγορεύει (και στη μαγειρική) ένα ύφος σύμφωνο με την καταγωγή της". Αυτά τα Χριστούγεννα στραφείτε στις καθαρές γευστικές ελληνικές συνθέσεις. Αφαιρέστε από το φετινό τραπέζι – και τον προϋπολογισμό φυσικά- την ακριβή κοσμοπολίτικη επιφάνεια και δώστε σ΄ αυτό το χρώμα των αισθήσεων και των συναισθημάτων, που ατόφια διασώζονται στα φυλλοκάρδια των παιδικών αναμνήσεων όλων μας.

Δώστε την ευκαιρία στους αγαπημένους σας να παίξουν στο γήπεδό τους, με οικεία φαγητά. Με νοστιμιές που ημερώνουν και γλυκαίνουν την καρδιά. Με μυρωδιές που προσπορίζουν εκείνο το συναίσθημα χαράς και ευφροσύνης που νιώθουμε κάθε φορά που τρώμε ένα καλομαγειρεμένο γνώριμο "δικό" μας πιάτο. Με φαγητά που πατάσσουν την πείνα, προκαλούν γουργουρητά ευχαρίστησης, που δοξολογούν τη ζωή. Πάνω απ΄ όλα, μην σνομπάρετε τα κάθε είδους κοψίδια, τους σουβλιμάδες, τα παϊδάκια, τα κότσια, τα χοιρινά, τα κοντοσούβλια, τα λουκάνικα.

Τα παραπάνω, γενικώς. Τώρα ειδικότερα: Εκτοπίστε από το τραπέζι την ανοστιά των εκτός εποχής προϊόντων. Η κουζίνα ζει εν τόπω και χρόνω, ακολουθεί τις εποχές και συναρτάται με το

τοπίο. Επιλέξτε καλά και φτηνά υλικά: Η οικιακή μαγειρική αντλεί δύναμη πρώτα από την καρδιά και μετά από το πορτοφόλι.

*[…] Και για τα γλυκά, φέτος μην κάνετε καμία παραχώρηση. Αφήστε και γι΄ αυτά τη λαϊκή σοφία να λειτουργήσει: Υπάρχουν εδέσματα που τα τρώμε μόνο μία φορά το χρόνο. Το ίδιο ισχύει και για τα γλυκά: Μελομακάρονα, λοιπόν, κουραμπιέδες, μπακλαβά και δίπλες. Μόνο.»**[24]***

Ωστόσο, αυτή η στροφή δεν σημαίνει την πλήρη εγκατάλειψη της πολυτέλειας.

Ασφαλώς, η κοινωνικο-ταξική διάκριση μέσω του γούστου και της κουλτούρας δεν παύει να ασκεί την κοινωνική της λειτουργία μέσα στην κρίση. Αντί όμως να ερείδεται στην παγιωμένη πρακτική της επιδεικτικής εισαγωγής και υιοθέτησης των πολιτιστικών πρακτικών των διεθνών ελίτ, στρέφεται τώρα στο εσωτερικό και αναζητεί ιθαγενείς πηγές της ταξικής πολιτιστικής διάκρισης, σε μια προσπάθεια «να μην προκαλέσει». Οι τοπικές ελληνικές *«γκουρμεδιές»* που ο επιτυχημένος αστός προτείνει στους ταξικούς του ομοτράπεζους επιχειρούν να επαναπροσδιορίσουν την πολιτιστική εξοχότητα των ελίτ μέσα από την αιδήμονα πολυτέλεια της κατανάλωσης εγχώριων προϊόντων ονομασίας προέλευσης, ενώ ταυτόχρονα υπενθυμίζει, με λεπτότητα και χάρη, στους ομοίους του την ανάγκη να συγκρατήσουν τη συνήθη επιδεικτική τους κατανάλωση, ώστε «να μην προκαλέσουν πολύ».

«Επιμένετε στην εντοπιότητα, επιλέγοντας προϊόντα που, από μόνα τους, συνθέτουν μια μικρή οικονομική γεωγραφία της πατρίδας μας. Κάντε οδηγό σας τη σοφή επικούρεια παραγγελία, την οποία και ακολουθεί πιστά το σημερινό κείμενο: "Πέμψον μοι τυρού Κυθηριδίου, ιν΄ όταν βούλωμαι πολυτελεύσασθαι δύνωμαι"- στείλτε μου τυρί από τα Κύθηρα ώστε να μπορώ, όποτε θέλω να ζω στην πολυτέλεια. Τι εννοεί ο σοφιστής; Κάτι το λιτό, το απέριττο έχει στο μυαλό του, και συγχρόνως σπάνιο που θα του δώσει, σε ξεχωριστές στιγμές, μία διάσταση ευμάρειας. Προφανώς είναι η ονομασία προελεύσεως, όπως θα λέγαμε εμείς σήμερα, που

διαγράφει την προοπτική της πολυτέλειας.

*Αναζητήστε, λοιπόν και προμηθευθείτε μικρές "γκουρμεδιές", όπως ξινομυζήθρα Νάξου, απάκι Ρεθύμνου, λούζα Σύρου, μελίχλωρο Λήμνου, χοιρομέρι Ευρυτανίας, ντοματάκια λιαστά από τη Μήλο, πίτες από τη Σπερχειάδα, άντε και λίγο αυγοτάραχο Μεσολογγίου, για τους φανατικούς τού ούζου και του τσίπουρου. […] το προτεινόμενο γαστρονομικό εορταστικό περίγραμμα δεν ισχύει μόνο για τους καταπονημένους οικονομικά πολλούς, αλλά και για τους λίγους τυχερούς που η οικονομική κρίση δεν τους έχει αγγίξει. Γι΄ αυτούς που έχουν ακόμα τον τρόπο τους. Φέτος ας μην προκαλέσουν πολύ. Το οφείλουν, ως ελάχιστη έστω συμπάθεια και συμπαράσταση. Η ελληνική κοινωνία ήταν πάντοτε συμπονετική!»****[25]***

Τα μοτίβα της συγκρατημένης, λιτής, εθνικής/παραδοσιακής γιορτής και της αυτοπεριοριζόμενης σπατάλης-υπερβολής, κυριαρχούν στον δημόσιο περί γιορτής λόγο στο πλαίσιο της κρίσης.

Η **«λιτή γιορτή της κρίσης»**, είτε επιβάλλεται στους «*καταπονημένους οικονομικά πολλούς*» από την αδήριτη οικονομική αναγκαιότητα είτε επιλέγεται από τους «*λίγους τυχερούς που η οικονομική κρίση δεν τους έχει αγγίξει […]΄ αυτούς που έχουν ακόμα τον τρόπο τους*», διαμορφώνει μια κουλτούρα της κρίσης που επιδιώκει την άμβλυνση των ταξικών κατατακτικών διακρίσεων στον δημόσιο χώρο, μασκαρεύοντας ευφημιστικά τον φόβο πρόκλησης των χειμαζόμενων υποτελών τάξεων σε συμπόνια για τα δεινά τους. Αυτό που επιδιώκεται είναι, απ' τη μια πλευρά, η δημιουργία της αίσθησης μιας παρένθεσης ικανής να εκτονώσει, σ' ένα βαθμό, τις σκληρές πιέσεις και τη μελαγχολία της εποχής και, απ' την άλλη, η συμβολική άμβλυνση των κοινωνικών διαφοροποιήσεων, ανταγωνισμών και συγκρούσεων μέσα από μια στροφή στην ενοποιητική εθνική παράδοση και στις μη αυστηρά υλιστικές προϋποθέσεις της γιορτής και της ευδαιμονίας.

Έτσι, τόσο η πολυάσχολη και οικονομικά ανεξάρτητη αρχιτέκτονας όσο και η εξαρτημένη από το γονεϊκό εισόδημα φοιτήτρια θα

γιορτάσουν τα *«Χριστούγεννα της κρίσης»* δίνοντας έμφαση στο παραδοσιακό, «οικογενειακό», νόημα των γιορτών επιδιώκοντας να ξεκουραστούν και να «ξεφύγουν» από το ζοφερό κλίμα της εποχής.

*«[…] η 27χρονη αρχιτέκτονας […] τα φετινά «Χριστούγεννα της κρίσης» θα ήθελε να αποφύγει τις υπερβολές των προηγούμενων χρόνων. «θα προτιμήσω να μείνω σπίτι με φίλους, να δω την οικογένειά μου και να περάσω πιο ήρεμα τις ημέρες των εορτών, αποφεύγοντας τις καταχρήσεις και τις υπερβολές του παρελθόντος», λέει χαρακτηριστικά […] Τα φετινά Χριστούγεννα θα είναι, πιστεύω, μία ευκαιρία να ξεχαστούμε από τη μελαγχολία του τελευταίου χρόνου, να αφήσουμε για λίγο στην άκρη τα προβλήματα και να διασκεδάσουμε. Ακόμα και να ηρεμήσουμε όσο περισσότερο μπορούμε, αρκεί να ξεφύγουμε», υποστηρίζει η φοιτήτρια.»****[26]***

Αυτή η νέα «κουλτούρα της κρίσης» που αναδύεται μέσα από τις απόπειρες διαχείρισης των συναισθημάτων στο πλαίσιο του δημόσιου λόγου, δεν περιορίζεται σ’ ένα, εντοπισμένο σε ιδιαίτερες χρονικότητες, παραμυθητικό τέχνασμα υπέρβασης της αντίφασης ανάμεσα στην κοινωνική επιταγή της γιορτής και στις αντικειμενικές οικονομικές συνθήκες και πιέσεις. Δεν είναι δηλαδή μόνο μια κουλτούρα της εξαίρεσης, αφού δεν αφορά μόνο στις εξαιρετικές εκείνες περιστάσεις όπου ο εαυτός βιώνει την κοινωνική ματαίωση αδυνατώντας να επιτελέσει την εορταστική υποκειμενικότητα που έχουν προδιαγράψει οι θεσμισμένες κοινωνικές προσδοκίες.

Πολύ περισσότερο, ο ματαιωμένος εαυτός της γιορτής, στην πραγματικότητα, είναι το ορατό, στον δημόσιο χώρο, τμήμα ενός καινοφανούς «κοινωνικού εαυτού της κρίσης» που τείνει να επικαθορίσει καταλυτικά και να μετασχηματίσει τις πιο μύχιες πτυχές της υποκειμενικότητας. Από την εργασία και την πολιτική συμμετοχή ως τις κοινωνικές συναναστροφές, την οικογενειακή ζωή και τη σεξουαλικότητα, **ο κοινωνικός εαυτός της κρίσης αναδύεται ως το αποτέλεσμα του συμβιβασμού μεταξύ της αδύναμης ατομικότητας και της αδήριτης οικονομικής αναγκαιότητας.**

Είναι ένας εαυτός της προσαρμογής, που κανονικοποιεί την κρίση, καθώς ανακαλύπτει «τα καλά της» και εγκολπώνεται την αντικειμενικότητά της για να μετασχηματίσει την, ανυπόστατη πλέον, υποκειμενικότητα της ευημερίας. Έτσι, από τον εκπρόσωπο των επιχειρηματιών των Κυκλάδων, που καλεί τους πάντες, *«πολίτες – ο απλός κόσμος, οι επιχειρηματίες, η αυτοδιοίκηση, τα Επιμελητήρια, η κεντρική εξουσία»* να κάνουν την αυτοκριτική τους, να πάψουν να εθελοτυφλούν και να αξιοποιήσουν *«τα θετικά της κρίσης»*[27] ως τους μικρομεσαίους επιχειρηματίες που καταφέρνουν να επιβιώσουν χάρη στις καινοτόμες, «έξυπνες», ιδέες που η κρίση τους «ανάγκασε» να γεννήσουν***[28]*** και μέχρι τους νέους ηθοποιούς που βλέπουν την αναγκαστική επιστροφή στη γονική τους κατοικία ως μια ευκαιρία για να ενδυναμώσουν τις προσωπικές τους σχέσεις με τους γονείς τους,***[29]*** αλλά και από τις λάιφσταιλ απολογίες των θετικών της κρίσης για τις ερωτικές σχέσεις***[30]*** ως το σημερινό αρχηγό μεγάλου μνημονιακού κόμματος που, τον Μάιο του 2010, αναγνώριζε τη μείωση της κίνησης στους δρόμους ως *«μια θετική πτυχή της κρίσης»*, **ο δημόσιος λόγος κατακλύζεται από παραμυθητικές απολογίες της κρίσης που την κανονικοποιούν θέτοντάς την στον πυρήνα μιας νέας πολιτιστικής συνθήκης.** Αυτή η τελευταία, ας την ονομάσουμε «κουλτούρα της λιτότητας», εμφανίζεται (μαζί με τον εαυτό και την υποκειμενικότητα που της αντιστοιχούν) όχι τόσο σαν μια απλή άρνηση της προηγούμενης κουλτούρας της ευημερίας, αλλά περισσότερο σαν μια αναγκαία και επιθυμητή διόρθωσή της.

«Τελικά η κρίση έχει και τα καλά της. *Είναι γεγονός πως αυτή η κρίση μας έχει επηρεάσει όλους. Άλλαξε η ψυχολογία μας. Τώρα πριν κάνουμε κάτι […] σκεφτόμαστε το κόστος, την αναγκαιότητα, τις προτεραιότητες. Σιγά σιγά άλλαξαν και οι αξίες που δίνουμε σε κάθε τι.* ***Αλλιώς υπολογίζαμε το κατοστάρικο πριν τρία-τέσσερα χρόνια κι αλλιώς σήμερα. Έτσι άλλαξαν και οι συμπεριφορές.***

Δεν αγοράζουμε καινούργια καρνταρόμπα κάθε νέα εποχή. Δε βγαίνουμε όσο συχνά βγαίναμε πριν. Γενικά είμαστε πιό μαζεμένοι σε όλα. Περνούμε περισσότερο χρόνο μόνοι μας ή με

την οικογένειά μας στο σπίτι. Ζούμε πιο casual. Αυτός ο χρόνος μας αφήνει να συλλογιστούμε περισσότερο για αυτά που μας απασχολούν. Αναπόφευκτα θα μείνει χρόνος για να δούμε και μέσα μας, να κάνουμε την αυτοκριτική μας. Αν είμαστε ειλικρινείς με τον εαυτό μας θα ανακαλύψουμε λάθη και παραλήψεις, αστοχίες και ψεγάδια. θα μπορέσουμε ενδεχομένως να αναθεωρήσουμε κάποιες από τις συμπεριφορές μας και –ανάλογα με τον εγωισμό μας– μπορεί και να επέμβουμε και να διορθώσουμε κάποιες καταστάσεις στις σχέσεις μας με τον εαυτό μας αλλά και με τους άλλους. Πάντως, λιγότερο ή περισσότερο, κάτι καλύτερο θα προκύψει σ' αυτούς που παρ' όλη τη γενική κατάθλιψη και δυσκολία καταφέρουν να ισορροπήσουν ανάμεσα στα καθημερινά προβλήματα και την εγγενή αισιοδοξία που η ίδια η ζωή προσφέρει.

Είναι μια ευκαιρία αυτή η γενική κρίση και η περισυλλογή που τη συνοδεύει για να γνωρίσουμε καλύτερα τον εαυτό μας και τους άλλους, να επανεκκινήσουμε την πορεία μας με περισσότερη αναφορά στις φυσικές αρχές και τις αιώνιες αξίες, να δώσουμε στη ζωή μας την ποιότητα που χάθηκε όταν κυνηγούσαμε το ρηχό lifestyle του απύθμενου καταναλωτισμού. Ας φροντίσει λοιπόν ο καθένας να αφιερώσει λίγο χρόνο στην προσωπική καλλιέργεια και εσωτερική φροντίδα. Αν το κάνουμε αρκετοί, η ψυχολογία θα αλλάξει, η ζυγαριά θα αρχίσει να κλίνει προς την ευημερία της ομάδας, το καλό του τόπου και της κοινωνίας. θα παραμεριστεί η συνεχής πριμοδότηση του νοσηρού ατομικισμού και της επιφανειακής προβολής του κάθε λογής Εγώ. […]

Ας ξεκινήσουμε πρώτα με την αλλαγή της ψυχολογίας. Βοηθάει και η εποχή. Και πάνω απ' όλα, δεν κοστίζει χρήματα.»[31]

Στους λόγους αυτούς, η κρίση και η λιτότητα εμφανίζονται ως αντικειμενικές, εξωτερικές της συνείδησης, πιέσεις που ωθούν προς την επαναξιολόγηση και επανεκτίμηση πολιτιστικών-ηθικών στοιχείων που η κουλτούρα της ευημερίας είχε απαξιώσει ή/και απωθήσει από τη συλλογική και ατομική συνείδηση. Η προσαρμογή στις νέες συνθήκες και ο αντίστοιχος μετασχηματισμός του εαυτού και του τρόπου ζωής αναδύονται τώρα ως το

εξαναγκαστικό, αλλά αναγκαίο και ωφέλιμο, αποτέλεσμα μιας διαδικασίας κριτικού αναστοχασμού που αφορά σε ολόκληρη την κοινωνία.

Οι πολίτες καλούνται τώρα να αναγνωρίσουν και να εγκαταλείψουν τον έωλο χαρακτήρα του προηγούμενου τρόπου ζωής τους, την «υπερβολή» των προηγούμενων συνηθειών τους, την ύβρη του *«απύθμενου καταναλωτισμού»*, *του «ρηχού lifestyle»,* του *«νοσηρού ατομικισμού και της επιφανειακής προβολής του κάθε λογής Εγώ»* και να εναγκαλιστούν τη λιτότητα ως μια εξωτερική ηθικοποιητική δύναμη που, αλλάζοντας την *«ψυχολογία»* των ατόμων και της κοινωνίας συνολικά, ωθεί *«προς την ευημερία της ομάδας, το καλό του τόπου και της κοινωνίας».*

Ηθική κρίση και ντροπή

Ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος ανακαλύπτει στη ρίζα της οικονομικής κρίσης μια ηθική κρίση, την οποία χρησιμοποιεί ως τη βασική ιδεολογική μήτρα της δημόσιας απολογητικής του για την επιβαλλόμενη λιτότητα. Η ηθική-πολιτιστική κρίση, η κρίση αξιών, προτύπων, επιθυμιών και τρόπων ζωής, γίνεται τώρα η πηγή μιας συλλογικής ντροπής, ενός νέου κοινωνικού ονείδους που, ταυτόχρονα, εξηγεί και ερμηνεύει την οικονομική κρίση μέσα από τις κατηγορίες της εθνικής παρακμής και της συλλογικής ενοχής, για να απαιτήσει, στη συνέχεια, την ηθική αναμόρφωση του «αμαρτωλού» λαού μέσα από την ορθοπεδική της λιτότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η κουλτούρα της κρίσης εγκαθίσταται και νομιμοποιείται στο δημόσιο χώρο ως μια δημόσια, συλλογική και ατομική, ηθική της λιτότητας που υποχρεώνει τα άτομα και τις ομάδες να αναστοχαστούν, να επαναξιολογήσουν, να επανιεραρχήσουν και να αναμορφώσουν τις επιθυμίες, τις ανάγκες, τις ελπίδες και τις προσδοκίες τους. ενσωματώνοντας τη λιτότητα και τον αυταρχισμό ως ατομικό και συλλογικό πεπρωμένο.

Η νέα πολιτιστική συνθήκη της κρίσης, αυτή η ηθικοποιημένη και ηθικοποιητική ιδεολογία της λιτότητας, αναδύθηκε στον δημόσιο λόγο επιδιώκοντας τη συμφιλίωση με την κρίση και τον

εναγκαλισμό της λιτότητας και αρθρώθηκε στο πλαίσιο μιας «αυτοκριτικής διαδικασίας» που, αναστοχαζόμενη το ερώτημα «πώς φτάσαμε εδώ;», κατέληγε να ερμηνεύει την κρίση ως αποτέλεσμα μιας συλλογικής ύβρεως που διαπράχθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο της ευημερίας. Στο σχήμα αυτό, η συλλογική ύβρις πραγματώθηκε μέσα από εσφαλμένες πολιτικές και δημοσιονομικές αποφάσεις και επιλογές, αλλά, στην πραγματικότητα, γεννήθηκε από τη συλλογική απαξίωση αξιών, αρχών και ηθικών κανόνων καθ' όλη την περίοδο που προηγήθηκε της κρίσης.

*«Η χρεοκοπία του μεταπολιτευτικού μοντέλου κάποτε θα ερχόταν. Η ζημιά που έχει κάνει αυτό το μοντέλο δεν είναι η συσσώρευση των δημόσιων δαπανών που διαχρονικά οδήγησε στο υπέρογκο χρέος. Έχει δηλητηριάσει ένα σημαντικό αριθμό συμπολιτών μας με μια κακή νοοτροπία σε σχέση με την εργασία και κατ' επέκταση με την ίδια τη ζωή. Έχει κάνει τους μισούς Έλληνες να φοβούνται την εργασία, τις αλλαγές, το ρίσκο, την πρόοδο εν γένει…»**[32]***

*«Δηλαδή σκοτώσαμε την απαίτηση για ποιότητα, αποτελεσματικότητα, ικανότητα και εντιμότητα. Συμβιβαστήκαμε με τη μετριότητα, την αναξιοκρατία, τη λούφα – αλλά και τη δοσοληψία, τη διαπλοκή, τη διαφθορά. Και φτάσαμε στον πάτο.»**[33]***

Οι κεντρώοι-φιλελεύθεροι υποστηρικτές της λιτότητας δεν κουράζονται να το επαναλαμβάνουν, η κρίση δεν είναι απλά δημοσιονομική, αλλά, κυρίως, πολιτιστική. Είναι κρίση αξιών και νοοτροπιών και των αντίστοιχών τους συμπεριφορών. Όπως διαβεβαίωνε ο φιλόσοφος Σ. Ράμφος τους ακροατές του, «*Βιώνουμε μια κρίση πρωτίστως πνευματική και δευτερευόντως οικονομική»**[34]***

*«Οι μεταμφιεσμένοι σε «φίλους του λαού», οι υπερασπιστές της κομματοκρατίας και των πελατειακών σχέσεων, υπερασπίζονται ένα σύστημα που χρεοκόπησε οριστικά. Χρεοκόπησε όχι μόνο οικονομικά, αλλά κυρίως ηθικά.»**[35]***

*«Η κοινωνία μας έχει ζήσει πολλές κρίσεις. Καμία από αυτές δεν είχε τα χαρακτηριστικά της κρίσης που ζούμε τώρα, δηλαδή να καταρρεύσουμε οικονομικά και ηθικά αφού πρώτα είχαμε εκτοξευθεί σε υψηλά επίπεδα ευημερίας, κενόδοξης κατανάλωσης και ψευδεπίγραφης μόρφωσης. Τις παλαιότερες κρίσεις κλήθηκε να τις αντιμετωπίσει μία κοινωνία κατά κύριο λόγο μεροκαματιάρηδων γεωργών, τεχνιτών, εργατών, κτηνοτρόφων και ναυτικών. Όχι μία κοινωνία κατά κύριο λόγο δημοσίων δήθεν υπαλλήλων και ανθρώπων του «χειμώνα στην Αράχοβα, καλοκαίρι στη Μύκονο». Έχει μεγάλη διαφορά…»**[36]*

Η πολιτιστική προσέγγιση της κρίσης είναι μια ιδεολογική στάση που κυριαρχείται από αισθητικούς και ηθικούς όρους και κατηγορίες. Η δημοσιονομική κρίση, ο κίνδυνος επίσημης πτώχευσης και εξόδου από τη ζώνη του Ευρώ, αλλά και η ανάγκη για συνέχιση του δανεισμού μέσα σ' ένα κλίμα αναξιοπιστίας και αφερεγγυότητας προκάλεσαν την έκφραση συναισθημάτων ντροπής στον κεντρώο-φιλελεύθερο δημόσιο λόγο, ο οποίος συστηματικά, επίμονα και, συχνά, με υπερβάλλοντα ζήλο διέχυσε στην κοινή γνώμη **συναισθήματα συλλογικής ντροπής και ενοχής** τόσο για τη συστημική αποτυχία που η κρίση αποκάλυψε όσο και για την πλημμελή και ατελέσφορη προσπάθεια αντιμετώπισής της.

«Το μνημόνιο υπογραμμίζει τη σκληρή αλήθεια: Ότι είμαστε μια χώρα ήδη χρεοκοπημένη. Και ταυτόχρονα κάνει έντονη, σχεδόν εκκωφαντική, την απουσία ενός πολύ σημαντικού πράγματος από την άλλη πλευρά, τη δική μας: Της ντροπής.

Βλέποντας ειδήσεις και διαβάζοντας εφημερίδες αντιλαμβάνεσαι ότι οι Έλληνες, ως λαός, ως ενιαία οντότητα (αν υπάρχει αυτό το πράγμα), νιώθει πολλά πράγματα αυτή την εποχή (φόβο, οργή, αγωνία, κάψιμο από τον ήλιο), αλλά δεν νιώθει καμία ντροπή για το ότι ζει σε μια χώρα που χρεοκόπησε, έπεσε έξω, τέρμα, πάπαλα. Είναι σαν μέσα μας πραγματικά να μη νιώθουμε καμία ευθύνη. Ότι στ' αλήθεια, ως λαός, δεν φταίξαμε. Κάποιος άλλος, κάποιος ξένος, ήρθε και πήρε τα ηνία ετούτης της χώρας, την πήρε αθώα και παρθένα, «μεταπολιτευμένη», και πριν περάσουν σαράντα χρόνια την έριξε στη φτώχια και την κακομοιριά, και

*τώρα μια ολόκληρη γενιά κινδυνεύει να γίνει χαμένη. Εμείς δεν φταίξαμε σε τίποτα. Είτε πλακώνουμε Σέρβους μπροστά σε παιδάκια που ήρθαν για να δουν μπάσκετ, είτε ψηφίζουμε βλακωδώς, με την ίδια μακαριότητα το κάνουμε, χωρίς να αισθανόμαστε καμία ευθύνη και, εκ των υστέρων, καμία ντροπή.»**[37]***

Η ντροπή αυτή, όμως, δεν αφορά σε κάποια ιδιαίτερη ευθύνη ή ενοχή των φορέων του κεντρώου-φιλελεύθερου λόγου της λιτότητας. Αντίθετα, προκλήθηκε σ' αυτούς από τη «συλλογική αποτυχία», αλλά και από τη «συλλογική τύφλωση» που οδήγησε στην κρίση. **Μ' αυτή την έννοια, δεν πρόκειται για την ντροπή αυτού που μετανοεί για δικά του σφάλματα και παραλείψεις, αλλά αυτού που καταγγέλλει τα συλλογικά αμαρτήματα.**

Εδώ, ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος υιοθετεί μια ιδιαίτερης σημασίας θέση, αυτήν του συλλογικού τιμητή, του αρχαίου κήνσορα. Συνεχίζοντας το νήμα της παλιάς κριτικής του προς τον λαϊκισμό και τον κρατισμό, που θεωρεί ότι χαρακτηρίζουν την ελληνική κοινωνία και ευθύνονται για τις αντιστάσεις προς τις φιλελεύθερες πολιτικές,[38] ο φιλελεύθερος λόγος ανέπτυξε ένα μακροσκελές και, συχνά, οργισμένο κατηγορητήριο που απευθυνόταν στο «εμείς» και περιελάμβανε τον συνήθη φιλελεύθερο κατάλογο των ανεπαρκειών και κακοδαιμονιών της ελληνικής κοινωνίας χρωματισμένο, πλέον, με το χρώμα της ντροπής.

*«Κακά τα ψέματα! Η Ελλάδα σήμερα καταρρέει διότι ουσιαστικά εδώ και δεκαετίες κατέρρευσε πρώτα ηθικά. Επί δεκαετίες διώξαμε τις επιχειρήσεις, κυνηγήσαμε ανελέητα τον ιδιωτικό τομέα, θεοποιήσαμε την λαμογιά, απαξιώσαμε και κλείσαμε την παραγωγή, εθιστήκαμε στις επιδοτήσεις, καλομάθαμε στον εύκολο και φτηνό δανεισμό. Επί σαράντα χρόνια τούτη η χώρα και τούτος ο λαός επέλεξαν να ζήσουν εφαρμόζοντας ένα μοντέλο άκρατου κρατισμού. Ένα μοντέλο 100% σοσιαλιστικής έμπνευσης και εφαρμογής. Ένα μοντέλο που απέτυχε ολοκληρωτικά. Ένα μοντέλο που μας οδήγησε στον όλεθρο.»**[39]***

Ντροπή, παρακμή και ενοχή: η συστημική αποτυχία και η ιδεολογία της συλλογικής ενοχής

Η αιτία της ντροπής που εξέφρασε ο φιλελεύθερος λόγος ανάγεται στο σύνολο της κοινωνίας. Η γενικευμένη αυτή ντροπή αναφέρεται σε όλους και στον καθένα ξεχωριστά και προκλήθηκε, στο δημόσιο κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο, από την πλήρη αποκάλυψη της συστημικής αποτυχίας. Προβλήθηκε ως το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας διαδικασίας παρακμής, τα αίτια της οποίας βρίσκονται βαθιά ριζωμένα στην ελληνική κουλτούρα, αφορούν συνολικά στην χώρα και στο λαό και καλύπτουν τις μείζονες σφαίρες της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής.

«[…] Σκεφθείτε λοιπόν ότι τουλάχιστον για τρία χρόνια ακόμη θα εκλιπαρούμε για δανεικά διότι παραλείπουμε να λάβουμε δραστικότερα μέτρα τώρα και να δημιουργήσουμε πρωτογενές πλεόνασμα. Προσωπικώς το θεωρώ μεγάλη ντροπή για εμάς τους Έλληνες και ντρέπομαι και ενώπιον των παιδιών μου. Σίγουρα δεν είναι "μαγκιά" όπως ενδεχομένως θα έλεγαν κάποιοι "ελληνάρες".

γ) Δυστυχώς, στη χώρα μας έχει καταντήσει η "μαγκιά" και ο "ξύπνιος΄ να θεωρούνται προσόν […], ενώ η σκληρή και έντιμη εργασία με την οποία κάποιος στον ιδιωτικό τομέα έχει καταφέρει να συσσωρεύσει κάποιο πλούτο να θεωρείται ντροπή. Εδώ έχουμε φθάσει δυστυχώς.

δ) Όλοι λοιπόν οι "ξύπνιοι" και οι "μάγκες" θα προσπαθήσουν πάλι να βρουν τρόπο να αποφύγουν να συνεισφέρουν μέσω της άμεσης φορολογίας με αυτά που μπορούν […] *Και για να μη σας κουράζω άλλο, θεωρώ ότι αντί να ρίχνουμε το φταίξιμο στους ξένους που μας έδωσαν δανεικά, πρέπει όλοι μαζί να κοιτάξουμε πώς θα βάλουμε τάξη στο σπίτι μας ώστε να τα επιστρέψουμε το συντομότερο δυνατόν. Και για να μή ξαναγίνει αυτό νομίζω ότι είναι καιρός να γίνει συνταγματική αναθεώρηση που θα ορίζει ότι το δημόσιο χρέος απαγορεύεται να υπερβαίνει π.χ. στο 40-50% του ΑΕΠ. Εάν δεν είχαμε παραλείψει αυτό, τώρα δεν θα*

*ήμασταν σε αυτή την ταπεινωτική κατάσταση.»**[40]***

Καθώς οι λαϊκές διαμαρτυρίες οξύνονταν, ταυτόχρονα διογκωνόταν και η ντροπή που εξέφραζε ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος, καθώς, στη ντροπή για τη συστημική αποτυχία, προστίθεται και η ντροπή για τον «αδιόρθωτο Έλληνα» που ακόμη και μπροστά στην ταπεινωτική παρακμή, στο χείλος της συλλογικής και ατομικής καταστροφής, συνέχιζε να συμπεριφέρεται με ατομικιστική αδιαφορία και λαϊκιστική ανευθυνότητα αναζητώντας εξιλαστήρια θύματα και αρνούμενος να αντικρύσει κατά πρόσωπο τη συλλογική ευθύνη που μοιράζεται με όλους τους άλλους. Η διπλή αυτή ντροπή διαπερνά τον κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο της κρίσης και διαχέει στον δημόσιο χώρο την ιδέα της συλλογικής ευθύνης γι' αυτήν, ενώ ταυτόχρονα απαξιώνει τις λαϊκές αντιδράσεις.

Η φιλελεύθερη ντροπή για τη συλλογική αποτυχία και την παρακμή διαπλέκεται με την ανησυχία και τον φόβο που προκαλεί στους ζηλωτές της λιτότητας η άρνηση, όλο και μεγαλύτερων, τμημάτων της κοινωνίας να αναλάβουν τη συλλογική ευθύνη που τους αποδίδεται για την κρίση. Εγκαθιστά, έτσι, την επίκληση της συλλογικής ευθύνης και ενοχής για την κρίση στο κέντρο της απολογητικής των υποστηρικτών της λιτότητας. Αυτός είναι ο λόγος που ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος αγανακτούσε με τις διαμαρτυρίες του ***«λαού που αρνείται να σκύψει το κεφάλι».***

«Ποιος είναι άραγε αυτός ο υπερήφανος λαός που δεν πρέπει να σκύβει το κεφάλι; Ο λαός που οφείλει να στέκεται αγέρωχος και να απειλεί ενίοτε όλους εκείνους τους ενοχλητικούς τύπους που τόσα χρόνια τον δανείζουν. Εννοούμε τους γνωστούς κουτόφραγκους για τους οποίους ελπίζαμε ότι θα έμεναν μόνο κουτοί, αφού τα φράγκα θα τους τα παίρναμε εμείς τα σαΐνια.

Ας πούμε όμως ότι έτσι είναι το πράγμα, *ότι κι εμείς έχουμε τα δίκια μας κι αναλόγως θα πράξουμε. Εδώ ακριβώς αναδύεται και το μεγάλο πρόβλημα. Για να μη σκύψουμε το κεφάλι πρέπει πρώτα να βρούμε τη χαμένη περηφάνια μας, που πιθανόν να μην μπορεί να θυμηθεί που την έχει θάψει ή καταχωνιάσει ο καθένας μας.*

Πάνε πολλά χρόνια από το Ρούπελ και πολύ περισσότερα από το Μεσολόγγι, ώστε να θυμόμαστε ότι για να έχεις το κεφάλι ψηλά απαιτούνται μεγάλες θυσίες, στερήσεις και ακλόνητη πίστη σε αρχές και αξίες.

Οι απώλειες όμως των αξιών *οι οποίες κρατάνε ψηλά τα κεφάλια συνεχίστηκαν. Πεδία σφαγής της περηφάνιας και της αξιοκρατίας έγιναν οι προθάλαμοι των πολιτικών γραφείων. Φιλούσαμε τις γνωστές «υγρές ποδιές» αχρείων ανθρωπάριων για μια θεσούλα στο δημόσιο. Για να πληρωνόμαστε με χρήματα που δανείζονταν οι «ευεργέτες» μας στο όνομά μας και θα έστελναν το λογαριασμό σε κάποιο ανεπιθύμητο μέλλον εντόκως με αποδέκτες τα παιδιά και τα εγγόνια μας.*

Τώρα εκείνο το μέλλον είναι εδώ, μαζί με το ΠΑΣΟΚ που είναι πάντα εδώ. ***Χωματερές της ελπίδας*** *και της αξιοπρέπειας οι ΟΤΑ, οι σχετικοί φορείς και οι υπηρεσίες. Όλοι μαζί τρέχαμε τη νύχτα. Κινούμενες σκιές να τοποθετήσουμε ένα ακόμη παράνομο λιθαράκι στο νεόδμητο (πιθανά αυθαίρετο) ή στο πατρικό. Στα σκοτεινά έπρεπε να ρίξουμε τα σκουπίδια στις χαράδρες και στα ποτάμια. Συνεπικουρούμενοι από «στραβά μάτια», με το αζημίωτο φυσικά, απαλλοτριώναμε τα δέντρα από το δασικό οικόπεδο, «τρώγαμε» λίγη παραλία, μπαζώναμε τα ρέματα, κάναμε ό,τι μπορούσαμε για να βολευτούμε όπως-όπως μίζερα, ζοφερά, μοναχικά, αντικοινωνικά, άδικα. Επιδοθήκαμε καθημερινά σε αναρίθμητες μικροαπρέπειες και μικροαπατεωνιές στην οδήγηση, στη δουλειά, στις σχέσεις μας, στις συναλλαγές μας.*

Τα πιο χαμηλωμένα κεφάλια *ήταν αυτά που κοίταζαν ψηλά στις εξέδρες και φώναζαν κατά χιλιάδες, ακρίτως και αδιακρίτως, είσαι και θα είσαι ο πρωθυπουργός ή να τος, να τος ο πρωθυπουργός.»****[41]***

Η ιδέα της συλλογικής ευθύνης-ενοχής, θεμελιωμένη στην ηθικολογική κουλτούρα της κρίσης, αποτέλεσε την αιχμή του δόρατος της κεντρώας-φιλελεύθερης απολογητικής για την κρίση και τις επιβληθείσες πολιτικές λιτότητας. Ιδιαίτερα κατά τις περιόδους όξυνσης των λαϊκών αντιδράσεων η συλλογική ενοχή για

την ηθική/εθνική παρακμή αποτελούσε τη σταθερή επωδό των υποστηρικτών της λιτότητας τόσο για τα αίτια της κρίσης και της δημοσιονομικής κατάρρευσης όσο και για την άγρια οικονομική επίθεση στις λαϊκές τάξεις, τον πρωτοφανή ευτελισμό ακόμη και αυτής της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και την έξαρση του θεσμικού αυταρχισμού.

Έτσι όσοι διαμαρτύρονταν αντιμετωπίστηκαν και παρουσιάστηκαν ως **ανεύθυνοι λαϊκιστές** που ωθούσαν τη χώρα προς την πλήρη καταστροφή για να περισώσουν τα προνόμιά τους, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυαν τις πιο ανορθόλογες, εξτρεμιστικές και αντιδημοκρατικές δυνάμεις. Στο σχήμα αυτό, όσοι αντιδρούσαν στη λιτότητα και τον αυταρχισμό ήταν αυτοί ακριβώς που ωφελήθηκαν από το φαύλο καθεστώς της κομματικής πελατοκρατείας, του λαϊκισμού και της δημοσιονομικής ασυδοσίας που ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος ενοχοποιούσε για την πτώχευση. Οι διαμαρτυρίες τους δεν αποτελούσαν παρά συναισθηματικές (ανορθολογικές) εκρήξεις μπροστά στη συνειδητοποίηση ότι ο δικός τους τρόπος ζωής και οι δικές τους απαιτήσεις προκάλεσαν την καταστροφή, ενώ δεν στόχευαν παρά σε μια χίμαιρα, δηλαδή στη φαντασίωση ότι αρκεί κάποια εξιλαστήρια απαξίωση του πολιτικού συστήματος και προσωπικού για να επανέλθει η κοινωνία στην πρότερη κατάσταση του ευδαιμονικού και ανεύθυνου καταναλωτισμού που κατηγορούνταν για την καταστροφή της χώρας.[42]

«Οι διαδηλωτές είναι οι ίδιοι πολίτες που δεν πληρώνουν φόρους και θεωρούν ότι είναι περίπου δικαίωμα τους δεδομένου ότι κάποιοι άλλοι φοροδιαφεύγουν πολύ περισσότερο. […] Το θέμα είναι να κάνει ο κάθε κλάδος, ο κάθε πολίτης αυτοκριτική και αυτοκάθαρση. Δεν υπάρχει ελληνική οικογένεια που να μη έχει με κάποιο τρόπο παρανομήσει, που δεν έχει με κάποιο τρόπο κλέψει το δημόσιο. Το ζήτημα της κλοπής είναι απλώς ποσοτικό και όχι ποιοτικό. Δεν είσαι κλέφτης όπως ο υπουργός με τις μίζες από τα υποβρύχια, είσαι κλεφτρόνι. Το σπίτι που μένεις είναι αυθαίρετο απλώς του γείτονα και πόσο μάλλον του βουλευτή και του υπουργού είναι πιο αυθαίρετο. Το αυτοκίνητο που

*οδηγείς σου το πήρε ο μπαμπάς με μαύρα λεφτά. Τα διαμερίσματα από την αντιπαροχή προφανώς τα δήλωσες με την αντικειμενική τους αξία και όχι με την πραγματική τους. Στη δουλειά στο δημόσιο λουφάρεις όσο μπορείς. Κατά τα άλλα είσαι αγανακτισμένος. Και είσαι συμπαθής γιατί σου κόψαν τον μισθό η την σύνταξη, γιατί δεν δουλεύει το μαγαζί όπως δούλευε η γιατί πολύ χειρότερα δεν βρίσκεις καθόλου δουλειά. Προφανώς είσαι αξιολύπητος. Αλλά έλεος, όχι άλλος λαϊκισμός. Δεν φταίνε κάποιοι άλλοι, κάπου μακριά. Οι ευθύνες διαχέονται σε όλη την κοινωνία. Προφανώς οι πολιτικοί φέρουν το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης. Αλλά δημοκρατία είχαμε. Δεν μας τους επέβαλλαν τα ξένα συμφέροντα. Εμείς τους επιλέξαμε.»****[43]***

Σ' όλη τη διάρκεια της κοινωνικής σύγκρουσης γύρω από τη λιτότητα, ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος δεν έπαψε να επαναλαμβάνει το ίδιο πάντα μακροσκελές κατηγορητήριο της συλλογικής ενοχής: όλοι (ή, έστω, οι περισσότεροι) έκλεβαν την εφορία, έβαζαν μέσο για καλή μετάθεση στο στρατό, έγλειφαν για μια θέση στο δημόσιο, έριχναν τα σκουπίδια στις χαράδρες, μπάζωναν τα ρέματα και καταπατούσαν τις παραλίες, έχτιζαν αυθαίρετα, καταβρόχθιζαν άκριτα τη μαζική τηλεοπτική υποκουλτούρα, παπαγάλιζαν την εκπαιδευτική ύλη για την εισαγωγή σε κάποιο εκπαιδευτικό ίδρυμα, ενώ αδιαφορούσαν για την πνευματική τους καλλιέργεια, ζούσαν βασισμένοι στα διάφορα προκλητικά επιδόματα, θεοποίησαν την άσκοπη και επιδεικτική κατανάλωση, καταστρατηγούσαν κάθε έννοια αξιοκρατίας, λούφαραν στην εργασία τους, οδηγούσαν ακριβά αυτοκίνητα αγορασμένα με «μαύρα» χρήματα, ψήφιζαν κάποιο κόμμα για να διορίσει το παιδί τους στο δημόσιο, ψήφιζαν τους πολιτικούς που σήμερα κατηγορούν. [44]

«Ποιοι τα πήραν όλα αυτά τα δάνεια επιτέλους; Απάντηση καμία. Κι όμως υπάρχει απάντηση: Τα πήραν ελληνικές κυβερνήσεις που ψήφισε ο ελληνικός λαός […] Χωρίς την ομολογία του εγκλήματος σωτηρία δεν υπάρχει. Τα δύο τρίτα των Ελλήνων εκμαυλίστηκαν από τις κυβερνήσεις ΠΑΣΟΚ και Νέα Δημοκρατία. Οπότε η αντίστροφη πορεία για την ανασυγκρότηση της χώρας πρέπει να

ξεκινήσει από το ένα τρίτο, που όπως είπαμε, προσπάθησε με νύχια και με δόντια, μέσα στην πρωτοφανή παρασιτική παρακμιακή πορεία του τόπου να κρατήσει την αξιοπρέπειά του. Ο λόγος είναι ότι τα δύο τρίτα ακόμη διατηρούν την παρασιτική νοοτροπία, που είναι και η βασική αιτία του δράματος. Το τονίζω επανειλημμένως εδώ και δεκαετίες, έως ότου γίνει συνείδηση: Δεν είναι η οικονομία η ίδια που φταίει. Φταίει, για να το πούμε λαϊκά, ο κακός μας εαυτός […] Επαναλαμβάνω: Η παρασιτική μας νοοτροπία. Και να μας χάριζαν το χρέος και να μας χάριζαν κι από πάνω άλλα τόσα χρήματα, θα καταλήγαμε με μαθηματική ακρίβεια εδώ που βρισκόμαστε τώρα.»[45]

«Οι υδραυλικοί που δεν ξέρουν τι θα πει απόδειξη, οι ηλεκτρολόγοι που σου κάνουν χάρη όταν έρθουν χωρίς επίσης να κόψουν απόδειξη, οι ταξιτζήδες που κλέβουν με το ταξίμετρο, οι γιατροί του ΕΣΥ που παίρνουν όταν μπορούν (λόγω ειδικότητας) φακελάκι για να παρέχουν τα αυτονόητα, οι γιατροί ελεύθεροι επαγγελματίες που ευημερούν και δηλώνουν 10 χιλιάδες εισόδημα τον χρόνο, οι γιατροί που μιζάρουν και μιζάρονται αποστέλλοντας παρακλινικές εξετάσεις, αποστέλλοντας ασθενείς στον καρδιολόγο για stent, στο χειρουργό για χολοκυστεκτομή, οι γιατροί που δεν άφησαν μέρος του πλανήτη που να μην πάνε σε συνέδριο με την κυρά στολισμένη (φορτώνοντας προφανώς τα έξοδα στην τιμή του φαρμάκου), οι εφοριακοί που χρηματίζονται ή οι συνάδελφοί τους που κάνουν λευκή απεργία, οι υπάλληλοι των πολεοδομιών που μοιράζονται το προϊόν του χρηματισμού, οι υπάλληλοι του ΟΣΕ που χρόνια ανέχτηκαν χωρίς να καταγγέλλουν τα όσα θηριώδη διαβάσαμε πρόσφατα, οι υπάλληλοι της ΔΕΗ που πήραν σύνταξη στα 45, οι γυναίκες που πήραν σύνταξη με 15 χρόνια υπηρεσία (και θα πληρώνονται ζωή να έχουν καμιά 50 χρόνια), οι νηπιαγωγοί που κουράζονται υπερβολικά με το 6ωρο γιατί η δουλειά τους είναι πολύ δύσκολη, οι παντός είδους δημόσιοι υπάλληλοι που ενεργετήθηκαν στα προηγούμενα χρόνια καθώς βίωναν ένα καθεστώς ιδιότυπης ασυλίας με σταθερό μισθό και δουλειά κατά βούληση, οι καθηγητές που παράλληλα με τα μαθήματα στο σχολείο παρανόμως κάνουν ιδιαίτερα, οι νοσηλεύτριες που στο σπίτι τους καθάριζαν τα τζάμια με γάζες

*που έπαιρναν από το νοσοκομείο, οι υπάλληλοι που δεν αγοράζουν χαρτί Α4 αλλά το παίρνουν από την υπηρεσία, οι εργολάβοι ή τα παιδιά τους που επί δεκαετίες κατέστρεψαν την Ελλάδα χωρίς να αποδώσουν τουλάχιστον στην εφορία τα πρέποντα»****[46]*** είναι αυτοί που επέβαλαν το σύστημα φαυλοκρατίας και κλεπτοκρατίας που κατέληξε στη σήψη και την παρακμή.

Αυτοί είναι που είτε έκαναν τους πολιτικούς, που σήμερα λοιδορούν και απαξιώνουν, «σαν τα μούτρα τους» είτε, αντίθετα, εξομοιώθηκαν με τους χειρότερους από αυτούς, για να εξυπηρετήσουν τα ιδιοτελή, ατομικιστικά τους συμφέροντα. Τα σχετικά κείμενα βρίθουν απαξιωτικών χαρακτηρισμών, ειρωνείας, σαρκασμού, οργισμένης περιφρόνησης, ακόμη και αποστροφής για τα «τέρατα» που, εντέλει, ευθύνονται για την ταπεινωτική κατάληξη της μακροχρόνιας παρακμιακής πορείας. Είναι μάλιστα τέτοια και τόση η ντροπή και η περιφρόνηση που αρθρώνεται στα σχετικά κείμενα που, συχνά, δεν αποφεύγονται μελοδραματικές εξάρσεις, υπερβολές ή/και καταφανείς παραλογισμοί:

*«Εδώ έρχεται το ερώτημα: άραγε μας αξίζει να ζούμε σε ένα τέτοιο τόπο και να μιλάμε μία τέτοια γλώσσα; Το σκεπτόμουνα τις τελευταίες ηλιόλουστες Αλκυονίδες ημέρες, όπου διέσχισα τη χώρα, οδηγώντας. Σκουπίδια όπου και να κοιτάξεις, χωματερές, σπίτια-κύβοι από μπετόν με όρθιες τρίχες στην ταράτσα, βάρβαρες επιγραφές κι ακόμα πιο βάρβαρα γκράφιτι. Κάτω από κάθε πέτρα, μία απάτη. Χυδαία κείμενα κρέμονται στα περίπτερα. Αγανάκτηση φούντωνε μέσα μου σε κάθε στροφή του δρόμου. Όχι, δεν μας αξίζει μία τέτοια χώρα. Φέρτε άλλους, φέρτε Ελβετούς, Σουηδούς, Ιάπωνες, να την διαχειριστούν και να αναδείξουν τις ομορφιές της. Βρωμάει αυτή η υπέροχη πατρίδα, από σκουπίδια και διαφθορά, φθόνο και μικροψυχία. Και η μιλιά μας γίνεται όργανο διαστρέβλωσης και διαστροφής. Άραγε θα γίνουμε ποτέ άξιοι της χώρας και της γλώσσας μας;»****[47]***

*«****Αδελφοποίηση με τους Γερμανούς:*** *Αν για διαφόρους λόγους είναι αδύνατο να κάνουμε τις αλλαγές που απαιτούνται υπάρχει μια ριζοσπαστική πρόταση που έχει μεν το φοβερό μειονέκτημα να μην εμπιστεύεται την ικανότητά μας να πράττουμε με αυτονομία,*

*φαίνεται, όμως, αποτελεσματική. Θα λύναμε όλα τα προβλήματά μας αν κάθε ελληνική οικογένεια προχωρούσε στην αδελφοποίησή της με μια γερμανική και ανέθετε σε αυτήν την πλήρη διαχείριση των οικονομικών της. Κάθε πρωί μέσω διαδικτύου ή τηλεφώνου θα έβγαινε το πρόγραμμα της ημέρας και το βράδυ θα γινόταν ο σχετικός έλεγχος. Θα εξανεμίζαμε το έλλειμμα πιο γρήγορα από όσο υπόσχεται ο κ. Α. Σαμαράς. Με την υπόδειξη των αδελφών μας θα πληρώναμε όλοι φόρους και θα περιορίζαμε την σπατάλη. Αυτή η καθημερινή επαφή θα είχε ασφαλώς και γενικότερα ευεργετικά αποτελέσματα στην παιδεία μας, στο σεβασμό των συμπολιτών μας και στην επικράτηση του κράτους δικαίου.»****[48]***

Μια πραγματική ιδεολογία της φιλελεύθερης κρίσης

Καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε, το μοτίβο της εθνικής παρακμής παρέμεινε στον πυρήνα του δημόσιου λόγου για την κρίση και τη λιτότητα. Πρόκειται για ένα ιδεολογικό σχήμα που θεμελιώνεται πρώτιστα στην εθνικο-πατριωτική αναφορά και επικεντρώνεται στην «εθνική μοίρα». Η ηθικο-πολιτιστική κατανόηση της κρίσης είναι εδώ κυρίαρχη επικαθορίζοντας τις οικονομικο-πολιτικές αναλύσεις και ερμηνείες. Από την άποψη αυτή, ο κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος της κρίσης δεν απομακρύνθηκε καθόλου από τις πάγιες ιδεολογικές του συνιστώσες.

Συνεχίζοντας και οξύνοντας την καταγγελία της λεγόμενης «ελληνικής ιδιαιτερότητας/ιδιοπροσωπείας», ερμήνευε και κατανοούσε την παρούσα κρίση ως την ακραία επιβεβαίωση της «ελληνικής υστέρησης» σε σχέση με τον ευρωκεντρικό ιδεότυπο της προόδου που επεβλήθη ως κυρίαρχη ιδεολογία του πολιτικού συστήματος από το εκσυγχρονιστικό-εξευρωπαϊστικό στρατόπεδο τη δεκαετία του 1990.

Στο σχήμα αυτό, η οικονομική κρίση κατανοήθηκε ως μια νέα, διακριτή, περίοδος της εθνικής ιστορίας που συμπύκνωνε όλα τα σφάλματα και τις αποτυχίες όχι μόνο της αμέσως προηγούμενης

περιόδου, αλλά ακόμη και τις χρόνιες ανεπάρκειες και ελλείψεις της νεοελληνικής κοινωνίας και του νεοελληνικού κράτους ήδη από τη σύστασή του. Ο τόνος των κειμένων που αναπαρήγαγαν αυτό το σχήμα κυμαινόταν από τον φόβο, την απογοήτευση, τη ντροπή και την απελπισία για την κρίση και τη «συστημική αποτυχία»[49] που αυτή αποκάλυπτε ως την περιφρόνηση, την οργή, ακόμη και την ανοιχτή εχθρότητα προς τους υπαίτιους της παρακμής. Στα κείμενα αυτά, οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι αγρότες, οι λιμενεργάτες, οι εφοριακοί, οι γιατροί, οι συνταξιούχοι, τα πελατειακά κόμματα, ο κρατισμός και οι λαϊκιστές πολιτικοί ονοματίζονται και στιγματίζονται μέσα από τα μοτίβα του (αντι)λαϊκισμού και της συλλογικής ενοχής: «όλοι μαζί τα φάγαμε», συνεπώς, είμαστε όλοι συνένοχοι για την παρακμή.

> *Το πρώτο πληθυντικό, το «εμείς», είναι το υποκείμενο κάθε παθογένειας, κάθε αμαρτήματος και κάθε ανεπάρκειας που οδήγησε, τελικά, στη σημερινή σήψη και καταστροφή.*

Η κουλτούρα της λιτότητας, ως απάντηση στη νεοελληνική παρακμή, διαχύθηκε στη δημόσια σφαίρα μέσα από το συναισθηματικό κεντρώο-φιλελεύθερο δημόσιο λόγο, ο οποίος την προπαγάνδισε ως την «τελευταία ευκαιρία» για την εθνική σωτηρία. Η πολεμική ιαχή των κεντρώων-φιλελεύθερων εκπολιτιστών, «ή αλλάζουμε ή βουλιάζουμε», συνόψισε με διλημματική-εκβιαστική επιμονή, την ιδεολογική απάντηση του φιλελευθερισμού στην αμφισβήτηση του κεντρώου-φιλελεύθερου πολιτικού προγράμματος και προσωπικού που πυροδοτήθηκαν από την κρίση και τη λιτότητα. Τα ιδεολογικά μοτίβα της πολιτιστικής-ηθικής-εθνικής παρακμής και της λιτότητας ως εξαναγκαστικής, αλλά αναγκαίας, ορθοπεδικής για την αναμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας που παραμένει «ανεπίδεκτη εκσυγχρονισμού-εξευρωπαϊσμού», έλαβαν τη μορφή μιας καθολικής ηθικής επίθεσης εναντίον της «Ελλάδας» και του «Έλληνα».

Αυτή η επίθεση δεν αποτέλεσε ένα μεμονωμένο φαινόμενο, απόρροια κάποιας συναισθηματικής αντίδρασης ορισμένων διανοουμένων και δημοσιολόγων που, μπροστά στον κίνδυνο μιας

«εθνικής καταστροφής», έχασαν την ψυχραιμία τους και καταφέρθηκαν επί δικαίων και αδίκων. Αντίθετα υπήρξε τμήμα της ευρύτερης **ηθικής επίθεσης που εκδηλώθηκε εναντίον των κοινωνιών του «ευρωπαϊκού νότου» από ισχυρούς διεθνείς διαμορφωτές της κοινής γνώμης (ΜΜΕ και κάθε λογής διανοούμενους, ειδικούς και πολιτικούς)**. Αυτοί οι τελευταίοι ενεργοποίησαν και διέδωσαν μια (καλβινιστικής έμπνευσης) εκστρατεία ηθικολογικής καταγγελίας και απαξίωσης των αποτυχημένων της παγκοσμιοποίησης αναβιώνοντας, έτσι, μια σύγχρονη εκδοχή του «Ευρωπαίου (ή Λευκού) Νέγρου»[50] του τέλους του 19ου αιώνα στις αρχές της δεύτερης δεκαετίας του 21ου. Ο ελληνικός λαός, («οι Έλληνες») εισέπραξε από την πρώτη στιγμή της κρίσης μεγάλο μερίδιο αυτής της απαξίωσης, καθώς τόσο οι διεθνείς όσο και οι εγχώριες ελίτ πρωτοστάτησαν στη διεθνή του διαπόμπευση.

Όλοι οι εκπρόσωποι της διεθνούς του φιλελευθερισμού κατέληγαν στο ίδιο συμπέρασμα: «οι Έλληνες» (και συνολικά «οι Νότιοι») έπρεπε να τιμωρηθούν, να περάσουν από την «κοιλάδα των δακρύων», από το «καθαρτήριο» της ταπείνωσης και της οδύνης, ώστε να εξαγνιστούν από τις βδελυρές τους έξεις για να αναγεννηθούν στο ευρωπαϊκό βασίλειο της σωφροσύνης, της εργατικότητας και της αρετής. Το καθαρτήριο αυτό ονομάστηκε λιτότητα, δημοσιονομική προσαρμογή, θεραπεία του σοκ, εσωτερική υποτίμηση και παρουσιάστηκε στους υπό αναμόρφωση αμαρτωλούς λαούς ως η μόνη εφικτή οδός για την έξοδο των εθνικών οικονομιών τους από τον φαύλο κύκλο του υπερδανεισμού και του ελλείμματος και την είσοδο σ’ έναν ενάρετο κύκλο ανάπτυξης μέσω ισοσκελισμένων προϋπολογισμών ή/και πρωτογενών δημοσιονομικών πλεονασμάτων.[51]

Συμβατικά, μπορούμε να συγκρατήσουμε ως χρονικό σημείο γενίκευσης και διεθνοποίησης αυτής της επίθεσης το γνωστό εξώφυλλο του Γερμανικού περιοδικού Focus,[52] ωστόσο, στην πραγματικότητα, η ηθική επίθεση ενάντια στην ελληνική κοινωνία είχε ξεκινήσει αρκετά νωρίτερα και μάλιστα από το εσωτερικό. Οι εγχώριοι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού, από δεκαετίες

εθισμένοι στην καταγγελία της λαϊκιστικής, πελατειακής, κρατικίστικης, οπισθοδρομικής Ελλάδας που αρνείται να εκσυγχρονιστεί, να εκπολιτιστεί και να εξευρωπαϊστεί, διαμόρφωσαν και διέδωσαν στον δημόσιο χώρο, πριν ακόμη από τους διεθνείς ομοϊδεάτες τους, μιαν ενοχική πρόσληψη της κρίσης που, ήδη από τότε, προοικονομούσε το εμβληματικό «όλοι μαζί τα φάγαμε».

Έτσι, π.χ. από τον θ. Φιλιππόπουλο που τον Απρίλιο του 2009 ελεεινολογούσε τους «Έλληνες» που έχουν *«σαν σπορ […] τη φοροαποφυγή»* και πρέπει να πάψουν να ζουν με δανεικά και να σπαταλούν *«το δημόσιο πλούτο προς πάσα κατεύθυνση, ανεύθυνα και προκλητικά»*[53] ως τον Α. Ανδριανόπουλο που αγανακτούσε τόσο με τους *«ανεκδιήγητους και αδιόρθωτους»* Έλληνες που *«έχουν μάθει να ζουν με παροχές, ευνοιοκρατία και δίχως ατομική υπευθυνότητα»*, όσο και με το *«κράτος ψευδολογίας»* που έχουν δημιουργήσει, το οποίο *«κατεξευτελίζεται για να μη δυσαρεστήσει και ξεβολέψει τους πολίτες του»*[54] και μέχρι τη δουλόφρονα ανοιχτή επιστολή του Τζήμερου προς την Α. Μέρκελ ή την ακατάπαυτη καταγγελία της *«διεφθαρμένης Ελλάδας»* από τον ΓΑΠ στα διεθνή ΜΜΕ,[55] αλλά και από την εμβληματική διατύπωση του μοτίβου της συλλογικής ενοχής από τον αντιπρόεδρο της πρώτης μνημονιακής κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ[56] ως την Α. Μέρκελ που κατηγορούσε τους «Έλληνες» ότι δουλεύουν λίγο, συνταξιοδοτούνται νωρίς και ζουν πάνω από τις οικονομικές τους δυνατότητες[57] ή τον CEO της RYANAIR που παρουσίαζε τους «Έλληνες» ως ένα *«έθνος συνταξιούχων που «κάθονται και πίνουν καφέ και περιμένουν τους Γερμανούς, τους Πορτογάλους και τους Ιρλανδούς να τους σώσουν»*[58] και μέχρι τον Πρόεδρο του Γιούρογκρουπ που κατηγορούσε τους λαούς του ευρωπαϊκού νότου ότι *«ξοδεύουν τα λεφτά σε ποτά και γυναίκες και στη συνέχεια ζητούν βοήθεια»,**[59]* οι συστημικές φωνές και γραφίδες αρθρώνουν ένα κοινό ηθικολογικό αφήγημα που συστηματικά αποδίδει την κρίση χρέους στην Ευρωζώνη στα «εθνικά χαρακτηριστικά» των «λαών του νότου» και στον τρόπο ζωής τους.

Αντί επιλόγου

Η ηθικο-πολιτιστική προσέγγιση της κρίσης είναι μια πραγματική ιδεολογία της κρίσης που την κατανοεί, πρώτιστα, μέσα από μια πολιτιστική οπτική που συμφύρει εθνικά στερεότυπα και ηθικές κατηγορίες. Στο αφήγημα αυτό, η οικονομική αποτυχία δεν έχει στην πραγματικότητα κυρίως οικονομικά ή/και πολιτικά αίτια, αλλά πολιτιστικά. Δεν είναι αποτέλεσμα οικονομικών και πολιτικών επιλογών, αλλά η κατάληξη μιας μακράς πορείας προβληματικών νοοτροπιών, αξιών και συμπεριφορών. Πρόκειται για μια πορεία σήψης και παρακμής που μολύνει την οικονομική και πολιτική ζωή και τα αίτιά της βρίσκονται βαθιά ριζωμένα στην ελληνική κουλτούρα, στη «νοοτροπία του Έλληνα» ή του εκάστοτε στοχοποιούμενου «νοτιοευρωπαίου».

Είναι μια ιδεολογία που επιδιώκει να εγκαθιδρύσει στον δημόσιο χώρο και λόγο μιαν απολογητική εξήγηση και ερμηνεία της κρίσης χρέους και να απαξιώσει ηθικά τις λαϊκές αντιστάσεις προς τις πολιτικές λιτότητας. Αυτές οι τελευταίες αντιμετωπίζονται ως το θλιβερό αποτέλεσμα της προηγούμενης περιόδου αφροσύνης, ανευθυνότητας και ανικανότητας των κοινωνιών που υπέκυψαν σ' αυτήν.

Ταυτόχρονα, επενδύει στον λεγόμενο «κοινωνικό αυτοματισμό» και τη διαίρεση των αντιδρώντων, καθώς παράγει έναν ανεξάντλητο κατάλογο κοινωνικών ενόχων που πρέπει να επωμιστούν το βάρος της ενοχής τους. Στην πραγματικότητα, το κεντρώο-φιλελεύθερο αφήγημα περί παρακμής δεν έκανε τίποτε άλλο παρά να αναλύει επίμονα το εμβληματικό «όλοι μαζί τα φάγαμε»: ανομία, λαϊκισμός, κακοδιοίκηση, διαφθορά και γραφειοκρατία του Δημοσίου, ηδονισμός, ατομικισμός, εύκολος πλουτισμός, αυτά είναι τα πραγματικά αίτια της κρίσης, ενώ η διαρκής τους παρουσία στην νεοελληνική κοινωνία σηματοδοτεί την μακρά παρακμιακή πορεία που κατέληξε στην κρίση. Μια πορεία που, παρά τις ελπίδες εκσυγχρονιστικού εξευρωπαϊσμού που γεννήθηκαν κατά την τριακονταετή περίοδο φιλελεύθερης ηγεμονίας στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία, κατέληξε στην αποτυχία και

την κατάρρευση, αφού δεν κατάφερε, τελικά, να υπερνικήσει τους προαιώνιους εχθρούς των φιλελεύθερων εκπολιτιστών υποκύπτοντας, έτσι, στην παρακμή.

Σε ολόκληρη την περίοδο που εξετάζουμε, ο δημόσιος κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος, παρά την απογοήτευση, τη θλίψη και την απαισιοδοξία που εξέφρασε, αναφορικά με τη συστημική αποτυχία, ανέλαβε το δύσκολο καθήκον να υπερασπιστεί το πολιτικό πρόγραμμα και προσωπικό του εκσυγχρονιστικού εξευρωπαϊσμού που αμφισβητήθηκε κοινωνικά και πολιτικά εξαιτίας της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας. Ανταποκρίθηκε με ζήλο σ' αυτή την πρόκληση διατυπώνοντας και διαχέοντας μιαν ηθικο-πολιτιστική απολογητική ιδεολογία της κρίσης ως αποτελέσματος και κατάληξης μιας παρακμιακής πορείας που οφειλόταν στη νοοτροπία και τη συμπεριφορά που επέδειξε «ο Έλληνας» κατά την προηγούμενη της κρίσης περίοδο.

Τα συναισθήματα (συλλογικής) ντροπής και ενοχής υπήρξαν κομβικής σημασίας σ' αυτή την απολογητική, καθώς διαχύθηκαν από τον κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο στον δημόσιο χώρο με στόχο να εκβιαστεί η **κοινωνική συναίνεση** στις πολιτικές της λιτότητας και να απαξιωθούν οι αντιδράσεις και οι αμφισβητήσεις. Από αυτή την άποψη, τα δημόσια συναισθήματα που αρθρώθηκαν από τον κεντρώο-φιλελεύθερο λόγο υπηρέτησαν έναν επείγοντα πολιτικό στόχο, η κεντρικότητα του οποίου τα τοποθέτησε στον πυρήνα της φιλελεύθερης ιδεολογίας μέσα στην κρίση.

Αντίθετα με κάθε στενά λογοκρατική θεώρηση των πολιτικών ιδεολογιών και των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων, ο ελληνικός φιλελευθερισμός της κρίσης ενεργοποίησε και χρησιμοποίησε βαθιά και έντονα συναισθήματα στην πάλη του για την υπεράσπιση και αναπαραγωγή της ηγεμονίας του στην ελληνική κοινωνία και το πολιτικό σύστημα.

Γύρω από αυτά τα δημόσια συναισθήματα συνάρμοσε την ιδεολογική υποστήριξη της λιτότητας ως αναγκαίας κοινωνικοπολιτικής ορθοπεδικής για τη διόρθωση χρόνιων πολιτιστικών (ηθικών και αισθητικών) στρεβλώσεων, ανεπαρκειών και ελλειμμάτων. Χάρη στη

διαχείριση αυτών των δημόσιων συναισθημάτων, κατάφερε όχι μόνο να συνθέσει έναν εθνικό λόγο της ενότητας και της υπευθυνότητας, στο εσωτερικό του οποίου συνύφαινε τη νομιμοφροσύνη προς την υπερεθνικά επιβαλλόμενη λιτότητα με τον πατριωτισμό της σωτηρίας της χώρας, αλλά και να τον αντιτάξει απέναντι στην αγανάκτηση των αντιπάλων του.

Τα δημόσια συναισθήματα της κρίσης βρέθηκαν στον πυρήνα της ιδεολογικο-πολιτικής σύγκρουσης γύρω από τη λιτότητα. Οι φορείς των διαφορετικών λόγων που αντιπαρατέθηκαν γύρω από την κρίση και τη λιτότητα δεν άρθρωσαν έναν ουδέτερο, αποστασιοποιημένο, ρεαλιστικό, ορθολογικό και τεχνοκρατικό λόγο. Δεν διατύπωσαν έναν «ψυχρό» υπολογιστικό λόγο των αντικειμενικών συνθηκών και των διαθέσιμων λύσεων, αλλά, αντίθετα, άρθρωσαν «θερμούς», γεμάτους συναισθήματα, ιδεολογικούς και πολιτικούς λόγους που στόχευαν τόσο στην παραγωγή και διάχυση ιδεολογικών-ερμηνευτικών σχημάτων για τις αιτίες και τις συνέπειες της κρίσης και, όσο και στον προσανατολισμό της συλλογικής δράσης αναφορικά με τις ενδεδειγμένες πολιτικές για την αντιμετώπισή της.

Οι κεντρώοι-φιλελεύθεροι υποστηρικτές της λιτότητας, όχι μόνο δεν αποτέλεσαν εξαίρεση σ’ αυτή τη γενικευμένη «θερμή» επεξεργασία και διαχείριση της πραγματικότητας, αλλά συμμετείχαν συστηματικά και ανυποχώρητα σ’ αυτή την πραγματική, ιδεολογική και πολιτική, σύγκρουση που συγκλόνισε την εποχή μας.

> *Το διακύβευμα αυτής της σύγκρουσης υπήρξε, και γι’ αυτούς, εξαιρετικά σημαντικό για να το εμπιστευθούν στον «ουδέτερο» και «αποστασιοποιημένο» τεχνοκρατικό λόγο που κατά τα άλλα λατρεύουν και διακηρύττουν ότι υπηρετούν.*

Αντί γι’ αυτό, εμψύχωσαν και ζωογόνησαν την πολιτική και οικονομική ιδεολογία της τάξης τους με όλα εκείνα τα συναισθήματα που μπορούσαν να μεταστοιχειώσουν το υλικό και πολιτικό συμφέρον των επενδυτών και των παραγόντων της αγοράς

σε κοινωνική συναίνεση για την μετατροπή του κόστους της συστημικής αποτυχίας σε «σκληρές αλλά αναγκαίες θυσίες» των θυμάτων της λιτότητας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

[1]Ενδεικτικά βλ. Loewenstein, G., Emotions in Economic Theory and Economic Behavior, *The American Economic Review* Vol. 90, No. 2, Papers and Proceedings of the One Hundred Twelfth Annual Meeting of the American Economic Association (May, 2000), pp. 426-432; Rick, S. and Loewenstein, G., (2008) The Role of Emotion in Economic Behavior, in Lewis, M., Haviland-Jones, J.M. and Feldman Barrett, L., Handbook of Emotions, Third Edition, The Guilford Press; Chryssochoou, X., Papastamou, Σ. and Prodromitis, G. Facing the Economic Crisis in Greece: The Effects of Grievances, Real and Perceived Vulnerability, and Emotions Towards the Crisis on Reactions to Austerity Measures, Journal of Social Science Education Volume 12, Number 1, pp. 41-49; Passarelli , F., and Tabellini , G., (2013), Emotions and Political Unrest , CESIFO WORKING PAPER NO. 4165, March 2013; Marcus, G. E. (2000("Emotions in Politics." Annual Review of Political Science 3:221–250; Patterson, Thomas E. 1994. Out of Order. New York: Vintage; Thompson, S. and Hoggett, P. (eds.) (2012) *Politics and the Emotions. The affective turn in contemporary political studies.* New York and London: Continuum; Demertzis, N. (ed.) (2013) *Emotions in Politics The Affect Dimension in Political Tension*. Houndmills: Palgrave Macmillan; Åhäll, L. and Gregory, T., *Emotions, Politics and War.* London and New York: Routledge.

[2]Το κείμενο αυτό αποτελεί τμήμα μελέτης με αντικείμενο τα συναισθήματα που αποτύπωσε στη δημόσια σφαίρα και διαπραγματεύθηκε ο υπέρ της λιτότητας κεντρώος-φιλελεύθερος λόγος κατά την περίοδο της κρίσης. Το συγκεντρωθέν ερευνητικό υλικό αποτελείται από 2.500 άρθρα γνώμης, αναλύσεις,

συνεντεύξεις, συζητήσεις, ομιλίες, σχόλια, ρεπορτάζ που δημοσιεύτηκαν στο διαδίκτυο κατά τη διάρκεια της περιόδου 2008-2017 και τα οποία διαπραγματεύονται τα κεντρικά για την ιδεολογικο-πολιτική διαμάχη της περιόδου ερωτήματα των αιτίων της κρίσης, των κοινωνικο-πολιτικών συνεπειών της καθώς και των ενδεδειγμένων πολιτικών για την αντιμετώπισή της. Τα κείμενά αυτά δημοσιεύθηκαν σε διάφορα ηλεκτρονικά και έντυπα μέσα και όλα χαρακτηρίζονται από την υπεράσπιση της λιτότητας και των μνημονιακών πολιτικών από κεντρώα-φιλελεύθερη πολιτική θέση.

[3]Izard, C. E. (1980). Cross-cultural perspectives on emotion and emotion communication. Washington, D.C.: American Psychological Association. pp. 23–50.; Uchida, Y.; Townsend, S.S.M.; Markus, H.R.; Bergseiker, H.B (2009). "Emotios as within or between people? Cultural variations in lay theories of emotion expression and inference". Personality and Social Psychology Bulletin. 35 (11): 1427–1438; Friedlmeier, W.; Corapci, F. & Cole, P. M. (2011). "Socialization of emotions in cross-cultural perspective". Social and Personality Psychology Compass. 5 (7): 410–427; Butler, E. A.; Lee, T. L. & Gross, J. J. (2007). "Emotion regulation and culture: Are the social consequences of emotion suppression culture-specific?". Emotion. 7: 30–48; Reddy, W. (2012). The Making of Romantic Love: Longing and Sexuality in Europe, South Asia, and Japan, 900–1200 CE. Chicago, IL: University Of Chicago Press; Bericat, E., (2016) The sociology of emotions: Four decades of progress, Current Sociology, Vol. 64(3) 491 –513.

[4] Ενδεικτικά: Τριανταφυλλίδου, Α., «Είναι η Ελλάδα μία σύγχρονη χώρα; Μία εξήγηση της σύγχρονης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα», 23/4/2010, https://www.eliamep.gr/publication/anna-triandafyllidou-is-greece-a-modern-country-an-explanation-to-greece%E2%80%99s-current-economic-crisis-blog-post/, Δημητράκος, Δ., «Ορθολογισμός και ανορθολογισμός στη σημερινή Ελλάδα», 27/4/2011,

https://ratiovincit.com/2011/04/27/%CE%BF%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%81%CE%B8%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/, Ρηγόπουλος, Δ., «Τολμήστε», ένα μανιφέστο ορθολογισμού, 5/6/2011, http://www.kathimerini.gr/428408/article/epikairothta/politikh/tolmhste-ena-manifesto-or8ologismoy, Στούπας, Κ., «Το τέλος του Μεσαίωνα στην Ελλάδα», 14/10/2011, http://www.capital.gr/o-kostas-stoupas-grafei/1304162/to-telos-tou-mesaiona-stin-ellada, Βερούτης, Α., «Η απαγωγή της Ελλάδας», 29/3/2011, http://www.capital.gr/me-apopsi/1160889/i-apagogi-tis-elladas, Ζαρέτος, Θ., «Η λογική της κρίσης και η κρίση της λογικής», 2/8/2012 http://metarithmisi.liberal.gr/post/%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CF%82/%CE%B7-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7%CF%83-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9/, Γιαννακίδης, Κ. «Ναι ή όχι στο μνημόνιο;», 12/2/2012, http://www.protagon.gr/epikairotita/ellada/nai-i-oxi-sto-mnimonio-12594000000, Ανδριανόπουλος, Α., Η ηθικη ανωτεροτητα του καπιταλισμου», 13/11/2013, http://www.andrianopoulos.gr/2013/11/blog-post_13.html, Πανταζόπουλος, Α., «**Ο αριστερός εθνικολαϊκισμός 2008-2013»,** Επίκεντρο, 2013, Γρώπα, Ρ., Κούκη, Χ., Τριανταφυλλίδου, Α., «Ελληνική κρίση και Ευρωπαϊκή νεωτερικότητα», Κριτική, 2013, Μπώκος, Γ., «Οικονομική κρίση, λογική και ευαισθησία», 9/9/2013, https://www.tovima.gr/2013/09/09/opinions/oikonomiki-krisi-logiki-kai-eyaisthisia/, Δήμου, Ν. (2016) «Μικρό εγχειρίδιο ορθολογισμού (και ανορθολογισμού)», Πατάκης, Παπασαραντόπουλος, Π., «Λαϊκισμός και Εξουσία: Η ελληνική περίπτωση», (Ομιλία στην εκδήλωση του Κύκλου

ιδεών «Εθνικολαϊκιστές Vs. Υπνοβάτες. Η Ευρώπη και η Ελλάδα στον παγκόσμιο χάρτη του λαϊκισμού»), 18/2/2017, https://ekyklos.gr/sb/392-laikismos-kai-eksousia-i-elliniki-periptosi.html, «Εθνικολαϊκιστές Vs. Υπνοβάτες. Η Ευρώπη και η Ελλάδα στον παγκόσμιο χάρτη του λαϊκισμού», 17/2/2017, (Εκδήλωση του Κύκλου Ιδεών «Εθνικολαϊκιστές Vs. Υπνοβάτες. Η Ευρώπη και η Ελλάδα στον παγκόσμιο χάρτη του λαϊκισμού», με ομιλητές τους Ανδρέα Πανταζόπουλο, Πέτρο Παπασαραντόπουλο, Ιάσων Πιπίνη, Βασίλης Παπαβασιλείου, Ευάγγελος Βενιζέλος. Συντόνισε ο Ηλίας Κανέλλης), https://vimeo.com/204662406, Γάτσιος, Κ., «Τα περιεχόμενα μιας Επανάστασης της Λογικής στην Ελλάδα της Κρίσης» (Μάιος 2017 TedX Komotini), 29/10/2017, https://www.gatsiosblog.gr/%CF%84%CE%B1-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B5%CF%87%CF%8C%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1-%CE%BC%CE%B9%CE%B1%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BB/, Γιαννακόπουλος, Γ., «Η επανάσταση του ορθολογισμού», 1/4/2018, https://www.larissanet.gr/2018/04/01/i-epanastasi-tou-orthologismou-tou-gianni-giannakopoulou/ και του ιδίου «Η απώλεια της λογικής», 26/8/2018, https://www.larissanet.gr/2018/08/26/i-apoleia-tis-logikis-tou-gianni-giannakopoulou/

[5] Κουκούτσης, Γ., «Το τίμημα του λαϊκισμού 2, Τσίπρας – Δημοψήφισμα», 11/7/2015, http://geokouk.blogspot.gr/2015/07/o-2-t.html

[6] Παπαδάκη, Λ., «Ο λαός είναι αλάνθαστος;», 2/11/2016, https://www.liberal.gr/arthro/90005/apopsi/arthra/o-laos-einai-alanthastos.html

[7] «Συντήρηση, "χώνευση", εγκαρτέρηση στο Χ.Α.», 4/4/2008, http://www.capital.gr/agores/480405/suntirisi-xoneusi-egkarterisi-sto-x-a

[8] Μαυρίδης, Θ., «Τι κάνουμε με τις μετοχές;», 24/12/2008,

http://www.capital.gr/siopitirio/644489/ti-kanoume-me-tis-metoxes

[9] Ενδεικτικά: Λάμπρου, Κ., «Οι παράπλευρες απώλειες μίας κρίσης (όχι μόνο) οικονομικής», 5/2/2009, *http://www.capital.gr/me-apopsi/670161/oi-parapleures-apoleies-mias-krisis-oxi-mono-oikonomikis*, «Μπακογιάννη: Πρέπει να πολεμήσουμε τον εθνικό κυνισμό», 13/10/2010, *http://www.capital.gr/epikairotita/1065252/mpakogianni-prepei-na-polemisoume-ton-ethniko-kunismo*, Μαυρίδης, Θ., «Εποχές ξηρασίας…», 21/6/2010, http://www.capital.gr/siopitirio/994745/epoxes-xirasias, «Αυτό που φοβόμαστε, θα συμβεί. Έρχεται έκρηξη…», 20/12/2010, http://www.capital.gr/story/1105158/auto-pou-fobomaste-tha-sumbei-erxetai-ekrixi, Μαυρίδης, Θ., «Πιάσαμε πάτο;», 18/1/2011, http://www.capital.gr/siopitirio/1117942/piasame-pato, Γεωργακόπουλος, Θ., «Ο μεγαλύτερός μου φόβος», 1/5/2012, http://www.georgakopoulos.org/2012/05/fear/, *Βερούτης, Α.*, «Οικονομία νεκροζώντανων επιχειρήσεων», 24/12/2013, http://www.capital.gr/me-apopsi/1930249/oikonomia-nekrozontanon-epixeiriseon, Παγουλάτος, Γ., «Μετά τη σκόνη», (Καθημερινή 29/9/2013),

https://www.pagoulatos.eu/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%B7-%CF%83%CE%BA%CF%8C%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%AE-2992013/,

[10] Βερούτης, Α., «Χωρίς Όραμα», 14/12/2010, *http://www.capital.gr/me-apopsi/1102752/xoris-orama*

[11] «Ματθαίος Γιωσαφάτ- Ψυχαναλύοντας την εθνική μας κρίση», NET 24/10/2011, https://www.youtube.com/watch?v=ps367aK7H-E

[12] Στούπας, Κ., «Το μόνο πράγμα που έχουμε να φοβηθούμε είναι ο ίδιος ο φόβος», 2/4/2009, http://www.capital.gr/o-kostas-stoupas-grafei/708002/to-mono-pragma-pou-exoume-na-fobithoume-einai-o-idios-o-fobos,

[13] Παπαχαλάς, Α., «Η άλλη Ελλάδα», 25/3/2009, http://www.kathimerini.gr/713776/opinion/epikairothta/arxeio-monimes-sthles/h-allh-ellada

[14] Ενδεικτικά: Κωστούλας, Γ., «Εορταστική γαστρονομική εθιμοταξία στη σκιά των Βρυξελλών», 24/12/2009, http://www.capital.gr/me-apopsi/878222/eortastiki-gastronomiki-ethimotaxia-sti-skia-ton-bruxellon και του ιδίου «Εορταστική γαστρονομική εθιμοταξία στη σκιά των Βρυξελλών (ΙΙ)», 31/12/2009, http://www.capital.gr/me-apopsi/880714/eortastiki-gastronomiki-ethimotaxia-sti-skia-ton-bruxellon-ii, Τσαγκαρουσιάνος, Σ., «Υπάρχω!», 23/12/2009, http://www.lifo.gr/mag/columns/2559, «TIME: Καταθλιπτικα τα Χριστουγεννα στην Αθηνα», 27/12/2011, http://www.blog.gr/articles/65011/TIME-Katathliptika-ta-Xristougenna-stin-Athina.html, Daskalos, "Χριστούγεννα, κρίση & long term bets!», 2011, http://betblog.sport24.gr/previews/diaphora/bet-blog-tipsters/khristougenna-krise-long-term-bets-daskalos/, Μαραβέλιας, Π., «Τα πιο καταθλιπτικά Χριστούγεννα των τελευταίων είκοσι χρόνων», 24/12/2012, http://www.rodiaki.gr/article/226528/ta-pio-katathliptika-xristoygenna-twn-teleytaiwn-eikosi-xronwn#ixzz4rJxrUE2A, Χριστοπούλου, Μ., Πώς να περάσεις τα πιο όμορφα Χριστούγεννα ακόμα και αν δεν έχεις λεφτά», 23/12/2013, http://www.boro.gr/36789/pws-na-peraseis-ta-pio-omorfa-xristoygenna-akoma-kai-an-den-exeis-lefta, «Φωτογραφίες: Τα Χριστούγεννα της θλίψης στην Αθήνα», 26/12/2013, http://www.protothema.gr/greece/article/339998/fotografies-ta-hristougenna-tis-thlipsis-stin-athina/, Αργυρός, Κ., «Πατριώτη, συρρίκνωσαν το 2014!», 31/12/2013, http://www.protagon.gr/epikairotita/ellada/patriwti-syrriknwsan-to-2014-30537000000, Παχίδης, Σ., «Άντε ρε και ρεβεγιονίσου!», 25/12/2014, http://www.protagon.gr/epikairotita/ellada/ante-re-kai-revegionisou-38501000000,

«Τα Χριστούγεννα της κρίσης», 22/12/2016, http://beautyguard.gr/archives/6870,

[15] Μαυρίδης, Θ., «Γιατρέ μου, χρειάζομαι επειγόντως διακοπές!», 17/12/2010, http://www.capital.gr/siopitirio/1104493/giatre-mou-xreiazomai-epeigontos-diakopes

[16] Κουζέλη, Λ., «Ποιος έκλεψε το Πνεύμα των Χριστουγέννων;», 30/12/2010, http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=375466

[17] Ενδεικτικά: Λουκά, Π., «Οι Ψυχολογικές Επιπτώσεις της Κρίσης», 18/5/2011, https://www.psychology.gr/selfhelp/615-oi-psychologikes-epiptoseis-ths-krishs.html, «Η αβεβαιότητα βλάπτει», 2/7/2010, http://www.capital.gr/health/1003249/i-abebaiotita-blaptei

[18] «Πώς να περάσεις τα πιο όμορφα Χριστούγεννα ακόμα και αν δεν έχεις λεφτά», 23/12/2013, http://www.boro.gr/36789/pws-na-peraseis-ta-pio-omorfa-xristoygenna-akoma-kai-an-den-exeis-lefta

[19] «Χριστουγεννα: Επιστροφη στα Ηθη και τα Εθιμα της Ελλαδας», 24/12/2010, http://www.aftodioikisi.gr/ota/perifereies/xristougenna-epistrofi-sta-ithi-kai-ta-ethima-tis-elladas/

[20] Τσαγκαρουσιάνος, Σ., «Υπάρχω!», 23/12/2009, http://www.lifo.gr/mag/columns/2559

[21] Κωστούλας, Γ., «Εορταστική γαστρονομική εθιμοταξία στη σκιά των Βρυξελλών», 24/12/2009, http://www.capital.gr/me-apopsi/878222/eortastiki-gastronomiki-ethimotaxia-sti-skia-ton-bruxellon

[22] Για την πάλη των κατατάξεων, αυτή την ιδιαίτερη διάσταση της πάλης των τάξεων βλ. Bourdieu, P., (2002) Η Διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης, Πατάκης

[23] Κωστούλας, Γ., «Εορταστική γαστρονομική εθιμοταξία στη

σκιά των Βρυξελλών», ο.π..

[24] Κωστούλας, Γ., «Εορταστική γαστρονομική εθιμοταξία στη σκιά των Βρυξελλών», ο.π.

[25] Κωστούλας, Γ., «Εορταστική γαστρονομική εθιμοταξία στη σκιά των Βρυξελλών», ο.π.

[26] Καραγεώργου, Α., «Τα Χριστούγεννα "φάρμακο" στην κρίση», 13/12/2010, http://ygeia.tanea.gr/default.asp?pid=8&ct=2&articleID=11164&la=1

[27] «Γιώργος Μαραγκός: "Να κάνουμε την αυτοκριτική μας και να αξιοποιήσουμε τα θετικά της κρίσης"», 19/1/2013, https://www.syrosaxizoume.gr/2013/01/%CE%B3%CE%B9%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%BD%CE%B1-%CE%BA%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%BF/

[28] «Η κρίση "γενναει" ιδέες! Μήπως, τελικά, έχει και τα θετικά της;», 2013, http://www.paratiritis-news.com/?p=31747

[29] «Η Νίκη Αναστασίου απαριθμεί τα θετικά της κρίσης», 1/6/2012, http://www.entertv.gr/lifestyle/54836_i-niki-anastasioy-aparithmei-ta-thetika-tis-krisis

[30] «Τα θετικά της κρίσης: η ερωτική ζωή παίρνει "φωτιά"», 22/11/2012, http://www.newsnowgr.com/article/281331/ta-thetika-tis-krisis-i-erotiki-zoi-pairnei-fotia.html

[31] Πολίτη, Χ., «Τα καλά της κρίσης», 20/5/2013, http://cosmopoliti.com/t%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AC-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B7%CF%82/

[32] Στούπας, Κ., «**Για την Ελλάδα ρε γαμώτο…», 11/3/2010,** http://www.capital.gr/o-kostas-stoupas-grafei/923354/gia-tin-e

llada-re-gamoto

[33] Δήμου, Ν., «Σκοτώστε τον Δήμου!», 30/11/2010, http://doncat.blogspot.gr/2010/11/blog-post_30.html

[34] Μπέκος, Γ., «Στέλιος Ράμφος: "Η Ελλάδα της κρίσης έχει το άγχος του μαθητή"», 17/2/2012, http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=444278

[35] Γεωργελές, Φ., «Edito 290», 17/2/2010, http://www.athensvoice.gr/politiki/edito-290

[36] Δημοκίδης, Α., «Η ιστορικός Μαρία Ευθυμίου ξεκίνησε να γυρίζει την Ελλάδα και δίνει δωρεάν διαλέξεις "από απελπισία"», 24/9/2017, http://www.lifo.gr/articles/archaeology_articles/161392

[37] Γεωργακόπουλος, θ., «Η αξία της ντροπής», 2/8/2010, http://www.georgakopoulos.org/2010/08/shame/

[38] Ενδεικτικά:. Γεωργελές, Φ., «Edito 95», 29/9/2005, http://www.athensvoice.gr/politiki/edito-95, Ανδριανόπουλος, Α., «Βιαιότητες για το τίποτα», 21/2/2007, http://www.capital.gr/me-apopsi/247117/biaiotites-gia-to-tipota και του ιδίου «Εγκατάλειψη του κρατισμού», 21/5/2007, http://www.capital.gr/me-apopsi/299125/egkataleipsi-tou-kratismou, Παναγόπουλος, θ., «Φιλοδοξίες και όχι φοβικά σύνδρομα για τη νεολαία», 31/1/2007, http://www.capital.gr/me-apopsi/299125/egkataleipsi-tou-kratismou

[39] Αναστασόπουλος, Γ., «Η απενοχοποίηση του νεοφιλελευθερισμού», 11/12/2011, http://ganast.blogspot.gr/2011/12/blog-post_11.html#more

[40] Στούπας, Κ., «Ξοδεύαμε τα δανεικά…», 26/3/2010, http://www.capital.gr/o-kostas-stoupas-grafei/933334/xodeuame-ta-daneika

[41] Αρσένης, Ν., «Εμπρός, λαέ, μη σκύβεις το κεφάλι»,

12/5/2010,
http://www.athensvoice.gr/politiki/empros-lae-mi-skyveis-kefali

[42] Ενδεικτικά: «Η άνοδος και η εξαφάνιση των Αγανακτισμένων»,
http://www.kathimerini.gr/732818/opinion/epikairothta/arxeio–monimes–sthles/h–anodos–kai–h–e3afanish–twn–aganaktismenwn, Τσακυράκης, Σ., «Να φτιάξουμε ένα νέο σκαρί», 10/10/2010, http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=359786, «Φταίμε κι εμείς, φταίνε κι αυτοί, φταίει κι ο Χατζηπετρής», 29/1/2010, http://www.capital.gr/istoria-tou-xaa/897197/ftaime-ki-emeis-ftaine-ki-autoi-ftaiei-ki-o-xatzipetris, Εργαστήρι Μελετών Διεθνών Κρίσεων/Human Act, «Οι Αγανακτισμένοι», http://humanact.gr/joomla/index.php/-qq,

[43] Protagon Import, «Αγανακτισμένοι με τι;», 2/6/2011, http://www.protagon.gr/anagnwstes/aganaktismenoi-me-ti-7143000000

[44] Ενδεικτικά: Οικονομόπουλος, Θ., «Οι κωλοέλληνες, "εμείς" και οι "άλλοι"…», 28/8/2012, http://www.iefimerida.gr/blog-content/65192/%CE%BF%CE%B9-%CE%BA%CF%89%CE%BB%CE%BF%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%82-%C2%AB%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CE%AF%CF%82%C2%BB-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-
%C2%AB%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B9%C2%BB%E2%80%A6, Το Ποτάμι, «Για να ξεπεράσουμε την κρίση πρέπει να αλλάξουμε και εμείς», 2/11/2014, http://topotami.gr/gia-na-xeperasoume-tin-krisi-prepi-na-allaxoume-ke-emis/, Θεοδωράκης, Σ., Τι θα κάνουμε με αυτή την "κωλοχώρα";», 2/1/2014, http://www.protagon.gr/epikairotita/politiki/ti-tha-kanoume-me-afti-tin-kwloxwra-30597000000, Κράλογλου, Γ., «Δουλειά στο Δημόσιο και "δουλεία" στον ιδιωτικό», 18/10/2010, http://www.capital.gr/me-apopsi/1067620/douleia-sto-dimosio-kai-douleia-ston-idiotiko, Μαυρίδης, Θ., «Στερητικό σύνδρομο…», 25/2/2011,

http://www.capital.gr/siopitirio/1141731/steritiko-sundromo, Βερούτης, Α., «Όταν έκλαψε ο Ιονέσκο», 20/6/2013, http://www.capital.gr/me-apopsi/1819649/otan-eklapse-o-ionesko, «Φταίμε κι εμείς, φταίνε κι αυτοί, φταίει κι ο Χατζηπετρής», 29/1/2010, http://www.capital.gr/istoria-tou-xaa/897197/ftaime-ki-emeis-ftaine-ki-autoi-ftaiei-ki-o-xatzipetris, Γεωργακόπουλος, Θ., «Η αξία της ντροπής», 2/8/2010, http://www.georgakopoulos.org/2010/08/shame/, Στούπας, Κ., «Ξοδεύαμε τα δανεικά…», 26/3/2010, http://www.capital.gr/o-kostas-stoupas-grafei/933334/xodeuame-ta-daneika, Γεωργελές, Φ., «Edito 293», 10/3/2010, http://www.athensvoice.gr/politiki/edito-293, Μούργκος, Σ., «Το… ψυχογράφημα του Νεοέλληνα», 4/11/2016, https://www.e-forologia.gr/cms/viewContents.aspx?id=199549, "Ματθαίος Γιωσαφάτ: «Ένας ανώριμος λαός εκλέγει και ανώριμους ηγέτες»", https://www.tilestwra.com/mattheos-giosafat-enas-anorimos-laos-eklegi-ke-anorimous-igetes/ [Madame Figaro], Μαλεβίτης, Ν., «Η αγανάκτηση και οι αγανακτισμένοι…», 31/5/2011, http://www.reporter.gr/Apopseis/Apo-, thesews/%CE%9Dikhforos-Malebiths/item/180344-%CE%97-%CE%B1%CE%B3%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CE%BA%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CE%B3%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9, Θεοδωράκης, Σ., «Στα μούτρα σας!», 30/5/2011, http://www.protagon.gr/epikairotita/ellada/sta-moutra-sas-7120000000, Protagon Import, «Το βλέμμα ενός εκτός Ελλάδας Ελληνα», 5/7/2011, http://www.protagon.gr/anagnwstes/to-vlemma-enos-ektos-elladas-ellina-7728000000, Σταμπούλογλου, Λ.,"«Εσφαλα» ο Ελληνας δεν είπε ποτέ!", 12/11/2017, https://www.protagon.gr/apopseis/editorial/44341512956-44341512956

[45] Βασιλειάδης, Δ., Έγκλημα και Τιμωρία, 4/7/2016,

https://professors-phds.com/academics/articles-of-academics-2/articles-by-our-academics-2016/damianos-vasiliadis/eglima-kai-timoria/

[46] Protagon Import, «Αγανακτισμένοι με τι;», όπως παραπάνω

[47] Δήμου, Ν., «Πότε θα γίνουμε Έλληνες;», 14/1/2014, http://www.ndimou.gr/el/keimena/dimosieymata/protagongr/%cf%80%cf%8c%cf%84%ce%b5-%ce%b8%ce%b1-%ce%b3%ce%af%ce%bd%ce%bf%cf%85%ce%bc%ce%b5-%ce%ad%ce%bb%ce%bb%ce%b7%ce%bd%ce%b5%cf%82/

[48] Protagon Import, «Κίνημα των 10: Περικοπές στο κράτος πρόνοιας», 15/4/2011, http://www.protagon.gr/epikairotita/ellada/kinima-twn-10-perikopes-sto-kratos-pronoias-6320000000

[49] **Ρεπούσης, Σ.,** «Η κρίση του δημόσιου χρέους ως ευκαιρία» http://www.naftemporiki.gr/story/1230407/i-krisi-tou-dimosiou-xreous-os-eukairia, Διοσκουρίδης, Σ. «Μπορεί ο Κωστής Μπακογιάννης να κάμει τη ζωή του σαν άλλος;»: **«-Βιώνουμε την αποτυχία της Αριστεράς να απαντήσει ουσιαστικά στα μνημόνια;**

-Όχι μόνο απέτυχαν, αλλά μας πήραν στο λαιμό τους.

-Οι προηγούμενοι μας πήραν καθόλου στο λαιμό τους;

-Εννοείται. Μια σύγχρονη χώρα, και ειδικά μέσα στην Ευρώπη, δεν χρεοκοπεί έτσι απλά. Για να φτάσει εδώ που έφτασε η Ελλάδα, βιώσαμε μια συστημική αποτυχία. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία γι΄αυτό.

-Απέτυχε ή τα «'φαγε»;

-Και απέτυχε και εν μέρει τα έφαγε. Απέτυχε όμως, αυτή είναι η ουσία και συμπαρέσυρε όλη την κοινωνία. Ουδείς αναμάρτητος.» http://popaganda.gr/kostis-mpakogiannis/

[50] Ενδεικτικά: «Ρατσιστικά στερεότυπα για τους πρώτους Έλληνες μετανάστες», 29/6/2012,

http://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/metanastes, Αργύρης, Ν., «Οχι Αρουραιοι, Οχι Ελληνες!», 30/9/2017, http://www.freeinquiry.gr/single-post.php?id=4233, http://www.cretalive.gr/history/otan-oi-ligdiarhdes-ellhnes-kai-krhtikoi-eftanan-sto-ellis-island , Μιχαηλίδης, Γ., Όταν οι «βρωμοέλληνες» έψαχναν τη Γη της Επαγγελίας, 11/4/2012, http://www.iefimerida.gr/news/45702/%CF%8C%CF%84%CE%B1%CE%BD-%CE%BF%CE%B9-%C2%AB%CE%B2%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%BF%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B5%CF%82%C2%BB-%CE%AD%CF%88%CE%B1%CF%87%CE%BD%CE%B1%CE%BD-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B3%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B1%CF%82, «Είναι οι Έλληνες λευκοί;» Το ακραίο ρατσιστικό ερώτημα για τους μετανάστες στην Αμερική. Το «πόρισμα» των ανθρωπολόγων και το κυνήγι της Κου Κλουξ Κλαν. Νέα εκπομπή από τη Μηχανή του Χρόνου (βίντεο)», 30/6/2017, http://www.mixanitouxronou.gr/einai-oi-ellines-lefkoi-to-akraio-ratsistiko-erotima-gia-tous-metanastes-stin-ameriki-to-porisma-ton-anthropologon-kai-to-kynigi-tis-kou-klouks-klan-nea-ekpobi-apo-ti-mixani-tou-xronou-vin/, «Όταν οι «λιγδιάρηδες» Έλληνες και κρητικοί έφταναν στο Ellis Island…», 11/4/2016, https://www.cretalive.gr/history/otan-oi-ligdiarhdes-ellhnes-kai-krhtikoi-eftanan-sto-ellis-island

[51] Papantoniou, Y., The periphery’s purgatory, 8/4/2014, http://economia.icaew.com/opinion/april-2014/the–peripherys–purgatory και Kostas A. Lavdas, Spyridon N. Litsas, Dimitrios V. Skiadas (2013) Stateness and Sovereign Debt: Greece in the European Conundrum, Lanham: Lexington Books,

[52] http://www.report24.gr/wp–content/uploads/focus–afrodite_431x-241x300.jpg

[53] Φιλιππόπουλος, Θ., «Γιατί οι Έλληνες σιχαίνονται να πληρώνουν φόρους», 27/4/2009,

http://www.capital.gr/me-apopsi/722322/giati-oi-ellines-sixaintontai-na-plironoun-forous

[54] Ανδριανόπουλος, Α., «Κατευθύνσεις και προσανατολισμοί», 2/12/2009, http://www.capital.gr/me-apopsi/864269/kateuthunseis-kai-prosanatolismoi

[55] «Παπανδρέου: Η Ελλάδα είναι μια διεφθαρμένη χώρα», 6/5/2012, https://www.youtube.com/watch?v=NS90TlfMFDs, «Ζαν Κλοντ Γιούνκερ. Διευκρινιστική δήλωση «δείχνει» τον Γ. Παπανδρέου για τα περί διεφθαρμένης χώρας» http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=359835

[56] «Η απάντηση εις την κατακραυγή που υπάρχει εναντίον του πολιτικού προσωπικού της χώρας «πώς τα φάγατε τα λεφτά», που μας ρωτάει ο κόσμος είναι αυτή: Σας διορίσαμε. Τα φάγαμε όλοι μαζί. Μέσα στα πλαίσια μιας σχέσης πολιτικής πελατείας, διαφθοράς, εξαγοράς και εξευτελισμού της έννοιας της ίδιας της πολιτικής», Θεόδωρος Πάγκαλος, Βουλή, 21.09.2010, http://pangalos.gr/portal/%CE%BC%CE%B1%CE%B6%CE%AF-%CF%84%CE%B1-%CF%86%CE%AC%CE%B3%CE%B1%CE%BC%CE%B5/

[57] Κάουφμαν, Σ., «Είκοσι δημοφιλείς πλάνες για την κρίση χρέους», Ινστιτούτο Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2/2011, https://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publikationen/Broschur_Pleite-Griechen_griech.pdf

[58] «Ryanair: Τεμπέληδες οι Έλληνες», 9/7/2015, http://info-war.gr/ryanair-%CF%84%CE%B5%CE%BC%CF%80%CE%AD%CE%BB%CE%B7%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%AF%CE%B6%CE%BF%CF%85%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%B2%CE%BF%CF%8D%CF%82-%CE%BF%CE%B9/

[59] «Σάλος με τις δηλώσεις Ντάισελμπλουμ για τις χώρες του Νότου που ξόδεψαν λεφτά σε αλκοόλ και γυναίκες», 21/3/2017, http://www.altsantiri.gr/kosmos/salos-meta-tis-dilosis-ntaiselbloum-gia-tis-chores-tou-notou-den-zitise-syngnomi-video/

Φωτογραφία κειμένου: Louisa Gouliamaki

Notes and Premonitions of a Coming Storm | Athens Log

Victor Stransky*

Wednesday September 19, 2018 –
Koukaki, Athens, Greece
@ 14:45

I was awoken by the alarming dark of comrade Andonis' living room, I have become accustomed to the past few days since arriving in my beloved Athens. There hasn't been a day when my utter exhaustion hasn't sedated me, leaving me comatose until early afternoon. The cool darkness of his apartment with its closed shutters recall the peculiar sensation of a bunker, or of the primordial serenity of the womb, or perhaps even the vacuum of quantized space.

The shower – now a dreary ritual, the jerk-off – a profane machination, the cigarette –an unpleasant yet irresistible indulgence. Clothes and shoes on, wallet, phone, keys and cigarettes. Lock the door down the stairs, onto the street and turn right towards Attiki metro station.

The sun was shining and the balmy heat of the city stuck into my skin while the rumba and cumbiaesque flow of the city remind me of a place I have never been to, of a song I have never heard before, but which I somehow knew intimately. I wove a hesitant path through the small, indistinguishable side streets, clinging to the shade like a lizard to a rock, crossed the train tracks much as I had done that now distant

Sunday morning when I had arrived and had proceeded to find a party in Kerameikos, only today with the intent of finally visiting the old town of Athens.

On the surface level around the station, there was no obvious multitude of people, but upon entering the caverns below, I was abruptly awash in a river of motion and excited particles – a hive, a collective mind, channeled the form and function of the urban landscape. The train was on the platform and the doors closed just as I shot in.

The train sped down the tracks, through the underground tube, until we eventually reached my destination and I got off at FIX station, where I was immediately engulfed in an urban landscape decidedly different from the ones I had grown accustomed to during my short stay in Athens. Yet it was disturbingly familiar. One could quickly absorb the subtle marks of the neighborhood – the nicely paved streets, the well-kept sidewalks, the trendy cafés, restaurants and knick-knack stores lined on the ground floor, nestled among tall trees and fine greenery abounding. I, of course, being as addicted to coffee and cigarettes as I am, searched in vain for a good 10 minutes before I could find a place with reasonably priced tiropita and coffee.

As I walked about the neighborhood my mind was quietly searching for people who were different from me in appearance, whereas in the other parts of the city I had been, the presence of different people and cultures was a staunch fact of life. That is not to say that there aren’t people on the streets in this neighborhood. It seems to me that those I have seen dress similarly, have a similar anxious or arrogant air about them as they walk or talk and have the same skin color as me. What’s more, my eyes have yet to catch the graffiti or the political posters upon the walls and façades of buildings. Instead, at each turn I am greeted by clean, sterile and recently renovated plaster, brick and cement – nice and pristine like the streets which lock them geometrically, which

are obviously cleaned regularly by the municipal cleaning service.

Should all this mean that people in this neighborhood are happy and taken care of? Or that all is suddenly well with the world and that there are no more grievances among people?

I seriously doubt it.

There is another public ‘service’ which caught my attention very quickly, catching me quite off guard in fact, seeing how I had become happily accustomed to its utter absence. As I sit on this glitzy IKEA stool, consuming my over-priced coffee and pastry which I purchased from two markedly unfriendly workers (or perhaps they were the owners?) and as I write this cute little diary entry, there are not 1, not 2, but 3 police patrol cars parked on the street and sidewalk to my immediate right, only a few meters away.

Hill of Diateichisma, ancient Athens
@17:07

I left the café on Koukaki heading towards the Acropolis museum, planning to pass through the old quarter, circle around the citadel and find my way to the Pnyx, from where I would go on my way back to our beloved Exarchia.

A little way down up the road, the elite neighborhood of Koukaki gave way to the bustle of the touristic foothills of the Acropolis with its impressive southeastern fortification towering above the modern city and a huge Greek flag raised to the heavens from its bastion. Now the urban design was even more refined and maintained. The tramline and cobblestone streets, the marble, granite and limestone, white façades and the expensive souvenir shops, restaurants and cafés became ever more chic and bourgeois with each passing step and the human currents became more mixed, now with faces and voices

from all corners of the world – most dressed crisply and smart, while others, those working cleaning the streets, cooking in the kitchens, minding the stalls, begging for money and so forth had an air that was in particularly stark contrast with the transient guests who flowed through the streets of the capital of the Greeks, whom on their part can be seen chatting idly, going about their daily routines, well at ease in their urban domain.

The fine esplanade then gave way to the tight alleyways of an old merchant quarter, with one- or two-story buildings whose parterres brimmed with the commercial activity of luxury souvenirs dealers, gold jewelers, cosmetics dealers and fine restauranteurs. Faces of every color and voices of every continent can be seen and heard as one meanders about the channeled veins of this human organism – the neighborhood, all the while appearing eerily similar, despite a deceptive diversity. The style, the accessories, the contrived manner, the content of their conversations, the anxious walk, the uneasy glance over the shoulder all paint a picture of a people who to my mind seem ubiquitously out-of-place.

I eventually wound up at the Roman forum, whose ruins were less than spectacular, as I have come to recognize is the case for most of those found in the ancient city of King Thyssius, mere shadows of their former glory. Walking through shoddy enclosures, archeological digs and along dirt paths in the archeological park reserve, I couldn’t help but wonder at the fleeting nature of all things, just as many before me have surely contemplated, without finding much comfort.

The stone columns and foundations strewn about the sloping hillside, I feel, stare remorselessly into my soul, intent on reminding all mortal fools such as myself of the violent and unyielding passage of time, that lays waste to and renders even the greatest of cities unrecognizable. As one goes through the trees, up and down the hills, one catches glimpses of stone temples and pine and olive woods, all to the

spectacular backdrop of today's sprawling metropolis, in all of its arrogant and unapologetic modernity, stretching as far as the mountains and the sea will allow.

I now sit on a stone bench atop a terrace outcrop of the Hill of Diateichisma with a daunting frontal view of the Acropolis as the sky makes its slow descent into the Western horizon. I will now make my way to the Pnyx, as I have resolved to confront a certain Socrates. There are questions I burn to know the answers to.

I fear our time and space to maneuver may be running out.

The Hill of the Pnyx, ancient Athens
@18:20

I now sit upon the stone incline of the Pnyx, the hill where Athenian democracy's experiment ran its course during its tumultuous first years in the time of Socrates. I find it fitting that I myself should be atop this rocky hill, pondering similar questions as the ancients might have. There was an infamous moment in history when the demos, despite its exclusion of women, slaves and migrants – the vast majority of the poor citizenry, managed to seize power from the autocrats, the oligarchs and the aristocrats of old and establish a new order – an order and an idea which would change the course of human history.

I do not mean to fetishize or glorify the achievements of antiquity or ages past but I have lately been unable to shake off a feeling of despair that has drowned me, my comrades and the movement at large, I feel. Athens was a democracy for a time, yet Athens was also an empire at this time, too – an empire of the mind, of the ship, of the merchant and of the sword. It was an empire of brutal patriarchy, of despicable slavery and exploitation, of exclusion and conquest, of divide et imperia, and it was run democratically no less. The

Acropolis at which I now gaze for the final time before my departure bears testimony to this legacy of contradiction, of harmony and antagonism.

What are we to do today, in my time, in the age of global corporate capitalism? What are we to do in an age of empire and oligarchy? What are we to do in an age of reckless, human abandon and environmental catastrophe? What are we to do to not only prevent our impending doom but to push towards a promising project of peace, prosperity, brotherhood, equality, discovery, sustainability and abundance? How may we topple the gods, our lords and masters and seize power from tyrants and oligarchs just as the people of Athens did nearly two and a half millennia ago? Will we, the people of the human race, succeed in changing the course of history? Will we succeed in bringing about a new age or will we succumb to darkness, violence, death, cruelty, stupidity, all-consuming wrath, waste and self-destruction? 'What are we to do?', I have asked, every day for as long as I can remember now.

And if we are to achieve a new, radical, local, regional and international democracy, what is to become of it? Will we once again succumb to the folly of empire building? Or to the despicable tragedy and waste that is human warfare? Will we succumb to the idiocy of the ill-informed, superstitious and vengeful mob, such as the one which unjustly sentenced the greatest mind of Athens to his death?

O, Socrates, how much you must know of the folly of human existence! How little must we have changed over the many thousands of years! Behold! See through my eyes how different the world is and how very little has changed! I gaze upon the time-ravaged ruins of your city and I gaze up at the same Moon in the clear September sky as you surely once did!

It is 19:00 and the church bells once again ring through the city, casting a lulling spell upon my restless mind.

Bar Karagiozis, Exarcheia, Athens
@20:43

A chilly breeze swept the Pnyx as the light began to fade and flushed the mountains, the valley and the sprawling city with rose and pastel tones. My flight down the hill from the ancient gathering place brought me further and further into the old town, with ever more merchant stalls and restaurants lining the sloping gradient of the cobblestone road.

The road eventually brought me Thyseio station, an unassumingly small, surface level train station. It was there that the tracks run between the wooded archeological complex and the urbanized central city districts on their way to Monastiraki and the pulsating heart of modern Athens. Nothing but overpriced restaurants, tacky or trendy, lined the ground floors of the low buildings along the train tracks and the tourists stumbled along, verbally prodded from time to time by zealous maître-d's. They coaxed us to come sit in their establishment, much as any rancher would try to corral his unruly cattle after a day's grazing, while dozens of sly cats lie about, perched idly like spirit world sentinels upon marble columns and epitaphs, almost as if preying patiently upon the tourists as well.

It didn't take long before this rolling, open-air shopping mall of a street lead to Monastiraki square and what's left of Hadrian's majestic library jutted out from below us behind a wrought iron fence. This glorious building gave way to the left to an open plaza, blazing with the harmonious chaos of an ant colony.

It was the third time in my life I had found myself in that boiling cauldron of a public square and I couldn't help but remember my previous visit, as well as the precarious and protracted personal and mental breakdown I had been going

through at the time. I was swept with the urge to go down the road to the left and end up around the gay bars in Kerameikos. I managed to keep course and sail straight through the stormy urban nexus and then I caught a southerly wind up the forbidding and dark avenue that led up to Omonoia Square. My ultimate destination being the anarchist stronghold of Exarcheia, which I had come to call home for the past days and nights.

I met with comrade Ioanna and Andonis at one of the neighborhood cooperative bars and I was greeted with the usual warmth, casual gossip and political chit-chat that I've grown so fond of. We also talked about what had happened to comrade Yavor in the train after yesterday's demonstration, still somewhat flabbergasted at the idiocy of overly-eager Antifa youngsters to get into trouble and use violence against their enemies, even at the expense of mistaking a fellow comrade for a right-wing provocateur.

I cannot help but be overwhelmed with conflicting thoughts and feelings these past few months, as the daily drudgery of life and the complexities of revolutionary struggle under capitalist society have been ever more prone to taking their toll on my mortal body. I think again of Socrates, of those that came before him, of those that came after him. I think of the revolutions and the bloodshed and of the brutal repression of the State, of Capital, the barbaric tendencies of our societies. At the same time, I think of the noble and courageous struggles of everyday people through the ages, striving for life, freedom, equality and in pursuit of a fleeting happiness in a tomorrow that may never come.

Yesterday, as our large and diverse group spent our final night together at the bar, I couldn't help but stare out at nowhere in particular as my comrades danced frenetically around me, the music blasting favorite songs from times gone by, and I couldn't help but wonder about the future of Exarcheia neighborhood with all its problems and promising

prospects. Will the enemies of revolution ultimately succeed once again in destroying any hope for an alternative to this slow, rolling, dystopian nightmare we are living in, or will we ourselves succumb to the dark abyss by virtue of our spectacular and all-too-human imperfections? What will become of all the people and places I have come to know and love and what is our place in these times of historic importance? What decisions, what actions, what sacrifices and what bloody price must we pay on the day of reckoning?

I feel for those that I love and cherish. I feel for the untold masses whose only crime was being born into this world. This beautiful, beautiful world, bestowed with lives so precious that the folly of human avarice only makes their loss a tragedy all the more grotesque and unbearable.

I have met people from three continents during my stay here and I feel blessed to have been able to connect with each one, from the vendors on the street, to the beggar I gave some coins to, to the many inspiring comrades and everyday people who aspire to great change and sacrifice. But perhaps what struck me most was my acquaintance yesterday with a young, handsome man from Afghanistan named Kazem. We talked during the whole ride on the fully packed and sweltering bus to Keratsini for the demonstration marking the five-year anniversary of the murder of Pablo’s Fissas by members of the neo-nazi Golden Dawn party.

Kazem was one of the great number of migrant comrades attending the demonstration, who risk deportation and thus their lives by attending such marches together with their brothers and sisters from other parts of the world. I was much impressed by a similar situation at this year’s radical pride march in Madrid where a similar context can be observed. Comrade Kazem had had an utterly different life compared to my own and he has gone through so much hardship. The war, the poverty, the discrimination and racism, the hardship of crossing borders, the brutality of the State, the cruelty of

society and finally the torture and humiliation of imprisonment – solely guilty for the crime of being born as he is and in his homeland. He is half a year younger than me, at the age of 22.

On the train to Thessaloniki
@00:03

The train glides with a soft rumble through the heart of Athens, passing by empty platforms through deserted stations. This time around I've been allocated a seat in a newer coach and I hope the 11-hour trip to Sofia will be less harrowing and unpleasant than the one on the way over.

I will miss Athens and the people I have met terribly. Exarcheia is a peculiar case. I don't think I can recall ever feeling so… *comfortable*, for lack of a better word, in any particular neighborhood in the world; not even in my beloved Madrid nor even in my hometown Sofia. It is truly one of the most remarkable places in the world at the moment, even with all its problematic tendencies, its troubled past and its uncertain future.

It would be beside the point to relay a list of all the occupied squats, the social centers, the migrant assistance centers, the communal garden, the anarchist bars, restaurants, shops, cafés, libraries, the assembly halls and public spaces, almost all of which are collectivized or at least run to high democratic standards. I am sure there are many stories and much data that have been dedicated to this amazing place. It is, however, the distinct feeling as one walks the streets – be it by day, or by night. It is the unique social contracts at play, known or unbeknownst to me. It is the dizzying kaleidoscope of cultural, social, ethnic and political diversity. It is the staunchness of a collective resistance so profound and it is a revolutionary fervor that permeates the

air. It is the diligence and the consistency in people's behavior, a state of constant mobilization where every word, spoken or written and every action can be rich with meaning and can be a token of the power of one's will and the will of an entire community.

Exarcheia is a powder keg.

It is a black cat waiting to pounce on the poor fools who dare disturb the hornets' nest and it will never go down without a bitter fight to the finish. Exarcheia is a neighborhood where the State's repression agents such as the police do not formally or usually step foot in and it is where raids on their part have been met with riots, mass civil disobedience and militant resistance. It has been a stain on the vanity and arrogance of capitalist society and it has been a thorn in the side of the ruling class for a great many years now.

Thus, it has been subjected to the hybrid warfare of the capitalist State, where key services and infrastructure have been purposefully scaled down or outright neglected and where opportunistic drug dealers (most often undocumented migrants) find comfortable refuge from the many facets of repression they face from the State and society, bringing with their work a complex plethora of issues and social ills. Undercover cops, snitches and foreign agents abound in this revolutionary community under siege from within and from without, itself being not a fortress, but a porous ecosystem without physical barriers in the heart of central Athens, a mere stone's throw away from Greece's parliament, with its more-than-tarnished reputation and its even shakier political foundation. The people I had the honor to be alongside these past few days and nights, and whose names I have spared for the most part, are exceptional people.

That feeling of kinship, regardless of skin color, of ethnicity, of sex, of age, of gender, of orientation, of ability, of mind, that feeling of knowing and seeing the

person in front of you and knowing what you are both about, will stay with me for the longest time, even if death should come to each of us personally, or to our comrades, or to our projects, or to the idea of a global eco-social, democratic, and anti-authoritarian revolution itself.

Should I happen to not live through a revolution or a crisis, God forbid, and I didn't get the chance to visit Exarcheia again, it wouldn't be an exaggeration to think of it as a fraction of a glimpse into what human society could look like and how it could be organized, were it not for the fascistic exploitation of private Capital or the repression and domination of the State. Not to mention the tyranny, indentured servitude and environmental catastrophe that they imply.

What say you then, o, Socrates, patriarch of Western thought?!

What say you, who has no kind words for democracy nor for the stupidity and destructiveness of the masses, such as those who sentenced you to be murdered? What say you to the enlightened gods and emperors, to the tyrants, oligarchs and autocrats who rule this world? What say you to their faithful followers? What say you to these modern philosopher Kings of ours?

They and their children sit atop mountains of gold stacked upon mountains of corpses while rivers of blood gush down the slopes and the stench of misery and suffering drench the foul, polluted air of the entire globe! This is our day and age!

O, Socrates! What good is a life of reason if humanity should by chance make life on this planet no longer possible? What good are philosopher kings if even the greatest philosophers have led painfully imperfect, oh-so-painfully human lives?

To all of this, Socrates, I do not have the answers, nor, I think, do you. But there is, perhaps, one thing we can count on – the folly of mankind. Therefore, we must take appropriate action and we must plan accordingly.

Finished September 20, 2018
near Lamía, Greece
@ 02:09am

---

*Bulgarian activist, member of free social space “Fabrika Avtonomia” in Sofia

---

Το Μεγάλο Αυθαίρετο… με αφορμή την καταστροφή στο Μάτι

Μπάμπης Βλάχος

Ο σύγχρονος νους, και όχι μόνο στον δυτικό κόσμο, γεννήθηκε και συνεχίζει ακάθεκτος με την ιδέα ότι ο κόσμος *είναι δυνατόν – μπορεί επιτέλους να αλλάξει*… Πάνω σ’ αυτή την Ιδέα πατά η Νεωτερικότητα και η τωρινή Ελλάδα άλλωστε, συχνά μάλιστα σε σημείο ψυχαναγκαστικό ή και με την πρόσφατη ευγενή συνεισφορά μνημονίων. Συνεπώς όσοι ουρλιάζουν κάθε τρεις και λίγο για «μεταρρυθμίσεις» και ξανά «μεταρρυθμίσεις» (οπωσδήποτε οι λόγω επαγγέλματος Τσιπρομητσοτάκηδες – παρέα με τον κάθε λυσσασμένο «φιλελέ») απλώς προπαγανδίζουν το κινητήριο καύσιμο του πολιτισμού μας, τα αυτονόητά του, το ονομάζουν και «ανάπτυξη», ίσα για να καλύψουν έτσι το συμφεροντολογικό, το περιορισμένο βλέμμα τους και τις τουλάχιστον αμφιβόλου αξίας επιλογές τους στα πολεμικά μέτωπα της εξουσίας. Γιατί από την άλλη, είναι οι ίδιοι που σου υπενθυμίζουν ότι «δεν αλλάζει ο άνθρωπος» (ιδίως ο καθυστερημένος Ντόπιος), «οπότε τουλάχιστον να αλλάξουμε… το

κράτος/τους θεσμούς».

Ναι αλλά, ακόμη και ο μικροαστός νεοέλληνας αλλάζει. Όπως και το κράτος του. Επινοεί διαρκώς τρόπους για να το κλέβει και εν πολλοίς να το μισεί, ενώ ταυτόχρονα μέσα του αυτό λατρεύει – αυτό που θα πει ***κρατισμός***. Του είναι αδιανόητη η ζωή χωρίς αυτό. Του μικροαστού και του φιλελεύθερου ειδικά! Χωρίς κράτος τι θα κάνανε;

Τα λέμε αυτά γιατί όσο πίσω κι αν έχει μείνει η Ευρωπαϊκή μονάδα επέμβασης επί των φυσικών καταστροφών, και παρότι οι στατιστικές των τελευταίων δεκαετιών δείχνουν μεγάλες πυρκαγιές στη χώρα μονάχα τις προεκλογικές χρονιές, δεν παύει να ‘ναι παραλογισμός κι αδιανόητο ότι Αστυνομία και Πυροσβεστική τις κρίσιμες ώρες δεν επικοινωνούσαν καν, ότι και εσωτερικώς οι επικοινωνίες τους ήταν χάλια, ότι ο Πυροσβέστης άργησε καθοριστικά στην αρχή παρότι μέρα υψηλού κινδύνου, και ότι η Τροχαία πολλά αυτοκίνητα απ’ τη Μαραθώνος τα καθοδήγησε στην κόλαση, σε έναν τόπο χωρίς διαφυγές κι άμεση πρόσβαση στην παραλία, με το λιμενικό να εμφανίζεται στους διασωθέντες που κατάφεραν να μπουν στη θάλασσα μετά από ώρες (είχαμε ήδη τους πνιγμούς).

Τα γνωστά.

Ενώ εκείνο που δεν συζητιέται, βέβαια, είναι ότι πέραν των ανίκανων κυβερνήσεων και οπωσδήποτε της τωρινής, ο εν ου παικτοίς μεγάλος υπεύθυνος της πρόσφατης εκατόμβης, σίγουρα ως φυσικός αυτουργός με τις υπηρεσίες του, ως κατά κάποιον τρόπο συνεργός της Φωτιάς, ως πληρωμένος για να αυθαιρετεί, και βέβαια ως αυτουργός των ηθών, δεν είναι άλλος από αυτόν τον παλαιό, τον παραμορφωμένο γνώριμο, αυτό το κτηνώδες κι αυτονομημένο από την κοινωνία τερατούργημα, το ίδιο το Κράτος (των δυο τελευταίων αιώνων σίγουρα / με τα προσωπεία *του έθνους-κράτους* αλλά και με την κάθε μορφή παγκοσμιοποίησης πλέον).

Είτε πτωχευμένο είτε όχι. Είτε εκσυγχρονιζόμενο ήπια είτε

βίαια και επιτακτικά. Παγίως καταχρηστικό και Αυτο-κινούμενο ώστε να «εκλέγει» πάντοτε και μόνο τον εαυτό του, μονίμως αυτοεκλεγόμενο (αυτό+αιρούμαι > αυθ-αίρετο). Γιατί το κράτος ήταν και είναι πάντοτε, ιδίως το νεότερο, εξ ορισμού το μεγάλο Αυθαίρετο.

Στο ίδιο στρατόπεδο δηλαδή εν τέλει με… τον εμπρηστή – ρυθμίζει ιδιοκτησίες. Συχνά αντιμέτωπο με τις ραγδαία παρανοειδείς κοινωνίες-γεννήτορές του. Τις καθημαγμένες, τις τεχνηέντως ανίσχυρες, τις ατελείωτα καθυποταγμένες.

Οπότε; Αλλάζει τίποτα έτσι, με τον βούρδουλα; Αλλάζει. Αν και επωφελέστερες για τα πολύφερνα μονοπώλια Ισχύος εξακολουθούν να είναι οι εσωτερικεύσεις.

* * *

Δύο ήσαν τα μεγάλα χαρακτηριστικά της φονικής Πυρκαγιάς της 23ης Ιουλίου. Η μοιρολατρική αντιμετώπιση εδώ και δεκαετίες εκ μέρους των ντόπιων ενός προφανούς, αποκλείεται να μην γνώριζαν, προαναγγελθέντος εγκλήματος, πράγμα που τραγικά ανέδειξε η πρόσφατη καταστροφή. Φανερά δυσανάλογη ως ανθρωποθυσία σε σχέση με την όλη «ζημιά». Αλλά και η απίστευτη αλληλεγγύη που την ακολούθησε, αφήνοντας πίσω παρασάγγας τους ψόφιους κι άνοστους «εθελοντισμούς». Μπρος στο δέος πλέον ενός ομαδικού / μη εξημερωμένου / ανατριχιαστικού στο ξέγνοιαστο υποτίθεται κατακαλόκαιρο θανάτου.

Γιατί αυτό που κάηκε, όσο και να βρει παρηγοριά στους ελληνικούς Αύγουστους και τις φρικώδεις χωρίς τελειωμό Ειδήσεις, δεν ήταν «μόνο» άνθρωποι. Κάτι που όχι απλώς συγκλόνισε, αλλά και που ευτυχώς ούτε τιμή ούτε μέτρο έχει αποκτήσει ακόμα. Μια και συνεχίζει να εξεγείρει, να τρομάζει και να καθορίζει εκ βαθέων, ανανεώνοντας το (*κοινό*) ***συνειδέναι.***

Ίσως και γιατί κάηκε μαζί, προσωρινά; έστω προσωρινά, κυριολεκτικά εξαϋλώθηκε απ’ τις διάχυτες στην επικράτεια

θερμοκρασίες, και η περίπου παιδική ανάμνηση των θερινών επίγειων «παραδείσων» (παρότι, βέβαια, ακόμη κι οι επουράνιοι του Ζωροάστρη, του Γιαχβέ και του Χριστού ούτε ίδιοι ήσαν ούτε για όλους…). Ή και οι όλο και πιο πρόχειρες και λιγοστές «αποδράσεις» της εποχής μας. Αφού από τη μια στιγμή στην άλλη μπορούν πράγματι να μετατραπούν σε αληθινή Κόλαση – τη μόνη, απ' ό,τι φαίνεται, υπαρκτή πια στους καιρούς μας.

Μια και, επιπλέον, ο «sapiens» του 21ου αι., ο ηττημένος από τον ολοκληρωτισμό του ***con–sumere*** (καταναλώνω > εξαντλώ [εννοείται και ανθρώπινες ζωές]) -οι λατινοδυτικοί όροι εδώ, εξηγούν καλύτερα τη σημερινή εξέλιξη-, τον μεγάλο δηλαδή νικητή και του communismus και του con-servatismus (των συντηρητικών), έχει πολλά κοινά με τον θρησκευόμενο σοσιαλιστή του 20ου αι. : Και οι δυο από ένα σημείο κι ύστερα, ο σημερινός μέσω Google και data, έπαψαν να ενδιαφέρονται και πολύ για την Πραγματικότητα που παράγουν.

(Γεγονός που πρώτος είχε αποδεχθεί, ο πλέον εξελιγμένος καταναλωτής κι εξουσιολάτρης κι ο πιο άνοστος όλων, ο λεγόμενος κεντρώος.)

* * *

Έτσι, αυτό που ξεκίνησε ως μικροαστικό όνειρο για εξοχικό (ακόμη και στο δάσος; φυσικό και φυτευτό) τη δεκαετία του '60 -οι πλούσιοι το πραγματοποιούν έτσι κι αλλιώς ανέκαθεν- και που με τη γιγάντωση της ελληνικής τουριστικής βιομηχανίας διαχύθηκε σε όλο τον πληθυσμό, τον Ιούλιο μαύρισε / αφανίστηκε επ' ολίγον. Από το τοξικό προπέτασμα, τα αποκαϊδια και την ασφυξία. Κρύφτηκε στη σιωπή της συνενοχής. Ακόμη και του εκπεφρασμένου ή και ανέκφραστου εθελοντισμού – να που δεν γίνονται όλα για το χρήμα. Στον πέπλο της βαθειάς συγκίνησης για τις καμένες οικογένειες – γιατί μόνο γι' αυτές; Μια και μόνο έτσι και στην πράξη ξεπερνιέται τουλάχιστον ο φόβος. Που ως επιστροφή στην κανονικότητα εξαγοράζει ακόμη και τις φευγαλέες τύψεις για τον γενικότερο σταρχιδισμό και την

Ανάθεση. Για τα *μοιραία* μονοπώλια των κρατικών θεσμών, της κεντρικής πολιτικής σκηνής και των μήντια (κάτι επαγγέλματα που υπάρχουν). Μπρος στο ανοικονόμητο γεγονός ενός θανάτου που δεν αφήνει -έστω για λίγο- τίποτα ανερώτητο.

Ο πειρασμός, ίσως σε άλλες στιγμές, θα ήταν μεγάλος. Θα μπορούσε το Μάτι, ο Μαραθώνας και οι εκατοντάδες άλλοι οικισμοί να δοκιμάσουν να λειτουργούν πρωτίστως, σίγουρα σ' ένα τέτοιο ζήτημα, ως αυτοδιαχειριζόμενες Κοινότητες; (Και… καλώς να ορίσει μετά το Ιππικό.)

*

Ο Βάκων έλεγε στα προεόρτια των Νέων Χρόνων, του πολιτισμού που ζούμε, ότι «για να κυριαρχήσεις επί της φύσης οφείλεις να την υπακούς». Τουλάχιστον να μην κάνεις τα στραβά μάτια στους ήδη γνωστούς κανόνες της – αφού τους παραβιάζεις που τους παραβιάζεις βάζοντας ως πρωταρχικό σκοπό την υποταγή της. Ακόμη και τους ελάσσονες (καλώς επιμένουν ορισμένοι : δεν αναδασώνεις, ας πούμε, πάλι με πεύκα τα καμένα, ούτε «εξωραϊζεις» έτσι την Μαραθώνος στους Ολυμπιακούς, ούτε καν επειδή «όλοι οι χαζοί μπορούμε»).

Γιατί εάν η φύση αποδεικνύεται απείρως πιο παράξενη και σκοτεινή κι από τις πιο αναιδείς επιθυμίες μας, εάν η πιθανοκρατία και η αστάθεια επιτρέπει πλέον στην ανθρώπινη διάνοια να πλησιάσει κι άλλο τη δήθεν βεβαιότητα των ντετερμινιστικών Της νόμων (μεταλλάσσονται), …αυτό το ***«Δεινότατο»*** των όντων, με τις αμφιθυμίες και τις αμφισημίες του, με τους θριάμβους και τις συντριβές του, συχνά επιλέγει φαίνεται να καταπατά τους νόμους της, και τους δικούς του συνέχεια. Είτε αφορούν σε κρατικούς θεσμούς (ίσως και δικαιολογημένα τότε) είτε όχι.

Πράγματι, άλλο το «όνειρο» εκείνο που κατ-έκτισε (σε ουκ ολίγα σημεία του χάρτη), το ένα πάνω στο άλλο, το πευκοδάσος και τον αιγιαλό, ενώ στην… Εκάλη και τον Διόνυσο τηρούν τουλάχιστον τις αποστάσεις, κι άλλη η ιδιοκτησιακή λύσσα που αποκλείει τον

υποτιθέμενο ***δημόσιο χώρο*** (αντιμέτωπος κατ' ουσίαν του κρατικού) – χώρος που άλλωστε πλήττεται παντού και πανταχόθεν πια, και δεξιά και αριστερά. Μα προπαντός, άλλα τα ήθη που προκρίνουν τη μικροϊδιοκτησία συνήθως από την ενεργή κοινότητα, άλλο ο κρατισμός κι άλλη η αυτενέργεια.

*

Παρότι βέβαια, ακόμη και ως ένδειξη πένθους, ο πραγματικός πειρασμός που επισημάναμε κρύβεται αλλού. Γιατί δεν μιλάμε απλώς για τις χρονίζουσες παθογένειες της χώρας, για την κουλτούρα που περηφανεύεται επί του αυθαιρέτου όσο και για την Ορθοδοξία της – λες και το Όλον δεν είναι αυθαίρετο. Και που λατρεύει εν τέλει το κράτος της ως εγγυητή/νομιμοποιητή (είτε πρόκειται για τον μικροαστό είτε για τον υπερ-πλούσιο), αρκεί να είναι «παρών» όπως τότε που λάδωνε τον δασάρχη και τον πολεοδόμο κι όχι ανύπαρκτο και νταβατζής όπως τώρα… Ούτε και για τους δόλιους εξυπνακισμούς του ντόπιου φιλελεύθερου.

Αλλά για τη μόνη λογική πιθανότητα του Μεγάλου Καταναλωτή να αντιμετωπίσει τέτοιες καταστροφές. Και οι οποίες, το πιο πιθανό, θα έχουν συνέχεια.

Μιλάμε για την ***κοινή*** (κυριολεκτικά) λογική. Που μπορεί και να εφαρμόζεται σε πολλές ακμάζουσες επιχειρήσεις, στην «κατ' ανάγκη» θεοποίηση του χρήματος, στην ατομική ή και κάπως πιο συλλογική μάχη για τις υφιστάμενες Υπηρεσίες, στο αξιακό ρεπερτόριο του πολιτισμού μας τελοσπάντων, μα που αδυνατεί βέβαια να αναγεννηθεί δίχως το ρίσκο της ανταρσίας της. Απέναντι έστω στον κατ' εξαίρεση (;!) θάνατο (και στα αλλεπάλληλα καμένα «όνειρα» που ολονέν και περισσότερο τον συνοδεύουν).

* * *

Αφότου οι Έλληνες έγιναν ο πρώτος πολιτισμός που επινόησε και καθιέρωσε ***την πόλιν*** και το πολίτευμα, το αντίθετο του σύγχρονου Κράτους δηλαδή, αφότου οι Ρωμαίοι -παίρνοντας τη σκυτάλη απ' τον Μεγαλέξανδρο- καθυπόταξαν την Κοινότητα προς

όφελος αυτού του Res publica, κι αφότου μέσω Ιερουσαλήμ -αφοπλίζοντας την Αθήνα- παρέδωσαν τις κοινότητες στο Χριστιανικό κράτος και εν συνεχεία στα μοναστήρια, οι υπό αλλεπάλληλη κατοχή Ντόπιοι κράτησαν και συντήρησαν παραδόξως και μετά το αναπάντεχο ’21 τις μεταλλάξεις μιας Παράδοσης. Της (ακόμα και) ελεύθερα διαμορφούμενης ίσαμε τις μέρες μας κοινότητας. Ιδίως στις στιγμές της μεγάλης Αντίστασης. Στην πραγματικότητα, ίσαμε τρεις περίπου δεκαετίες πριν. Όταν ο ραγδαίος εκδυτικισμός / «εκσυγχρονισμός» του κράτους (επί «σοσιαλιστικού» Πασόκ) έφερε την καταιγιστική πλέον Εξατομίκευση, καταργώντας ακόμη και τις γειτονιές.

Κέρδισαν ως συνήθως οι εκ των άνω επιβαλλόμενοι θεσμοί – η ριζική Ετερονομία. Του αγά, του κοτζαμπάση και βέβαια του Βαυαρού. Κέρδισε το μονοπώλιο της Εξουσίας από το κράτος-Γονέα, στον οποίο απαξάπαντες μυξοκλαίγοντας ή διαμαρτυρόμενοι απευθύνονται.

* * *

Βέβαια η community , από το com (συν) + munus : λειτουργία (αλλά και *δώρο)* και τα παράγωγά της, ανήκει στη χριστιανική παράδοση – και από κει στην πολιτική. Κατά συνέπεια, Αριστερά δίχως κράτος/Ιεραρχία (ιδιαίτερα στη χώρα μας) δύσκολα νοείται. Ούτε και δίχως τον άλλο βασικό πυλώνα του καπιταλιστικού κόσμου : την εξυπηρέτηση της Εργασίας. Μόνο που γι’ αυτό ακριβώς κυβερνά μια αριστερά με ή χωρίς εισαγωγικά. Για να εξαφανίζονται ή να ατονούν οι ***από τα κάτω*** κινήσεις Κοινότητας. Ώστε να βασιλεύει αδιαμαρτύρητα η, και μέσω Ορθοδοξίας συχνά, καρτερία της κόλασης.

Και έτσι, να περιορίζεσαι στην ψηφιακή σου «δεύτερη» (κι απλήρωτη) δουλειά. Στην «κοινότητα» του Facebook και της Google. Στο δικό τους βέβαια συνεργατικό πλαίσιο. Με πάντα αποδιωγμένη την «ξεχασμένη» Τραγικότητα. Αυτού του αιώνιου καταναλωτή.

*

Αφότου ο Κωνσταντίνος Μαλέας ζωγράφισε τα ιδιαιτέρου κάλλους παράλια της Ραφήνας (και της Αττικής) τότε, πέρασε σχεδόν ένας αιώνας. Η Ελλάδα απ' τον κλασικισμό και τους περιηγητές, άλλαξε σε υψηλό προορισμό για τουρίστες. (Μονίμως πουλώντας ως χώρα αυτό που προαγόρασε ήδη ο πελάτης – όντας απ' τους καλύτερους πελάτες του.) Τα καλοκαίρια πάντως σφύζει από ζωή, τα τραπεζάκια παρατεταγμένα εκεί ακριβώς που να γλείφουν το κύμα, κι οι παλαιές πού και πού στα νησιά ντίσκο της να σου θυμίζουν -περιζήτητη- την αθανασία της νιότης. Με τη διαφορά, πως η τεχνολογική δικτατορία της Εικόνας πια, μη αναστρέψιμη (λόγω του αντίστροφου για τον πλανήτη Χρόνου που μετράει ήδη;…), σήμερα προτιμά τους Χάρι Πότερ ή τις -ανώτερες- διαδικτυακές τηλεσειρές.

Μας φτάνουν όμως όλ' αυτά για να κηδέψουμε, από κοινού και κατά μόνας, την όποια αυτο-οργάνωση / αυτο-νόμηση; Την ανενεργή και την εν υπνώσει; Το χαλασμένο «εκείνο» εγχείρημα, το άλλοτε κολασμένο;… Φυλακισμένο τα πρόσφατα χρόνια (ιδίως επί παγκοσμιοποίησης). Στο ίδιο κελί με την τέως Αφθονία.

Έτσι ώστε να αλωνίζει όπως αλώνισε ασύδοτη η αυθάδης, ως «αιώνια», η περασμένη ακόμη και στα γονίδια ορισμένων καθυπόταξη : Της ευτυχώς παράδοξης φύσης – και της δικής μας.

Καταλονία: Τι Κρύβουν πίσω τους οι Σημαίες (Μια Εικασία)

Amador Fernández-Savater*
Δημοσιεύτηκε στο El Diario, μετάφραση: Θοδωρής Καρυώτης

Αγαπητέ Δ.,

Στο μήνυμά σου με ρωτάς «πώς βλέπω, από κοντά, αυτό που

συμβαίνει στην Καταλονία». Σίγουρα είμαι λίγο πιο κοντά από εσένα, αλλά δεν νομίζω ότι αυτό με βοηθάει να κατανοήσω με σαφήνεια τι συμβαίνει. Ούτε οι φίλοι μου που ζουν εκεί στην Καταλονία δεν το κατανοούν. Ίσως δεν είναι θέμα απόστασης, αλλά απλά είναι δύσκολο «το ζήτημα» (έτσι το αποκάλεσε ο δημοσιογράφος Guillem Martínez σε μια σειρά από χρονικά που σου συστήνω να διαβάσεις).

Θα μοιραστώ μαζί σου λοιπόν μερικές από τις διαισθήσεις που έχω εγώ εδώ στη Μαδρίτη, έναν τόπο που επηρεάζεται πολύ από την κατάσταση αυτή. Δεν είναι καν υποθέσεις, αλλά απλές εικασίες που δεν θα τολμούσα να εκφράσω δημόσια (επειδή «το ζήτημα» δεν μας επιτρέπει να θέτουμε ερωτήσεις, αλλά μόνο να «παίρνουμε θέση»), αλλά έτσι μεταξύ μας μπορούμε να συνεχίσουμε να σκεφτόμαστε ελεύθερα.

Παρουσιάζω παρακάτω τις εικασίες μου, ελπίζω η ανάγνωσή τους να σε βοηθήσει (εμένα και μόνο που τις έγραψα με βοήθησε). Μην τις παίρνεις πολύ στα σοβαρά (ήδη σε φαντάζομαι να μου λες «κάτι καινούριο μας είπες») και, φυσικά, ψάξε κι άλλες απόψεις, άκου και διάβασε όσα μπορείς περισσότερα.

Δυσαρέσκεια

Συνοψίζω την άποψη μου: έχουμε δεχτεί επιθέσεις στο επίπεδο της οικονομίας, αλλά απαντάμε στο επίπεδο της πολιτικής. Κάτι παρόμοιο είχε ήδη συμβεί μεταξύ του 15M, του κινήματος των πλατειών του 2011, και την άνοδο του Podemos. Τι εννοώ: πιστεύω ότι το σημερινό κίνημα ανεξαρτησίας έχει να κάνει περισσότερο με τη δυσαρέσκεια που γεννά η κρίση και με την απόρριψη του ισπανικού πολιτικού συστήματος παρά με τον καταλανικό εθνικισμό. Αν το δεις από αυτή την οπτική, αλλάζουν όλα.

Είναι σαφές ότι θα έπρεπε να δικαιολογήσω αυτή την υπόθεση με στοιχεία, παρατηρήσεις και γεγονότα. Προς το παρόν θα σου δώσω μόνο τρία ή τέσσερα στοιχεία.

Εκτιμάται ότι το 2010, κατά την Ημέρα της Δυάδας, την εθνική γιορτή της Καταλονίας (μια επέτειο και διαδήλωση που χρησιμεύει ως «βαρόμετρο» της επιρροής του κινήματος καταλανικής ανεξαρτησίας) συγκεντρώθηκαν περίπου 15.000 άνθρωποι· 10.000 συγκεντρώθηκαν το 2011. Ο αριθμός ανέβηκε στο ένα εκατομμύριο το 2012. Με άλλα λόγια, πριν το 2012 τα ζητήματα ταυτότητας δεν κινητοποιούσαν πολύ τον κόσμο στην Καταλονία. Τι συνέβη μεταξύ του 2011 και του 2012; Αυτό που συνέβη ήταν το κίνημα 15M, η πρώτη προσπάθεια οργάνωσης της λαϊκής δυσφορίας ενάντια στην κρίση και τη σκληρή νεοφιλελεύθερη διαχείρισή της (περικοπές κλπ.). **Η κινητήριος δύναμη του κινήματος καταλανικής ανεξαρτησίας από το 2012 είναι η δυσαρέσκεια που γεννά η κρίση και η επιθυμία για μια ουσιαστική αλλαγή.**

Πιστεύω ότι είναι αδύνατο να κατανοήσουμε όσα συμβαίνουν τώρα αν δεν αναφερθούμε στην οικονομική κρίση και στο 15M. Τα κλασικά θέματα του εθνικισμού (γλώσσα, ιστορικές αδικίες, δικαίωμα στην κουλτούρα, κλπ.) υπάρχουν, αλλά στο παρασκήνιο. Στο προσκήνιο του κινήματος αυτού βρίσκεται η απόρριψη του αλαζονικού και αδιάλλακτου ισπανικού πολιτικού συστήματος, που δεν επηρεάζεται από καμία κινητοποίηση και αρνείται οποιαδήποτε μεταρρύθμιση, όση κοινωνική συναίνεση και να έχει αυτή – θυμάμαι εδώ για παράδειγμα τη Λαϊκή Νομοθετική Πρωτοβουλία της Πλατφόρμας Ζημιωμένων από τα Στεγαστικά Δάνεια [Plataforma de Afectados por la Hipoteca, PAH] το 2103 που ζητούσε την αποπληρωμή του δανείου σε είδος, τη διακοπή των εξώσεων και το κοινωνικό ενοίκιο[1].

Ένα πολιτικό σύστημα που κατά τη διάρκεια αυτών των ετών της κρίσης έχει εφαρμόσει αδίστακτα μέτρα λιτότητας που υπαγορεύονται από τις Βρυξέλλες, που έχει αποδειχθεί δομικά διεφθαρμένο –όχι επειδή υπάρχει μια «περιστρεφόμενη πόρτα» μεταξύ της πολιτικής και των επιχειρήσεων, αλλά επειδή ολόκληρο το πολιτικό σύστημα είναι μια περιστρεφόμενη πόρτα– και που έχει καταστείλει σκληρά οποιαδήποτε ειρηνική κινητοποίηση διαμαρτυρίας (με αστυνομική βία, πρόστιμα, τον

«νόμο φίμωτρο», κτλ).

Επαναλαμβάνω: φυσικά και το κίνημα ανεξαρτησίας στηρίζεται σε έναν ιστορικό καταλανικό εθνικισμό, αλλά η πρόσφατη άνοδος του οφείλεται κυρίως στη δυσφορία που γεννά η κρίση και στην απόρριψη του ισπανικού πολιτικού συστήματος. Και αυτή η σύγχυση μεταξύ του εθνικού-εδαφικού ζητήματος και του δημοκρατικού ζητήματος («το λένε δημοκρατία και δεν είναι») εξηγεί γιατί τόσο διαφορετικά υποκείμενα έχουν βγει στους δρόμους, κάτι που έγινε ιδιαίτερα αντιληπτό στην κινητοποίηση πολιτικής ανυπακοής της 1ης Οκτωβρίου. Μιλούν ακόμα και για «μη-εθνικιστικό αυτονομισμό». Έτσι αυτοπροσδιορίζονται πολλοί φίλοι μου, οι οποίοι συμμετείχαν στο 15Μ και μέχρι πριν μερικές μέρες ήταν εντελώς ξένοι προς ζητήματα ταυτότητας, αλλά τώρα έχουν ασπαστεί έναν όψιμο αυτονομισμό.

Αποτελεσματικότητα

Και γιατί αυτή η δυσαρέσκεια διοχετεύεται στον στόχο της ανεξαρτησίας και όχι σε τακτικές παρόμοιες με το 15Μ; Προτιμώ να μην το εξηγώ με όρους «χειραγώγησης». Νομίζω ότι πρόκειται περισσότερο για ζήτημα «αποτελεσματικότητας». Πολλοί άνθρωποι βρίσκουν στην ανεξαρτησία μια πιθανή αποτελεσματικότητα όσον αφορά τη ρήξη με το ισπανικό πολιτικό σύστημα, ακόμα κι αν είναι αναγκασμένοι γι’ αυτό να πιούν ένα πικρό ποτήρι (να συμμαχήσουν με αυτούς που μέχρι χθες εφάρμοζαν μέτρα λιτότητας στην Καταλονία). Οι λόγοι που προβάλλονται για την επιλογή αυτού του δρόμου είναι, για παράδειγμα:

- Υπάρχει μια κατεύθυνση, μια στρατηγική. Στο 15Μ υπήρχε μάλλον μια σειρά πρακτικών, τοπικών και τοποθετημένων, αλλά όχι μια σφαιρική στρατηγική στοχοθέτησης.
- Υπάρχει υποστήριξη από την καταλανική πολιτική τάξη. θεωρείται ότι οι πολιτικοί τελικά «κρατούν τα κλειδιά» όσον αφορά κάποιες αλλαγές και ότι είναι αυτοκτονικό να τους γυρίσει κανείς την πλάτη, όπως έκανε το 15Μ με το σύνθημα «δεν μας αντιπροσωπεύουν».

- Υπάρχει μια ιδέα της ανεξαρτησίας ως «αλλαγή χωρίς κόστος», ως μια αλλαγή που δεν απαιτεί σημαντικές αλλαγές στη ζωή μας (όπως αυτές που απαιτούσε το 15M) ως μια αλλαγή που σε σημαντικό βαθμό θα έρθει μέσα από την ανάθεση.

Είτε τους συμμεριζόμαστε είτε όχι, όσοι ενδιαφερόμαστε για την κοινωνική αλλαγή θα πρέπει να εξετάσουμε πολύ προσεκτικά και χωρίς περιφρόνηση τους παραπάνω λόγους.

Εμείς και οι Άλλοι

Αλλά φυσικά, τι συμβαίνει όταν η επιθυμία για αλλαγή και ρήξη εκφράζεται με εθνικιστικούς όρους (όσο κι αν αυτό είναι τακτική επιλογή); Μερικά πράγματα τα φαντάζεσαι ήδη, άλλα έχουν να κάνουν με την τοπική ιστορία μας. Το πρώτο πρόβλημα είναι η δημιουργία του «εμείς» και του «οι άλλοι».

Τα εθνικά σύμβολα (παρά τις σύγχρονες θεωρίες περί αυτού) δεν μπορούν να «ανανοηματοδοτηθούν» κατά βούληση, αλλά είναι φορτισμένα με ιστορία, εμπειρίες, συναισθήματα. Ο «καταλανικός λαός» ως υποκείμενο της αλλαγής αφήνει έξω όλους εκείνους που δεν ταυτίζονται μαζί του. Δεν δημιουργείται ένα «εμείς» που ενθαρρύνει την πολυμορφία, αλλά μια ταυτότητα με «άκαμπτα» εξωτερικά όρια.

Στην Καταλονία παραμερίζονται οι μισοί Καταλανοί, οι οποίοι αντιμετωπίζουν μια πιθανή αλλαγή εθνικότητας με φόβο και θυμό. Εκτός της Καταλονίας, η ιδέα της ανεξαρτησίας έχει ελάχιστους υποστηρικτές (για να μην πούμε καθόλου). Στη Μαδρίτη, για παράδειγμα, βγήκαμε στους δρόμους για να δείξουμε αλληλεγγύη ενάντια στην καταστολή και να ζητήσουμε «διάλογο», αλλά τίποτα περισσότερο. Δεν υπάρχει η αίσθηση ότι μας έγινε κάποια πρόσκληση να συμμετέχουμε σε μια κοινή διαδικασία. **Αυτή η απομόνωση είναι ένας παράγοντας αδυναμίας.**

Το εθνικιστικό πλαίσιο μετατοπίζει το ερώτημα του «τι» προς το ερώτημα του «ποιος»: το πρόβλημα δεν είναι οι τράπεζες ή η

τηλεόραση, η αστυνομία ή η ολιγαρχία, αλλά οι τραπεζίτες, τα τηλεοπτικά κανάλια, η αστυνομικοί και οι Ισπανοί ολιγάρχες. Αυτό που είχαμε «από κοινού» –η δυσφορία για την κρίση και η απόρριψη του νεοφιλελευθερισμού– διαλύεται και χάνεται όταν εκφράζεται με εθνικούς όρους.

Ισπανικός Εθνικισμός

Η κατάσταση αυτή έχει αναβιώσει τον «ισπανισμό» σε βαθμό που δεν έχουμε δει εδώ και δεκαετίες: ούτε κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης (σε αντίθεση με ό, τι συμβαίνει στην Ευρώπη), ούτε μετά την επίθεση στα τρένα την 11η Μαρτίου 2004 (αντίθετα με ό,τι συνέβη στις Ηνωμένες Πολιτείες μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001) είδαμε τέτοια έξαρση. Ακόμη και σε στιγμές μέγιστης έντασης, όπως ήταν η απαγωγή του δημοτικού συμβούλου του Λαϊκού Κόμματος Miguel Ángel Blanco από τον ETA, δεν επιτρεπόταν στους φασίστες να συμμετάσχουν στη διαδήλωση στη Μαδρίτη (έχω πολύ ζωντανή αυτή τη μνήμη). Τώρα η πρόσοψη της πολυκατοικίας μου, και ολόκληρη η πόλη της Μαδρίτης, είναι γεμάτη ισπανικές σημαίες. Είναι πολύ ανησυχητικό.

Τώρα, μεταξύ μας, δεν πιστεύω ότι αυτές οι σημαίες αντανακλούν ακριβώς μια ενίσχυση του κλασικού ισπανικού εθνικισμού. Θέλω να πω, αυτός ο «ισπανισμός» δεν έχει συγκεκριμένο περιεχόμενο ή στόχευση, βασίζεται μόνο στην απαίτηση «σκληρής αντιμετώπισης» των αυτονομιστών από την κυβέρνηση (αντί για συνεργασία ή «διάλογο») και στα συναισθήματα που γεννά η «κόκκινη» (η ισπανική εθνική ομάδα ποδοσφαίρου, της οποίας οι επιτυχίες τα τελευταία χρόνια οφείλονται παραδόξως στη… Μπάρτσα του Γουαρδιόλα!)

Θέλω να πω ότι σήμερα η ισπανική σημαία κωδικοποιεί δυσκολίες πολύ σύγχρονες: τον φόβο της ζωής σε κρίση και την αντιδραστική επιθυμία για τάξη και σταθερότητα. Αυτό είναι το ουσιαστικό περιεχόμενο του ισπανισμού σήμερα. Δεν υπάρχουν πουθενά τα θρησκευτικά, πολεμικά ή ηρωικά στοιχεία του κλασικού ισπανικού εθνικισμού. **Ο φόβος και η απαίτηση για τάξη**

και ασφάλεια είναι αυτό που εκφράζεται μέσα από όλες αυτές τις σημαίες, όχι η νοσταλγία μιας αυτοκρατορικής Ισπανίας ή κάτι παρόμοιο. Έτσι νομίζω.

Reality Check

Αυτές τις μέρες τίποτα δεν είναι όπως φαίνεται. Γι' αυτό η κατάσταση είναι τόσο περίεργη. Δεν υπάρχει ακριβώς καταλανικός εθνικισμός, αλλά μάλλον η απόρριψη του ισπανικού πολιτικού συστήματος. Δεν υπάρχει ακριβώς ισπανικός εθνικισμός, αλλά μάλλον η φοβισμένη επιθυμία για τάξη και κανονικότητα μέσα στην παγκοσμιοποίηση. Δεν υπάρχει ο Φράνκο ενάντια στη δημοκρατία, ούτε καλές ολιγαρχίες, ούτε καμία Ευρώπη (ενδεχομένως) που θα μας σώσει, κτλ. Οι εικόνες της πραγματικότητας έχουν αποσυνδεθεί από την ίδια την πραγματικότητα και παντού υπάρχουν οφθαλμαπάτες, ομοιώματα.

Ωστόσο, μετά την 1η Οκτωβρίου έγινε ένα πολύ σκληρό «reality check» ορισμένων ψευδαισθήσεων του κινήματος καταλανικής ανεξαρτησίας:

- Από τη μια, έχουν αποκαλυφθεί η ποικιλομορφία και ο διχασμός («βαθύς» ή «περιστασιακός»;) της καταλανικής κοινωνίας μέσα από διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις. Δεν υπάρχει «ένας» λαός, αλλά τουλάχιστον δύο. Αυτή η πόλωση τροφοδοτεί την κατασταλτική στρατηγική του Λαϊκού Κόμματος.
- Από την άλλη, αποκαλύφθηκε ότι δεν θα υπάρξει «ανεξαρτησία χωρίς κόστος». Οι εταιρείες και οι τράπεζες μετέφεραν την έδρα τους (ώστε να μην φύγουν από την ΕΕ) και απειλούν να εγκαταλείψουν οριστικά την Καταλονία. Ξαφνικά εμφανίζεται η «πραγματική εξουσία» και αφήνει να πλανάται στον αέρα μια σημαντική ερώτηση: θα δεχόσασταν να είστε φτωχότεροι προκειμένου να ζήσετε σε μια ανεξάρτητη Καταλονία; Πόσο μακριά πηγαίνει η δέσμευσή σας και η επιθυμία σας;
- Τέλος, αποκαλύφθηκε ότι οι πολιτικοί –οι οποίοι υποτίθεται ότι «κρατούσαν τα κλειδιά» των αλλαγών–

κάνουν τους δικούς τους υπολογισμούς (δεν εκπληρώνουν απλά την λαϊκή εντολή) και αυτοσχεδιάζουν με μεγάλη αφέλεια (και ανευθυνότητα;), αναμένοντας μια εξωτερική παρέμβαση από την Ευρώπη για τη σωτηρία.

Σε κάθε περίπτωση, αποκαλύπτεται η αδυναμία και η ανεπάρκεια (όπως συνέβη και με την περίπτωση του Podemos) της ιδέας της κοινωνικής αλλαγής μέσω της «εφόδου στους ουρανούς»· της ιδέας της ριζοσπαστικής κοινωνικής αλλαγής από τα πάνω, ακόμα κι αν στηρίζεται στην κινητοποίηση των από κάτω· της ιδέας της επικής και στιγμιαίας αλλαγής, της απόλυτης επικράτησης πάνω στον εχθρό· της ιδέας ότι αρκεί να διακηρύξουμε την αλλαγή για να πραγματοποιηθεί.

Αδιέξοδο

Και τώρα τι γίνεται; Κανείς δεν μπορεί να πει, κι εγώ ακόμα λιγότερο. Οι πιο αισιόδοξοι φίλοι μου εξακολουθούν να πιστεύουν ότι μπορούν να «υπερχειλίσουν» το κίνημα ανεξαρτητοποίησης: να ριζοσπαστικοποιήσουν το «δικαίωμα στην απόφαση για την ανεξαρτησία» για να φτάσουν στο «δικαίωμα στην απόφαση για όλα» (πλησιάζοντας έτσι σε μια ιδέα δημοκρατίας σαν εκείνη του 15M: καθημερινή δημοκρατία, δημοκρατία της πράξης, πραγματική δημοκρατία)· ή να ριζοσπαστικοποιήσουν τη διαδικασία δειλής συνταγματικής μεταρρύθμισης που φαίνεται να ανοίγει για να εκκινήσουν μια πραγματική «συντακτική διαδικασία» από τα κάτω, όπου θα επαναπροσδιοριστούν οι κανόνες της κοινής ζωής (συμπεριλαμβανομένης της ένωσης ή απόσχισης της Καταλονίας). **Να εγκαταλείψουν μαζί «αυτή» την Ισπανία, και όχι γενικά να εγκαταλείψουν την Ισπανία.**

Οι πιο απαισιόδοξοι φίλοι μου στέκονται στο περιθώριο αυτής της διαδικασίας, προτιμούν να μην κάνουν θόρυβο, να μην γίνουν αντικείμενο εργαλειοποίησης από λογικές που τους είναι ξένες, λογικές αντίπαλων στρατοπέδων και αφηρημένες διαδικασίες χωρίς σαφή σύνδεση με την υλικότητα της καθημερινής ζωής. Θα δούμε.

Σε κάθε περίπτωση, το κίνημα για την ανεξαρτησία μου φαίνεται

αδιέξοδο. Η δυσφορία μας και η επιθυμία μας για αλλαγή απαιτούν νέους χάρτες και εργαλεία, αλλά συνεχίζουμε να χρησιμοποιούμε τα παλιά. Δεχόμαστε μια επίθεση στο οικονομικό πεδίο και απαντούμε στο πολιτικό πεδίο (να πάρουμε την εξουσία, να ιδρύσουμε ένα νέο κράτος), αλλά η πολιτική πλέον δεν έχει την εξουσία.

Όσοι ερχόμαστε από κίνημα των πλατειών, οι υποστηρικτές του Podemos, οι όψιμοι καταλανιστές… όλοι μας πρέπει να σκεφτούμε βαθιά το τι είναι ο νεοφιλελευθερισμός μέσα στον οποίο εκτυλίσσονται οι ζωές μας. Αυτή η εξουσία που δεν κατεβαίνει στις εκλογές αλλά τις κερδίζει όλες, που ελέγχει τους θεσμούς χωρίς να έχει εκλεγεί από κανέναν. Αυτή η εξουσία δεν είναι ακριβώς ένα «πολιτικό καθεστώς», αλλά ένα κοινωνικό σύστημα που διαπερνά ολόκληρη τη ζωή (ένας «κόσμος» λένε κάποιοι). Μια εξουσία που δεν είναι εξωτερική, αλλά την αναπαράγουμε με αμέτρητες χειρονομίες και καθημερινές αποφάσεις (ποια υπηρεσία χρησιμοποιούμε για το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο μας, σε ποιο σχολείο πάμε τα παιδιά μας, σε ποια τράπεζα βάζουμε τις οικονομίες μας, κτλ.). Μια ανώνυμη και σιωπηλή δύναμη που δεν μπορούμε να «διακρίνουμε» στην απλουστευμένη εκδοχή της πραγματικότητας που κάθε μέρα μας παρέχουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης με τη χολιγουντιανή δίψα τους για χαρακτήρες, δράμα και δράση (πλέον και οι ειδήσεις έχουν μουσική υπόκρουση).

Πώς αμφισβητείται αυτή η εξουσία, πώς διακόπτεται, πώς διαταράσσεται; Πρέπει να επαναδιατυπώσουμε προσεκτικά την κοινωνική αλλαγή: ως μια αργή και μακροπρόθεσμη αλλαγή, όχι στιγμιαία και επική· ως μια αλλαγή που έχει προεικονιστεί στις καθημερινές πρακτικές, και όχι ως μια «στιγμή εφόδου»· ως μια αλλαγή που δεν διακηρύσσεται, αλλά οικοδομείται· και όπου οι άλλοι –εκείνοι που δεν είναι σαν εμάς– δεν εξαφανίζονται, αλλά μαθαίνουμε να ζούμε μαζί τους με όρους ισότητας.

Εντάξει, θα σταματήσω εδώ. Πώς σου φαίνεται όλο αυτό το χάος; Θα ήθελα να ακούσω τη γνώμη σου. Ας συνεχίσουμε να σκεφτόμαστε μαζί.

Χαιρετισμούς,
Α.

_____

** Ο Amador Fernández-Savater είναι εκδότης και συγγραφέας. Συμμετέχει ενεργά εδώ και δεκαετίες σε κινήματα βάσης στην Ισπανία (κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης, φοιτητικό, αντιπολεμικό, στεγαστικό, κίνημα των πλατειών). Ζει στη Μαδρίτη.*

Σημείωση:
[1] Στην Ισπανία η νομοθεσία δεν προβλέπει την παραγραφή του στεγαστικού δανείου με την κατάσχεση του ακινήτου. Ο οφειλέτης που δεν μπορεί να εξυπηρετήσει το δάνειο χάνει το σπίτι του και συνεχίζει να οφείλει το ίδιο ποσό. Αυτός ο νόμος είχε τραγικές κοινωνικές συνέπειες μετά την κρίση του 2008, και συνέβαλλε στην άνοδο της Πλατφόρμας Ζημιωμένων από τα Στεγαστικά Δάνεια (PAH) ως δίκτυο αυτοοργάνωσης, αλληλοβοήθειας και αυτοάμυνας των οφειλετών.

Planet S.O.S.: Climate Change and Global Poverty

Jason Hickel

I want to use my time this evening to talk about hegemony -the hegemony of economic growth. This single idea governs our world and guides the decisions of our leaders more forcefully than almost any other. It is accepted by the right and left alike -or at least by the traditional left- to the point where it is so taken for granted that we tend not to even recognize it. It is a background assumption of our social imaginary,

outside the field of political contestation, beyond the boundaries of our debates. Our politicians rise and fall on their ability to generate growth. We are told that growth is necessary for progress, necessary to improve human well-being and eradicate poverty -and we accept these claims without questioning them. If you challenge the growth narrative, people look at you like you're crazy, like you've literally lost the plot -that's how powerful its hegemony is.

The idea is so powerful that reasonable people rally around it even when it is clear that it makes no sense at all -even when simple math shows it to be contradictory and even absurd.

Here is an example. Two years ago, in 2015, the world's governments gathered together in New York to ratify the Sustainable Development Goals. The SDGs set out to accomplish an incredible feat -the eradication of global poverty by 2030, as measured at $1.25 per day. This sounds like a wonderful goal, and indeed it's about time that we got around to doing it. But if you look at the text of the SDGS, you'll see that the plan is to accomplish this specifically through high rates of GDP growth.

> *Now, there are a number of reasons to be skeptical about this approach. The first is that there is no direct correlation between GDP growth and poverty reduction.*

It all depends on how the growth is distributed. And right now it is incredibly skewed in favor of the rich. Here is a potent fact to keep in mind. Even during the most equitable period over the past few decades, the poorest 60% of humanity received only 5% of all new income generated by global growth, while the richest 1% received more than 90% of the gains. Suddenly it becomes clear why we've been sold this story about how growth is the only option.

Now, here's some math for you. Because of this horribly skewed distribution, the pace of trickle-down is so slow that it will

take approximately 100 years to eliminate global poverty through economic growth, according to recent research published in the *World Economic Review*. And note that this at the standard poverty line of $1.25/day. Most scholars say that this line is far too low for even basic human subsistence, and that a more accurate poverty line is about $5/day. At this level, it will take 207 years to eradicate poverty through growth. And to get there, we will have to grow the global economy to 175 times its present size. Think about it. That's 175 times more extraction, more production, and more consumption than we're already doing. And of course this is absurd, because even if such immense growth were possible, it would drive climate change and resource depletion to catastrophic levels and, in the process, rapidly reverse any gains against poverty.

So it's not just that growth is an inadequate solution to the problem of poverty. It also makes little sense given what we know about our planet's ecological limits. Indeed, even at *existing* levels of economic activity, scientists tell us that we're already overshooting our planet's biocapacity by about 60% per year, due to excess greenhouse gas emissions and resource overuse. And, crucially, it's important to recognize that the vast majority of this is caused by overconsumption by people in a small handful of rich countries. For example, people in Europe consume on average 2.6 times more than their share of the earth's biocapacity, while people in the US and Britain consume as much as 4 times more. Their excess growth is driving us all to catastrophe.

Rapid climate change is the most obvious symptom of this overshoot, of course; but we can also see it in a number of other registers. Half of our tropical forests have been destroyed in the last 60 years. 90% of fish stocks have collapsed. Agricultural soil is depleting to the point where food yields will begin to decline within our lifetime. And species are dying off so fast that scientists have classed

this as the sixth mass extinction in the planet's history, with the last one having occurred 66 million years ago. And all of this has crushing consequences for human beings - particularly in poorer countries.

And remember, all of this is only at our *existing* levels of economic activity. When we start to factor in *growth*, things start to look very bleak indeed.

> *Right now, the world is united around the goal of maintaining global growth at around 3% per year. Anything less, and the economy crashes into crisis.*

3% may sound like a small increment, but keep in mind that this is an exponential curve, so growing at that rate means *doubling* the size of the global economy in 20 years, and then over the next 20 years doubling it again from its already doubled state, and so on until infinity. It is almost too absurd to imagine.

Now, when faced with projections about the dangers of continued growth, most economists brush them aside. They insist that technological innovations and efficiency improvements will help us "decouple" growth from material throughput, enabling us to grow GDP indefinitely. But unfortunately there is exactly zero evidence for this view. Annual global material throughput has more than *doubled* since 1980, and over the past decade the rate of throughput has *accelerated*, not slowed down. Right now we're consuming around 70 billion tonnes of stuff per year, and by 2030 that figure is expected to breach 100 billion.

Similar false promises are wheeled out in the face of global warming projections. Some insist that we can continue to grow the economy indefinitely without causing catastrophic climate change. All we need is to shift as fast as we can to renewable energy, and rely on negative-emissions technology. This bit about negative emissions technology is important to

understand. The dominant proposal out there is called BECCS: “bio-energy carbon capture and storage”. According to this proposal, all we have to do is plant enormous tree plantations to suck carbon out of the atmosphere. Then we harvest them, turn them into wood pellets and ship them around the world to power stations where we will burn them for energy. Then we capture the carbon emissions that they produce and store the gases deep under the ground. Voila -an energy system that sucks carbon out of the air. What’s not to love?

In fact, this plan is at the very center of the Paris Agreement on climate change. When the world’s government signed the Paris Agreement, promising to keep global warming under 2 degrees, everyone heaved a huge sigh of relief. But if you look closely at the agreement, you’ll see that the emissions reductions it promises don’t actually get us there. Even if all the world’s countries meet their targets -which is very unlikely, since the targets are non-binding- we’ll still be hurtling toward about 3.7 to 4 degrees of global warming -way over the threshold.

What might our planet look like if it warms by 4°C?

Projections show that it is likely to bring about heatwaves not seen on Earth for 5 million years. Southern Europe will turn into a desert. Sea levels will rise by 1.2 metres, drowning cities like Amsterdam and New York. 40% of species will be at risk of extinction. Our rainforests will wither away. Crop yields will collapse by 35%, triggering famine in the global South. So why is nobody sounding the alarm about this? Why is nobody freaking out? Because the Paris Agreement assumes that BECCS will work to pull carbon down out of the atmosphere. Instead of committing to the emissions reductions we need, it presupposes that technology will save us.

There’s only one small problem. Engineers and ecologists are very clear that BECCS won’t work. The technology has never been proven at scale. And even if it did work, it would

require that we create plantations equivalent to three times the size of India, without taking away from the agricultural land that we need to feed the world's population -and that's just not physically possible. In other words, BECCS is a myth, the Paris Agreement has sold us a lie, and yet we're hanging our future on it.

If we can't rely on BECCS to save us, that means we have to commit to much more demanding emissions reductions. Kevin Anderson, one of Britain's leading climate scientists, argues that to have a decent shot at keeping below 2 degrees, industrialized countries will have to cut emissions by 10% per year until net zero in 2050. And here's the problem: even if we throw everything we have into efficiency improvements and renewable technologies, they will help us reduce emissions by *at most* 4% per year. That means that in order to bridge the rest of the gap, rich countries will have no choice but to downscale their economic activity by 6% per year.

In other words, climate science itself recognizes a clear de-growth imperative. It's time for us to face up to this reality -yet our leaders are doing everything they can to avoid this uncomfortable fact.

Now, I want to say a few things about de-growth. First of all, degrowth is not the same as austerity. Austerity means cutting social spending in order to -supposedly- keep the economy growing. De-growth is exactly the opposite. It is a process of investing in social goods in order to render growth unnecessary. Let me explain. Right now, our politicians see growth as a substitute for equality. They don't want to redistribute resources, so instead their plan is to grow the size of the economy, while hoping that a little bit trickles down to keep the masses acquiescent. But we can turn this equation around. If growth is a substitute for equality, then equality can be a substitute for growth. In other words, instead of growing the economy and intensifying our exploitation of the earth, we can share what we already have

more fairly.

> *The good news is that there is plenty of data showing that it's possible to downscale production and consumption at the same time as increasing human development indicators like happiness, well-being, education, health, and longevity.*

All it takes is investing in things like universal education, healthcare, and public housing. In other words, the commons are an antidote to growth. Consider the fact that Costa Rica has better human development indicators than the United States, but with only one-fifth of its GDP per capita and one third of its ecological footprint per capita. That's real ecological efficiency. How do they do it? With universal social policy and strong protections for the commons that have been in place for nearly 70 years.

There are other important steps that would enable de-growth. We could stop measuring progress with GDP, and focus on human well-being instead, and indeed this is the first step we should take. We could ban advertising in public spaces, which would reduce pressures for needless consumption. A universal basic income, by allowing us to walk away from bullshit jobs, would reduce pressures for unnecessary production.

But there are a few deep challenges we need to confront. One of the reasons that the economy *has* to grow is because our system is completely shot through with debt. And debt comes with interest. If we don't grow the economy fast enough to meet interest payments, then we have a financial crisis. Because of debt, we are slaves to growth -we are all forced to churn our planet and our bodies into money and feed it to our creditors. Greece knows this fact better than anyone else. One solution, of course, is to cancel the debt -or to refuse to pay it. Yes, creditors will lose out, and some of them will collapse, but this is a small price to pay to liberate our system from the growth imperative.

> *As Thomas Sankara, the revolutionary president of Burkina Faso put it, "If we don't pay the debts, no one will die. If we do pay the debts, people will surely die." And we could add that the ecosystem on which we depend will surely die as well.*

But the problem goes even deeper than this, since our money system itself is based on debt. This is often surprising for people to hear. Most of us think that it is central banks that create money. But in fact more than 90% of money is created by private commercial banks. When commercial banks make loans, they are not lending money out of their reserves in the vault. Rather, they simply invent the money out of thin air. In other words, nearly every dollar or Euro that is circulating in our economy represents debt. And because debt necessitates growth, we might say that every new dollar that is created is effectively heating up the planet.

If we want to embark on a de-growth trajectory, then, we need more than debt resistance -we need to abolish debt-based currency and invent a new money system altogether. There are lots of ways we can do this. We could have the state retake control over the creation of money, so it would be free of debt, and restrict commercial banks so they can only lend out of their own reserves. This is known as a positive money system, or a full-reserve banking system. Or instead of relying on the state we could invent our own complementary currencies. The rise of blockchain technology and the Bancor protocol make this more feasible than ever, and thousands of new currencies are springing up, allowing people to partially opt out of the dominant money system.

But confronting the de-growth imperative is more than just evolving our way toward a different economic system. It is also about radically changing the way that we think about ourselves as humans and our relationship to the rest of the world. We have to get past the mad notion that came from so-

called Enlightenment thinkers like Descartes and Bacon, who convinced us that humans are separate from and superior to nature. Real enlightenment resides instead in the realization -preserved today by mystics and many indigenous peoples- that we are a *part* of nature… that the fish and the soils and the forests are our sisters and our brothers, that we share the same substance, or the same spirit. We must realize that the imperative of de-growth is not about bending to obey the laws of some abstract, externally-imposed ecological limits… it is about cultivating a new ontology, one that shifts us from an ethic of domination and extraction to an ethic of interdependence, unity and care.

We're all familiar with the phrase "socialism or barbarism". But I think Janet Biehl is correct when she says that the left's slogan for the 21st century needs to be "ecology or catastrophe."

_____

*The present text is the speech of Jason Hickel at **B-FEST** (International Antiauthoritarian Festival of Babylonia Journal) that was held on 26/05/17 in Athens with the title "**Planet S.O.S.: Climate Change and Global Poverty**".

Jason Hickel is an anthropologist at the London School of Economics and author of *The Divide: A Brief Guide to Global Inequality and its Solutions.*

Επαγγελματικού Προσανατολισμού στα Χρόνια των Μνημονίων (Α' Μέρος)

Μάκης Γεφυρόπουλος

Είσαι νέος, ωραίος αλλά έχεις ένα ελάττωμα, να μην εργάζεσαι; Είσαι μεστωμένος, γεμάτος εμπειρίες αλλά έχεις την οικογένεια να σου πρήζει τα ούμπαλα που κάθεσαι αραχτός στην πολυθρόνα χωρίς να αναζητείς τη χαμένη σου θέση στην αγορά εργασίας; Έχεις βαρεθεί τις πολιτικές δημαγωγικές υποσχέσεις βοήθειας; Δεν έχεις μπάρμπα Υπουργό ή δεν θέλεις να φιλήσεις τις κατουρημένες φανφαρώδεις συγγενικές ποδιές εν ώρα ανάγκης;

Διαθέτεις πτυχία επί πτυχίων και ικανότητες που πνίγονται στα λιμνάζοντα ποτάμια των οικονομικών μέτρων στο όνομα της «βελτίωσης» της ζωής σου; Αισθάνεσαι μελαγχολία για το παρόν και κυρίως για το μέλλον σου; Κούλαρε φίλε μου, να είσαι αισιόδοξος καθώς χρυσές ευκαιρίες υπάρχουν και σε περιμένουν να τις ξετρυπώσεις κάτω από τους σκονισμένους ογκωδέστατους τόμους των μνημονίων, έτοιμες να σε απορροφήσουν μαζί με τα ταλέντα σου, εκτοξεύοντάς σε στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας, ενώ παράλληλα μπορούν να σε καταστήσουν λαοφιλή.

Τι άλλο θες; Πάμε να δούμε τα κυριότερα προσοδοφόρα επαγγέλματα.

ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΕΛΕΤΩΝ. Ως «μαύρο κοράκι» δεν θα ιδρώνει το αυτί σου για το πώς θα τα βγάζεις πέρα στην καθημερινότητα σου. Η δουλειά μόνιμη, το φορτίο μεγάλο δεν θα σε αφήσουν λεπτό να ξαποστάσεις. Και αυτό γιατί οι άνθρωποι δεν θα πάψουν να πεθαίνουν, είναι η άτιμη η μοίρα τους. Ανεξαρτήτως κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, ενώ μάλιστα σε περιόδους πολέμων, λιμών, πανδημιών ή απλά στοχευμένων οικονομικών δολοφονικών μεθοδεύσεων, οι ρυθμοί εύρεσης της πελατείας σου θα αυξηθούν με εσένα να κάνεις high five με τον Χάρο. Ο Χάρος δεν μένει

άνεργος, γι’ αυτό το μόνο ουσιαστικό προσόν που χρειάζεσαι είναι να μην ξερνάς στην όψη του πτώματος. Το χρήμα θέλει γερό στομάχι αγαπητέ μου και άλλωστε εσύ θα είσαι ένας ιδιαίτερος καλλιτέχνης, μιας και θα καλλωπίζεις τους άτυχους πελάτες σου παραδίδοντάς τους στην αποχαιρετιστήρια μακάβρια οικογενειακή έκθεση μοιρολογιού.

ΚΥΝΗΓΟΣ ΚΕΦΑΛΩΝ. Ως ελεγκτής σε ΜΜΜ ή φοροεισπράκτορας θα κυνηγάς κόσμο και κοσμάκη, λιώνοντας σόλες παπουτσιών, στοχεύοντας σε «ακάλυπτους» που θεωρούν τον εαυτό τους εξυπνότερο από σένα και το τρανό Κράτος. Ενίοτε χρησιμοποιείς την εξουσία σου όπως δεν κάνεις με το πουλί σου, για να στριμώξεις παραβάτες, κάνοντας απλά τη δουλειά σου χωρίς να ακούς μα και σου, φτηνές δικαιολογίες περί ανεργίας ή πρόσκαιρης αδυναμίας τέλεσης των καθηκόντων ενός νοικοκύρη πολίτη. Και αν πηδάει κανένας μαθητής από λεωφορεία τρομαγμένος, δικό του πρόβλημα, σάμπως το δικό σου κεφάλι θα σπάσει; Χρειάζεσαι υπομονή και ευελιξία για να μην σε πιάνουν κορόιδο οι αχρείοι στόχοι σου. Αν συλλέγεις τα χρέη στην ώρα τους, τότε έχεις πιθανότητες να ριζώσεις στον κρατικό μηχανισμό, άρα να γεμίσουν οι τσέπες σου εκτός από ψιλά και με χαρτονομίσματα κύρους. Η είσπραξη φόρων ανέκαθεν αποτελούσε συνυφασμένο λειτουργικά δομικό στοιχείο εδραίωσης της Εξουσίας. Να είσαι πονηρός, ξύπνιος. Κατεργαριές στον κατεργάρη δεν κάνουν.

ΤΡΑΠΕΖΟΤΟΚΟΓΛΥΦΟΣ. Δεν είσαι της γυμναστικής; Προτιμάς τη γαλήνια δουλειά των γκισέ; Είσαι γεννημένος γραφειοκράτης με έφεση στα οικονομικά; Τότε γιατί δεν δοκιμάζεις την τύχη σου σε μία τράπεζα; Θα αποκτήσεις κύρος, όντας ένας οικονομικός μύστης, όλοι θα ζητούν εναγωνίως τις συμβουλές σου στα πιθανά ανοίγματα τους. Θα δίνεις δάνεια αβέρτα για να βοηθήσεις τον κόσμο να ζήσει το όνειρο της άνετης και χλιδάτης ζωάρας. Ονειροδάνεια που εύκολα θα μετατραπούν σε εφιάλτες προς όφελος σου. Πονόψυχος μέχρι ενός σημείου, θα χύνεις κροκοδείλια δάκρυα στα προβλήματα των πελατών σου, μα θα βιάζεσαι να τελειώνεις για να τους πάρεις τα περιουσιακά τους κινητά και

ακίνητα συμπεριλαμβανομένων και των τρύπιων σώβρακων, σε περίπτωση που έχουν φεσώσει και τον μπακάλη της γειτονιάς. Θα ελέγχεις την πολιτική και κοινωνική δομή του τόπου σου καθώς σχεδόν τίποτα δεν θα μπορεί να προχωρήσει χωρίς την έγκριση σου.

Παίζοντας με τους αριθμούς θα έχεις την ικανότητα ως άλλος μάγος να εμφανίζεις από το καπέλο σου επενδυτικά δάνεια με άκρως ευνοϊκούς όρους για φίλους επιχειρηματίες, βοηθώντας τους να βοηθήσουν στην οικονομική γιγάντωση της τσέπης τους. Μαζί τους θα βιώσεις την μοναδική εμπειρία να γίνεις και εσύ ένας πρώτης τάξεως businessman και αν καμιά φορά το καράβι βρει ξέρα και κινδυνεύσει με βύθιση, ρίξε μία πτώχευση σώζοντας τον εαυτό και τους φίλους σου, στέλνοντας στον πάτο της οικονομικής καταστροφής τους «μεγαλοκαταθέτες» μίας ολάκερης κοπιαστικής ζωής των μερικών εκατοντάδων ευρώ. Προβάλλεις σθεναρή αντίσταση, λέγοντάς μου ότι δεν υπάρχουν δάνεια και δεν κινείται τίποτα; Σταμάτα να κλαψουρίζεις και κάνε υπομονή. Όσο περιμένεις την ανάσταση του ελληνικού ξενοκίνητου κεφαλαίου μπορείς να ακονίσεις το οικονομικό σου δαιμόνιο ως ενεχυροδανειστής συγκεντρώνοντας του κοσμάκη τα καλούδια, μεταξύ των οποίων και συλλεκτικές χρυσές κουφάλες ηλικιωμένων. Άλλωστε η μικρή κουφάλα θα πηγαίνει γάντι στη μεγαλύτερη Κουφάλα.

ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ-ΣΤΡΑΤΟΣ-ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗΣ. Αχ, αυτοί οι ένστολοι, πάντοτε περιζήτητοι. Ο κρυφός πόθος των μανάδων για τους γιους τους, η ονείρωξη των νοικοκυραίων. Η κρυφή ερωτική φαντασίωση χιλιάδων ατόμων του αντίθετου φύλου. Ανέκαθεν με πρωταγωνιστικό ρόλο στο ρου της ιστορίας, με σταθερά καλούς μισθούς, με πιθανότητες εμπλοκής στον πολιτικό κόσμο, μέσω δικτατορικών αγημάτων. Απαράβατες προϋποθέσεις πρόσληψης, να διατηρείς την έννομη τάξη ακόμη και όταν δεν συντρέχει λόγος ανησυχίας, ακόμη διάολε και στον διαπροσωπικό σου περίγυρο. Να μην κλείνεις τα μάτια στη βία, καθώς εσύ είσαι η θεσμοθετημένη έκφραση της κρατικής και όχι μόνο βίας. Πρέπει να είσαι ετοιμοπόλεμος να καταστείλεις πορείες, απεργίες και άλλες

φλώρικες ανθρωπιστικές δράσεις. Να ρίχνεις ληγμένα χημικά για να μην πάνε και χαμένα, να ανοίγεις κεφάλια αιμοβόρων νέων, αδίστακτων γέρων, σατανικών γυναικόπαιδων με τις ασπίδες και τα γκλομπ σου. Τα αφεντικά σου ήλιοι και θεοί σου.

Επίσης ως άλλο φίδι, μπορείς να συμμετάσχεις σε «νομότυπα» κυκλώματα διαφθοράς, να γαβγίζεις για τα μάτια του κόσμου μπροστά στα αφεντικά σου και να δαγκώνεις τους πισινούς των εχθρών τους, λιανίζοντας τους κυριολεκτικά. Μπορείς να «σκουπίζεις» περιοχές μαζεύοντας μετανάστες, επαίτες, μα συνάμα να κάθεσαι σούζα στην θέα της «αρχαιοελληνικής» σβάστικας. Μπορείς επίσης να στιγματίζεις ανθρώπους, φυλακίζοντας ζωές πίσω από τα κάγκελα, εξαιτίας φυτευτών στοιχειοθετημένων ερευνών. Αν φοράς χακί ρίχνεις και καμία πολεμική εκδρομή έξω από τα στενά σύνορα της χώρας σώζοντας μας από τους οχτρούς, ενώ στο εσωτερικό χτίζεις δικτατορίες με χουντικά ξενόφερτα οικοδομικά υλικά. Ως κρανοφόρος ένστολος το μέλλον σου προβλέπεται λαμπρό, μα για την αγάπη του κόσμου και την αποδοχή που θα τύχεις δεν σου βάζω το χέρι στη φωτιά (εξαιρούνται οι ακροδεξιοί και στρατόκαυλοι).

REALITY (TV) SHOWS. Τα υπερθεάματα πολιτισμού και ποιοτικής αναβάθμισης του ελεύθερου χρόνου, έχουν επιστρέψει με τα μπούνια, δείχνοντας ότι το μέλλον ανήκει στο παρελθόν και η δόξα του σήμερα δεν είναι άλλη από την επιτυχία του χθες. Δεν γουστάρεις να περιμένεις με τις ώρες στην ουρά του ΟΑΕΔ ή να στέλνεις χιλιάδες βιογραφικά που θα μείνουν εσαεί αναπάντητα; Ε, τι κάθεσαι; Γίνε παίκτης σε reality. Δήλωσε γρήγορα συμμετοχή σε παιχνίδια μουσικοχορευτικά, επιβίωσης, μαγειρικής, υποκριτικής, ανάδειξης ταλέντων και γίνε εσύ ο επόμενος διαγαλαξιακός τηλεοπτικός αστέρας της ελληνικής σκηνής. Μέχρι τον επόμενο φυσικά, μην είσαι μονοφαγάς. Δεν χρειάζεται να διαθέτεις υπέρ του δέοντος τάλαντο, αρκεί να «γράφεις» στην κάμερα, να τα λες καλά, να τσαλακώνεσαι, να τσακώνεσαι βρίζοντας τους συνομιλητές σου ή απλά να το παίζεις τρελός. Άλλωστε και η ίδια η ζωή μία τρέλα δεν είναι; Βέβαια ο ανταγωνισμός θα είναι μεγάλος, καθώς σημαντική μερίδα των

σύγχρονων απογόνων του Πλάτωνα, ονειρεύονται να γίνουν λαϊκοί τραγουδιστές, ηθοποιοί ή αθλητές. Μην κωλώνεις όμως, αν δεν φείδεσαι προσόντων (πληθωρικό μπούστο ή να είσαι «φέτες»), ο δρόμος της ελληνικής show biz είναι ορθάνοικτος. Και πού ξέρεις ίσως σε καμαρώσουμε και στο Hollywood.

ΜΜΕ. Ονειρεύεσαι καριέρα στο μιντιακό star system; Φοβάσαι ότι θα βρεις τις πόρτες κλειστές και τα σκυλιά της απόρριψης αφημένα; Σκέφτεσαι την αξιοπρέπεια σου ζυγίζοντας τις πιθανότητες να βγεις στο πολυπόθητο, μαγικό γυαλί; Μη διστάζεις, πέσε με τα μούτρα στην τηλεοπτική αστερόσκονη. Μίλα πολύ, συνέχεια, ακατάπαυστα. Σχολίαζε επί παντός επιστητού, τα πάντα όλα. Μην αφήνεις καρφίτσα να πέφτει κάτω ασχολίαστη. Πάρε μέρος σε «κίτρινες» εκπομπές lifestyle, προσποιήσου λίγο τον σοβαροφανή και μπίνγκο! Απογειώθηκες ως έγκυρος τηλεοπτικός δικαστής που δεν ορρωδεί μπροστά σε τίποτα.

Η δεοντολογία είναι για τους ανόητους αφελείς, εσύ μη μασάς. Κουτσομπόλευε ζωές, οικογένειες, μίλα για έρωτες, πάθη και μίση, επινόησε πικάντικες ροζ ιστορίες διασήμων και σπάσε τα μηχανάκια τηλεθέασης. Γίνε τηλεκριτικός σε πάνελ ή χώσου σε κάποια επιτροπή «ειδικών» τηλεοπτικών διαγωνιστικών προγραμμάτων. Μπορείς επίσης να χαμογελάς σαν αγελάδα, να κακαρίζεις σαν να σου καθαρίζουν αυγά στο άκουσμα ενός σεξουαλικού υπονοούμενου ή να είσαι ένας στρυφνός τσαρλατάνος. Να είσαι όσο γίνεται περισσότερο «παρανοϊκός» ακόμα και όταν υποχρεώνεσαι να φοράς το κοστούμι του περισπούδαστου καθηγητή. Μα προς θεού, μην είσαι άχρωμος, άοσμος, απαρατήρητος. θα επιστρέψεις εκεί που ήσουν, στη λήθη της ανυπαρξίας. Εν ολίγοις κάνε το τίποτα να σημαίνει κάτι, διαφορετικά το τίποτα θα σε κατασπαράξει με τα ακονισμένα και διψασμένα για αίμα δόντια της AGB.

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΕΠΙΚΕΙΤΑΙ…

Η Βενεζουέλα «εκ των έσω»: 7 σημεία-κλειδιά για την κατανόηση της τρέχουσας κρίσης

Emiliano Teran Mantovani*
Μετάφραση: Θοδωρής Καρυώτης

Είναι αδύνατον να κατανοήσουμε την κρίση στην Βενεζουέλα χωρίς να αναλύσουμε συνολικά τους παράγοντες που προκύπτουν «εκ των έσω» και δεν αναλύονται από τα κοινά μέσα ενημέρωσης. Προσφέρουμε εδώ επτά σημεία-κλειδιά για την τρέχουσα κρίση, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι για να κατανοήσουμε τι συμβαίνει στην Βενεζουέλα απαιτείται αφενός να λάβουμε υπόψη την εξωτερική παρέμβαση, αφετέρου και να κατανοήσουμε ότι η έννοια της «δικτατορίας» ούτε περιγράφει με ακρίβεια την περίπτωση της Βενεζουέλας ούτε και αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της χώρας. Αντίθετα, προτείνουμε ότι το κοινωνικό συμβόλαιο, οι θεσμοί και τα πλαίσια της επίσημης οικονομίας καταρρέουν, και ότι το μέλλον και οι πολιτικοί ορισμοί της τρέχουσας κατάστασης διέπονται από την βία, μέσω διαφόρων ανεπίσημων μηχανισμών, έκτακτων και υπόγειων. Θεωρούμε ότι ο κοινός ορίζοντας των δύο κομμάτων εξουσίας είναι ο νεοφιλελευθερισμός, ότι βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια ιστορική κρίση του εισοδηματικού καπιταλισμού της Βενεζουέλας και ότι οι κοινότητες, οι λαϊκές οργανώσεις και τα κοινωνικά κινήματα αντιμετωπίζουν μια προοδευτική υπονόμευση του κοινωνικού ιστού.

Η αντιμετώπιση της Βενεζουέλας από τα διεθνή μέσα σε όλον τον κόσμο είναι σαφώς ιδιαίτερη. Αναμφίβολα, υπάρχουν πολλές

διαστρεβλώσεις, πολύς μανιχαϊσμός, πολλή συνθηματολογία, πολλές χειραγωγήσεις και παραλείψεις.

Πέρα από τις αποβλακωτικές εκδοχές αφενός της «νεογλώσσας» των ΜΜΕ που ερμηνεύουν οτιδήποτε συμβαίνει στην χώρα με όρους «ανθρωπιστικής κρίσης», «δικτατορίας» ή «πολιτικών κρατουμένων», και αφετέρου της ηρωικής αφήγησης της Βενεζουέλας του «σοσιαλισμού» και της «επανάστασης» που ερμηνεύει οτιδήποτε συμβαίνει στη χώρα με όρους «οικονομικού πολέμου» ή «ιμπεριαλιστικών επιθέσεων», υπάρχουν πολλά άλλα θέματα, υποκείμενα και διαδικασίες που παραμένουν αόρατα, και που ουσιαστικά συγκροτούν την εθνική πολιτική σκηνή. Είναι αδύνατον να κατανοήσουμε την κρίση στην Βενεζουέλα χωρίς να αναλύσουμε αυτούς τους παράγοντες που εκτυλίσσονται «εκ των έσω».

Το πλαίσιο δράσης και ερμηνείας που βασίζεται στην λογική «φίλος-εχθρός» ανταποκρίνεται περισσότερο στην αντιπαράθεση μεταξύ των ελίτ των πολιτικών κομμάτων και των οικονομικών ομάδων παρά στα βασικά συμφέροντα των εργαζόμενων τάξεων ή στην υπεράσπιση των κοινών αγαθών. Είναι απαραίτητο να προσφέρουμε μια ολοκληρωμένη επισκόπηση της διαδικασίας της κρίσης και της εθνικής διαμάχης, από την οποία μπορούν να προκύψουν και οι κατευθυντήριες γραμμές για την υπέρβαση ή την αντιμετώπιση της παρούσας κατάστασης.

Παρουσιάζουμε λοιπόν εδώ επτά σημεία-κλειδιά προς κατανόηση της κατάστασης, αναλύοντας όχι μόνο την αντιπαράθεση μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης, αλλά επίσης και τις διαδικασίες που εκτυλίσσονται στους πολιτικούς θεσμούς, στον κοινωνικό ιστό και στα οικονομικά κυκλώματα, ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζουμε τις επιπλοκές τόσο του νεοφιλελευθερισμού όσο και των μορφών διακυβέρνησης και διοίκησης στην χώρα.

1. **Δεν είναι δυνατόν να κατανοήσουμε τι συμβαίνει πραγματικά στην Βενεζουέλα αν δεν λάβουμε υπόψη τις εξωτερικές παρεμβάσεις.**

Ο ποικίλος και αχανής όγκος των αποκαλούμενων «φυσικών πόρων» της χώρας, η γεωστρατηγική της θέση, η καταρχήν αντίθεση της στην Συμφωνία της Ουάσιγκτον, η τοπική επιρροή της στην κατεύθυνση συγκρότησης ενός περιφερειακού μπλοκ, καθώς και οι συνεργασίες με την Κίνα, τη Ρωσία και το Ιράν, συναίνεσαν ώστε η Βενεζουέλα να έχει μία εξέχουσα γεωπολιτική σημασία. Ωστόσο, υπάρχουν κάποιοι τομείς της διανόησης και των μέσων ενημέρωσης που προσπαθούν συνεχώς να αποκρύψουν τις ρευστές διεθνείς δυναμικές που καθορίζουν και επηρεάζουν το πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας, όπου ξεχωρίζουν αφενός οι συνεχείς παρεμβατικές ενέργειες της κυβέρνησης και αφετέρου οι διάφορες υπαρκτές εξουσίες των Ηνωμένων Πολιτειών.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι συγκεκριμένοι τομείς προσπαθούν να υποτιμήσουν την κριτική του ιμπεριαλισμού, και παρουσιάζουν την εθνική κυβέρνηση ως τον μοναδικό φορέα εξουσίας στη Βενεζουέλα, και ως εκ τούτου το μοναδικό αντικείμενο κριτικής.

Ωστόσο, από την σύσταση της Βολιβαριανής Επανάστασης, εκτυλίσσεται ένας εντατικός παρεμβατισμός των Ηνωμένων Πολιτειών στην Βενεζουέλα, ο οποίος εντάθηκε και έγινε πιο επιθετικός μετά τον θάνατο του προέδρου Τσάβες (2013), στο πλαίσιο της εξάντλησης της «προοδευτικής στροφής» και της συντηρητικής επανόδου στην Λατινική Αμερική. Είναι αξιοσημείωτο το εκτελεστικό διάταγμα που υπογράφηκε από τον Μπάρακ Ομπάμα τον Μάρτιο του 2015, με το οποίο η Βενεζουέλα κηρύσσεται ασυνήθιστη και έκτατη απειλή για την εθνική ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής – «an unusual and extraordinary threat to the national security and foreign policy of the United States». Γνωρίζουμε ήδη τι έχει συμβεί στις χώρες που έχουν κατηγοριοποιηθεί έτσι από την υπερδύναμη του βορρά.

Αυτήν την στιγμή, πέρα από τις απειλητικές δηλώσεις του επικεφαλής της OSOUTHCOM (United States Southern Command) στις 6 Απριλίου 2017, ο οποίος υποστήριξε ότι «η ανθρωπιστική κρίση στην Βενεζουέλα μπορεί σύντομα να επιβάλει την εφαρμογή μιας περιφερειακής απάντησης» – «The growing humanitarian crisis in

Venezuela could eventually compel a regional response»– παρατηρούμε την κλιμάκωση της επιθετικότητας της εξωτερικής πολιτικής του Ντόναλντ Τραμπ με τον πρόσφατο βομβαρδισμό της Συρίας. Ταυτόχρονα, ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού των Αμερικανικών Κρατών (ΟΑΚ), Λουίς Αλμάγκρο, ηγείται, σε συνεργασία με διάφορες χώρες της περιοχής, της προσπάθειας εφαρμογής του Δημοκρατικού Καταστατικού Χάρτη για το άνοιγμα μιας διαδικασίας «αποκατάστασης της δημοκρατίας» στη χώρα.

Οι ιδεολόγοι και τα μέσα ενημέρωσης της συντηρητικής παλινόρθωσης στην περιοχή παρουσιάζονται πολύ προβληματισμένοι για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Βενεζουέλα, αλλά δεν καταφέρνουν να εξηγήσουν στην ανάλυσή τους γιατί όλως περιέργως δεν γίνεται καμία υπερεθνική προσπάθεια του ιδίου τύπου μπροστά στην τρομακτική κρίση ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε χώρες όπως το Μεξικό ή η Κολομβία. Φαίνεται ότι η ηθική αγανάκτηση είναι σχετική και προτιμούν να παραμείνουν σιωπηλοί.

Είτε, λοιπόν, λόγω πολιτικής σκοπιμότητας είτε λόγω αναλυτικής αφέλειας, αυτοί οι τομείς αποπολιτικοποιούν τον ρόλο των υπερεθνικών οργανισμών, παραβλέποντας τις γεωπολιτικές σχέσεις εξουσίας βάσει των οποίων συγκροτούνται, και οι οποίες είναι μέρος της ίδιας τους της φύσης. Προσπαθώντας να αποφύγουν το άκρο της παρανοϊκής ερμηνείας όλων των κινήσεων αυτών των διεθνών οργανισμών, υποπίπτουν στο άλλο άκρο, δηλαδή σε μια αμιγώς διαδικαστική ερμηνεία των δράσεων τους, αποσιωπώντας τους μηχανισμούς διεθνούς κυριαρχίας και ελέγχου των αγορών και των φυσικών πόρων που προωθούν αυτοί οι οργανισμοί διεθνούς και περιφερειακής διακυβέρνησης.

Εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε κάτι άλλο σημαντικό. Εάν μιλάμε για παρέμβαση, δεν μπορούμε να μιλάμε μόνο για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στην Βενεζουέλα παρατηρούνται αυξανόμενες τάσεις παρεμβατικότητας από την Κίνα όσον αφορά τα πολιτικά και οικονομικά μέτρα που λαμβάνονται, το οποίο καταδεικνύει την απώλεια κυριαρχίας, την αύξηση της εξάρτησης από την ασιατική υπερδύναμη και την εφαρμογή πολιτικών οικονομικής ευελιξίας.

Ένα μέρος της αριστεράς προτίμησε να αποσιωπήσει αυτές τις δυναμικές, αφού φαίνεται να πιστεύει ότι η μοναδική αξιοσημείωτη παρέμβαση είναι αυτή των Ηνωμένων Πολιτειών. Όμως και τα δύο ρεύματα ξένης παρέμβασης έχουν ως σκοπό να ευνοήσουν την υπερεθνική καπιταλιστική συσσώρευση και την υφαρπαγή των «φυσικών πόρων», και δεν έχουν τίποτα να κάνουν με τις λαϊκές διεκδικήσεις.

2. **Η έννοια της «δικτατορίας» δεν διαφωτίζει την περίπτωση της Βενεζουέλας**

Σχεδόν από την αρχή της Βολιβαριανής Επανάστασης, η Βενεζουέλα έχει χαρακτηριστεί «δικτατορία». Αυτή η έννοια συνεχίζει να είναι ένα σημείο διαφωνίας στην πολιτική θεωρία, αφού έχει αμφισβητηθεί λόγω των μεταμορφώσεων και της περιπλοκής των σύγχρονων καθεστώτων άσκησης εξουσίας, ιδιαίτερα στην σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης, πράγμα που δημιουργεί σημαντικά κενά και παρερμηνείες στον ορισμό της.

Η «δικτατορία» συνήθως είναι συνδεδεμένη με πολιτικά καθεστώτα ή τρόπους διακυβέρνησης όπου όλη η εξουσία είναι συγκεντρωμένη, χωρίς περιορισμούς, σε ένα και μόνο πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων· όπου δεν υπάρχει διάκριση των εξουσιών· όπου απουσιάζουν οι ατομικές ελευθερίες, η ελευθερία των κομμάτων, η ελευθερίας της έκφρασης· σε μερικές περιπτώσεις ακόμα η έννοια αυτή ορίζεται γενικόλογα ως «το αντίθετο της δημοκρατίας».

Ο όρος «δικτατορία» έχει χρησιμοποιηθεί στην Βενεζουέλα στην ορολογία των μέσων μαζικής ενημέρωσης αρκετά επιφανειακά, συναισθηματικά και με τρόπο ηθικολογικό, πρακτικά για να θεωρηθεί ένα είδος βενεζουελάνικης ιδιαιτερότητας, διαχωρίζοντάς την χώρα από τις υπόλοιπες της περιοχής, όπου θεωρητικά υπάρχουν «δημοκρατικά» καθεστώτα.

Το θέμα είναι ότι στην Βενεζουέλα σήμερα με δυσκολία μπορεί να πει κανείς ότι όλη η εξουσία είναι συγκεντρωμένη χωρίς περιορισμούς σε ένα πρόσωπο ή μια ομάδα, αφού στη χώρα

αντικρίζουμε ένα τοπίο πολιτικών υποκειμένων, που αν και είναι ιεραρχημένο, είναι ταυτόχρονα κατακερματισμένο και ασταθές -πάνω απ' όλα μετά από τον θάνατο του προέδρου Τσάβες- αφού υπάρχουν διάφορα μπλοκ εξουσίας που μπορούν να συμμαχούν ή να βρίσκονται σε αντιπαράθεση μεταξύ τους, υπερβαίνοντας τη διχοτομία κυβέρνησης-αντιπολίτευσης.

Αν και υπάρχει μια κυβέρνηση με τον στρατό να αποτελεί σημαντικό κομμάτι της, με αυξανόμενες απολυταρχικές εκφράσεις και μια σχετική ικανότητα συγκεντρωτισμού, το σενάριο είναι αρκετά ασταθές. Δεν υπάρχει απόλυτη κυριαρχία από πάνω προς τα κάτω, και υπάρχει μια σχετική ισότητα μεταξύ των αντιμαχόμενων ομάδων εξουσίας. Αντίθετα, η διαμάχη σε κάθε στιγμή να ενταθεί, εκτροχιάζοντας ακόμη περισσότερο την κατάσταση.

Το γεγονός ότι η αντιπολίτευση ελέγχει το κοινοβούλιο με μια καθαρή πλειοψηφία την οποία πέτυχε μέσω εκλογικής διαδικασίας, σημαίνει ότι αντί για μια σαφή απουσία διάκρισης εξουσιών, υπάρχει αντίθετα μια διαμάχη μεταξύ τους, η όποια μέχρι τώρα ήταν ευνοϊκή προς την συμπαιγνία Εκτελεστικής-Δικαστικής εξουσίας.

Αντί λοιπόν να μιλούμε για ένα ομοιογενές πολιτικό καθεστώς, βρισκόμαστε ενώπιων ενός εκτεταμένου και αντιφατικού δικτύου εξουσιών. Η μετάσταση της διαφθοράς καθιστά την άσκηση εξουσίας ακόμη περισσότερο αποκεντρωμένη, ή τουλάχιστον δυσκολεύει την συγκέντρωση της από μέρους της Συντεταγμένης Εξουσίας.

Αυτό που πράγματι θυμίζει την αρχαία έννοια της ρωμαϊκής δικτατορίας είναι ότι σε αυτό το πλαίσιο η κεντρική κυβέρνηση κυβερνά μέσω διαταγμάτων και μέσω ειδικών μέτρων στο πλαίσιο μια κηρυγμένης «κατάστασης εκτάκτου ανάγκης», η οποία επισημοποιήθηκε από τις αρχές του 2016. Στο όνομα του αγώνα κατά της οικονομικής τρομοκρατίας, της εγκληματικότητας, των παραστρατιωτικών οργανώσεων και της οποσθοδρομικής επέλασης της αντιπολίτευσης, πολυάριθμες θεσμικές διαμεσολαβήσεις και δημοκρατικές διαδικασίες παραμελούνται. Ξεχωρίζουν για την

βαρύτητα τους πολιτικές ασφάλειας όπως η Επιχείρηση Απελευθέρωσης του Λαού (OPL, *Operación de Liberacion del Pueblo*), που περιλαμβάνουν παρεμβάσεις άμεσης σύγκρουσης των σωμάτων ασφαλείας σε διάφορες περιοχές της χώρας (αστικές, αγροτικές, περιφερειακές γειτονιές), για την ««καταπολέμηση του υποκόσμου», οι οποίες προκαλούν την κατακραυγή λόγω μεγάλου αριθμού θυμάτων· η ακύρωση του δημοψηφίσματος ανάκλησης του προέδρου· η αναστολή των εκλογών για τα τοπικά κοινοβούλια το 2016 χωρίς να είναι ξεκάθαρο πότε θα γίνουν· αυξημένη καταστολή και αστυνομικές ακρότητες απέναντι στην κοινωνική απογοήτευση, προϊόν της κατάστασης στη χώρα· και μια αύξηση της στρατιωτικοποίησης, κυρίως στις συνοριακές περιοχές και τις περιοχές «στρατηγικών φυσικών πόρων».

Αυτός είναι ο πολιτικός χάρτης που, από κοινού με τις διάφορες εξωτερικές παρεμβάσεις, διαμορφώνουν το σενάριο πολέμου χαμηλής έντασης που πρακτικά διαπερνά όλες τις πτυχές της καθημερινότητας των βενεζουελανών. Σε αυτό το πλαίσιο, μεταξύ άλλων, παραβιάζονται οι ατομικές ελευθερίες, περιορίζεται η πολιτική αντιπαράθεση και ο κομματικός πλουραλισμός, απαγορεύεται η σύγκληση και η πραγματοποίηση δράσεων διαμαρτυρίας, ή έκφραση της διαφωνίας και η κριτική στα μέσα ενημέρωσης, στο πλαίσιο της επονομαζόμενης δημοκρατίας στην Βενεζουέλα.

3. **Στην Βενεζουέλα το κοινωνικό συμβόλαιο, οι θεσμοί και τα πλαίσια της επίσημης οικονομίας καταρρέουν**

Εάν υπάρχει κάποια ιδιαιτερότητα στην περίπτωση της Βενεζουέλας είναι ότι το κοινωνικοπολιτικό σκηνικό είναι διαλυμένο, βαθιά διεφθαρμένο και ιδιαίτερα χαοτικό. Υποστηρίζουμε ότι η χώρα αυτήν την περίοδο βιώνει μια από τις πιο έντονες θεσμικές κρίσεις σε όλη την Λατινική Αμερική, που ταλανίζει όλους τους κοινωνικούς, οικονομικούς, πολιτικούς και δικαστικούς θεσμούς που απαρτίζουν την Δημοκρατία της Βενεζουέλας.

Η ιστορική κρίση του πετρελαϊκού εισοδηματικού μοντέλου, η

μετάσταση της διαφθοράς στη χώρα, η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού κατά την «νεοφιλελεύθερη περίοδο» και ειδικά μετά το 2013, καθώς και η ένταση των πολιτικών επιθέσεων και διαμαχών, έχουν καταλύσει τα πλαίσια των επίσημων θεσμών σε όλες τις πτυχές της κοινωνίας, εκτρέποντας ένα πολύ μεγάλο κομμάτι των κοινωνικών δυναμικών σε ανεπίσημους, υπογείους και παράνομους μηχανισμούς.

Στον οικονομικό τομέα, η διαφθορά έχει μεταμορφωθεί σε έναν εγκάρσιο μηχανισμό διανομής των πετρελαϊκών εισοδημάτων, εκτρέποντας τεράστια χρηματικά ποσά προς όφελος λίγων, και υπονομεύοντας τις βάσεις της επίσημης εισοδηματικής οικονομίας. Αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα στην PDVSA (Petróleos de Venezuela, Πετρέλαια της Βενεζουέλας), την μεγαλύτερη βιομηχανία της χώρας, σε ταμεία-κλειδιά όπως το Ταμείο Κίνας-Βενεζουέλας καθώς και σε πολυάριθμες κρατικοποιημένες εταιρίες.

Η κατάρρευση της επίσημης οικονομίας έχει καταστήσει την παραοικονομία πρακτικά την βασική «κινητήρια δύναμη» όλης της εθνικής οικονομίας. Οι κοινωνικές ευκαιρίες, είτε για κοινωνική αναρρίχηση είτε για μεγάλα κέρδη, βρίσκονται συχνά στο επονομαζόμενο «*bachaqueo*», την παράνομη διακίνηση τροφίμων στη μαύρη αγορά σε πολύ υψηλές τιμές, καθώς και σε άλλες μορφές εμπορίου σε διάφορες παράλληλες αγορές, όπως συναλλάγματος, φαρμάκων, βενζίνης κτλ.

Στο πολιτικό-νομικό πεδίο, το κράτος δικαίου δεν απολαμβάνει σεβασμό και αναγνώριση από μέρους των βασικών πολιτικών παραγόντων, οι οποίοι όχι μόνο δεν αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλο, αλλά καταφεύγουν και σε πολιτικές λαθροχειρίες για να κατατροπώσουν τον αντίπαλο. Η κυβέρνηση αντιμετωπίζει αυτές που θεωρεί «εχθρικές δυνάμεις» με διαδικασίες εξαίρεσης και σοκ, ενώ ομάδες της αντιδραστικής αντιπολίτευσης επιδίδονται σε βίαιες επιχειρήσεις βανδαλισμού και επίθεσης στις υποδομές. Σε αυτό το σενάριο συρρικνώνεται σημαντικά το κράτος δικαίου, καθιστώντας ευάλωτο τον πληθυσμό της Βενεζουέλας.

Όλο και περισσότερο βασιλεύει η ατιμωρησία, η οποία επεκτείνεται σε όλους τους τομείς του πληθυσμού. Αυτό όχι μόνο κάνει ακόμη μεγαλύτερη την διαφθορά, η οποία μοιάζει ασυγκράτητη, αλλά σημαίνει επίσης ότι ο πληθυσμός δεν περιμένει τίποτα από το σύστημα δικαιοσύνης, αλλά όλο και περισσότερο καταφεύγει στην αυτοδικία.

Η κατάρρευση του κοινωνικού συμβολαίου γεννά στον πληθυσμό συμπεριφορές τύπου «ο σώζων εαυτόν σωθήτω». Ο κατακερματισμός της εξουσίας έχει επίσης συνεισφέρει στην δημιουργία, επέκταση και ενίσχυση διαφόρων τοπικών δυνάμεων, όπως τα ονομαζόμενα «συνδικάτα ανθρακωρύχων» που ελέγχουν με τα όπλα τα ορυχεία χρυσού στην πολιτεία Μπολίβαρ, ή εγκληματικές οργανώσεις που κυριαρχούν σε περιοχές του Καράκας όπως το *El Cementerio* ή το *La Cota*.

Το πλαίσιο που παρουσιάζουμε φανερώνει ότι ουσιαστικά το πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας στην παρούσα κατάσταση έχει εκτραπεί σε μεγάλο βαθμό προς την οδό της βίας.

4. **Η μακροπρόθεσμη κρίση του βενεζουελάνικου εισοδηματικού καπιταλισμού (1983-2017)**

Η κατάρρευση των τιμών του αργού πετρελαίου παγκοσμίως υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη της κρίσης της Βενεζουέλας, όμως δεν ήταν ο μοναδικός παράγοντας που μπορεί να εξηγήσει αυτήν τη διαδικασία. Από την δεκαετία του ’80 υπάρχουν αυξανόμενα συμπτώματα εξάντλησης του μοντέλου συσσώρευσης βασισμένου στον πετρελαϊκό «εξορυκτισμό»[1] και στην διανομή των κερδών που αυτός δημιουργεί. Η σημερινή χαώδης φάση της εθνικής οικονομίας (από το 2013 και μετά) είναι επίσης αποτέλεσμα του οικονομικού γίγνεσθαι των τελευταίων τριάντα χρόνων στη χώρα. Γιατί;

Διάφορες εξηγήσεις μπορούν να δοθούν. Γύρω στο 60% του αργού πετρελαίου της Βενεζουέλας είναι βαρύ ή πολύ βαρύ. Αυτό το είδος αργού πετρελαίου από οικονομικής άποψης κοστίζουν περισσότερο και απαιτούν μεγαλύτερη χρήση ενέργειας και χρήση

επιπρόσθετης επεξεργασίας για την εμπορευματοποίησή τους. Η κερδοφορία του επιχειρηματικού τομέα που θρέφει την χώρα μειώνεται σε σχέση με τα περασμένα χρόνια, όταν επικρατούσαν τα κοινά αργά πετρέλαια. Αυτό συμβαίνει την στιγμή που το σύστημα απαιτεί όλο και μεγαλύτερα εισοδήματα από το πετρέλαιο καθώς και όλο και μεγαλύτερη κοινωνική επένδυση για να αντιμετωπίσει τις αυξανόμενες ανάγκες ενός πληθυσμού σε συνεχή άνοδο.

Η υπερβολική συγκέντρωση του πληθυσμού στις πόλεις (περισσότερο από το 90%) προωθεί μια χρήση του εισοδήματος αυτού προσανατολισμένη βασικά στην κατανάλωση εισαγόμενων προϊόντων και πολύ λίγο σε παραγωγικές δραστηριότητες. Η εποχές ευημερίας προωθούν την ενίσχυση του (πρωτογενούς) εξορυκτικού τομέα των εξορύξεων –το αποτέλεσμα της επονομαζόμενης «Ολλανδικής Ασθένειας»– το οποίο αποδυναμώνει ιδιαιτέρως τους παραγωγικούς τομείς, που είναι ήδη αδύναμοι. Μετά το τέλος της ευημερίας (όπως συνέβη στο τέλος της δεκαετίας του ’70, και πάλι πιο πρόσφατα από το 2014), η οικονομία μένει πιο εξαρτημένη, και ακόμη πιο ανίκανη να αντιμετωπίσει μια καινούρια κρίση.

Η κοινωνικοπολιτική διαφθορά του συστήματος επιτρέπει υπεξαιρέσεις και δόλιες εκτροπές των πετρελαϊκών εισοδημάτων, πράγμα που αποτρέπει την ανάπτυξη συστηματικών πολιτικών αναδιανομής για την ανακούφιση της κρίσης.

Η αυξανόμενη αστάθεια των τιμών του πετρελαίου παγκοσμίως, καθώς και οι αλλαγές στις παγκόσμιες ισορροπίες δυνάμεων γύρω από το πετρέλαιο (όπως για παράδειγμα η σταδιακή απώλεια επιρροής του ΟΠΕΚ) έχουν επίσης σημαντικό αντίκτυπο στην εθνική οικονομία.

Εντωμεταξύ, όσο εκτυλίσσονται όλα αυτά τα σκαμπανεβάσματα στην οικονομία της χώρας, οι οικολογικοί πόροι συνεχίζουν να υπονομεύονται και να εξαντλούνται, θέτοντας έτσι σε απειλή τον βιοπορισμό χιλιάδων βενεζουελανών για το παρόν και το μέλλον.

Η λύση που προτείνεται από την κυβέρνηση περιλαμβάνει την αύξηση του εξωτερικού δανεισμού, την άδικη για τον πληθυσμό διανομή των πετρελαϊκών εισοδημάτων, την επέκταση του εξορυκτισμού και την εύνοια προς το διεθνές κεφάλαιο.

Συνοψίζοντας, όποια ελίτ και να κυβερνά τα ερχόμενα χρόνια, θα έρθει οπωσδήποτε αντιμέτωπη με τους ιστορικούς περιορισμούς που έχουν καταστήσει αναποτελεσματικό το παλαιό εισοδηματικό πετρελαϊκό μοντέλο. Δεν αρκεί μόνο να περιμένουν ένα τυχαίο γεγονός που θα αυξήσει τις τιμές του πετρελαίου, καθώς λαμβάνουν χώρα μεγάλες αλλαγές και θα πρέπει να είναι προετοιμασμένοι για να τις αντιμετωπίσουν.

5. **Είναι αυτό σοσιαλισμός; Στην Βενεζουέλα λαμβάνει χώρα μια σταδιακή διαδικασία δομικής προσαρμογής και αύξησης της οικονομικής ευελιξίας**

Στην χώρα βρίσκεται σε εξέλιξη μια διαδικασία σταδιακής δομικής προσαρμογής της οικονομίας ανά τομέα, η οποία προωθεί την ευελιξία σε σχέση με τις προηγούμενες ρυθμίσεις και τους περιορισμούς στο κεφάλαιο, και αντιστρέφει με αργό ρυθμό την κοινωνική πρόοδο που τα προηγούμενα χρόνια είχε επιτύχει η Βολιβαριανή Επανάσταση. Αυτές οι αλλαγές καλύπτονται με τον μανδύα του σοσιαλισμού και της επανάστασης, παρόλο που αντιπροσωπεύουν πολιτικές που όλο και περισσότερο απορρίπτονται από τον πληθυσμό.

Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν πολιτικές όπως η δημιουργία Ειδικών Οικονομικών Ζωνών, που αντιπροσωπεύουν μια ολοκληρωτική φιλελευθεροποίηση τμημάτων της επικράτειας της Βενεζουέλας. Η κυριαρχία μεταβιβάζεται στα ξένα κεφάλαια, που διοικούν πρακτικά χωρίς περιορισμούς αυτές τις περιοχές. Πρόκειται για ένα από τα πιο νεοφιλελεύθερα μέτρα που κληρονομήθηκε από το «Πρόγραμμα Βενεζουέλα», το οποίο προωθούσε η κυβέρνηση του Ραφαέλ Καλδέρα στην δεκαετία του ‘90, υπό τις υποδείξεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου.

Επίσης θα πρέπει να αναφέρουμε την αύξηση της ευελιξίας των

συμφωνιών με τις ξένες εταιρίες στην πετρελαϊκή περιοχή του Ορινόκο, την φιλελευθεροποίηση των τιμών κάποιων βασικών αγαθών, την εντεινόμενη έκδοση εθνικών ομολόγων, την υποτίμηση του νομίσματος και τη δημιουργία μιας κυμαινόμενης αγοράς συναλλάγματος (Simadi), την αποδοχή ορισμένων εμπορικών συναλλαγών κατευθείαν σε δολάρια, για παράδειγμα στον τομέα του τουρισμού, ή την προσήλωση στην αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους και των τόκων, που συνεπάγεται τη μείωση των εισαγωγών και συνεπώς προβλήματα έλλειψης βασικών καταναλωτικών αγαθών.

Προωθείται ταυτόχρονα ένας ανανεωμένος και πιο ελαστικός εξορυκτισμός, στοχεύοντας κυρίως προς τα νέα μέτωπα εξόρυξης, όπως το μέγα-πρότζεκτ του Μεταλλευτικού Τόξου του Ορινόκο, το οποίο προτείνει την εγκατάσταση μέγα-ορυχείων σε μια κλίμακα χωρίς προηγούμενο σε μια περιοχή 111.800 τετραγωνικών χιλιομέτρων, απειλώντας σημαντικούς ζωτικούς πόρους για τους κατοίκους της Βενεζουέλας, ειδικά για τους ιθαγενείς πληθυσμούς. Αυτό το πρότζεκτ προϋποθέτει επίσης την μακροχρόνια προσκόλληση στις σχέσεις εξάρτησης που έχει δημιουργήσει ο εξορυκτισμός.

Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτές οι μεταρρυθμίσεις συνδυάζονται με την διατήρηση κάποιων πολιτικών κοινωνικής βοήθειας, με την συνεχόμενη αύξηση των ονομαστικών μισθών, με κάποιες παραχωρήσεις απέναντι στις απαιτήσεις των λαϊκών οργανώσεων και με την χρήση μιας επαναστατικής και αντί-ιμπεριαλιστικής ρητορικής. Αυτό προφανώς έχει ως κύριου στόχο την διατήρηση της εναπομείνασας εκλογικής επιρροής του κυβερνώντος κόμματος.

Είμαστε μάρτυρες της δημιουργίας του αποκαλούμενου «μεταλλαγμένου νεοφιλελευθερισμού», όπου η εμπορευματοποίηση, η χρηματιστικοποίηση και η απορρύθμιση συνδυάζονται με μηχανισμούς κρατικής παρέμβασης και κοινωνικής στήριξης.

Τμήματα της αριστεράς έχουν επικεντρωθεί στην αποτροπή της επανόδου συντηρητικών κυβερνήσεων στην εξουσία, έτσι ώστε να αποφευχθεί η «επιστροφή στον νεοφιλελευθερισμό». Ωστόσο, ξεχνούν να αναφέρουν πώς οι προοδευτικές κυβερνήσεις έχουν

επίσης προωθήσει έναν μεγάλο αριθμό επιλεκτικών, μεταλλασσόμενων και υβριδικών μέτρων νεοφιλελεύθερης φύσης, τα οποία τελικά έχουν αντίκτυπο στον άνθρωπο και στην φύση.

6. **Ποια είναι η εναλλακτική; Το σχέδιο των κομμάτων της «Στρογγυλής Τράπεζας Δημοκρατικής Ενότητας» είναι νεοφιλελεύθερο**

Το δεξιό κόμμα «Στρογγυλή Τράπεζα Δημοκρατικής Ενότητας» (MUD – Mesa de la Unidad Democratica) αποτελεί το πλειοψηφικό μπλοκ της κομματικής αντιπολίτευσης, ενώ επίσης μια αριστερή αντιπολίτευση εμφανίζεται με αργούς ρυθμούς και είναι πολύ πιθανόν να συνεχίσει να αναπτύσσεται. Αυτή η κριτική αριστερά, τουλάχιστον η πιο συνειδητοποιημένη, δεν ταυτίζεται με την MUD, και έτσι δεν συνδέεται μαζί της πολιτικά.

Η MUD δεν αποτελεί ένα ομοιογενές μπλοκ, αντίθετα στους κόλπους της συνυπάρχουν από ριζοσπαστικές ομάδες τις άκρας δεξιάς με επιρροή – τους οποίους θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «ουριμπίστας»[2] – μέχρι κάποια τμήματα «light» συντηρητισμού, αλλά και ελιτιστικού φιλελευθερισμού με κάποιες τάσεις αναδιανομής. Αυτές οι διαφορετικές ομάδες έχουν μια συγκρουσιακή σχέση μεταξύ τους, με συχνές αντιπαραθέσεις και αποκλίσεις.

Παρά τις διαφορές τους, οι διάφορες ομάδες της MUD ενώνονται γύρω από τουλάχιστον τρείς σημαντικούς άξονες: την ιδεολογική τους προέλευση, τις βάσεις του οικονομικού τους προγράμματος και την αντίδρασή τους απέναντι όχι μόνο στην κυβέρνηση, αλλά και στην πιθανότητα ενός βαθέως κοινωνικού μετασχηματισμού με χαρακτηριστικά λαϊκής χειραφέτησης.

Θα αναφερθούμε εδώ στους δύο πρώτους άξονες. Η ιδεολογική τους βάση καθορίζεται βαθιά από την νεοκλασική οικονομική θεωρία και τον συντηρητικό φιλελευθερισμό, με εμμονή στο εγκώμιο της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, στην απαίτηση να «αποϊδεολογικοποιηθεί» το κράτος και την προώθηση των επιχειρηματικών και ατομικών ελευθεριών.

Αυτοί οι ιδεολογικοί πυλώνες είναι πιο ξεκάθαροι στο εκλογικό πρόγραμμα του μπλοκ αυτού απ’ ότι παρουσιάζονται στα μέσα ενημέρωσης, όπου η ρητορική είναι απλουστευμένη, επιφανειακή και γεμάτη με συνθήματα. Η πιο αναπτυγμένη καταγραφή του οικονομικού τους μοντέλου βρίσκεται στις «Κατευθυντήριες Γραμμές για το Πρόγραμμα της Κυβέρνησης της Εθνικής Ενότητας (2013-2019)». Πρόκειται μια πιο ορθόδοξα νεοφιλελεύθερη εκδοχή του πετρελαϊκού εξορυκτισμού σε σχέση με τα σχέδια της σημερινής κυβέρνησης.

Παρά τα συνθήματα της «αλλαγής» και της «παραγωγικής Βενεζουέλας», αυτό που ξεχωρίζει είναι η πρόταση τους για την άντληση έως και έξι εκατομμυρίων βαρελιών πετρελαίου την ημέρα, με έμφαση στην αύξηση της παραγωγής στην Πετρελαϊκή Ζώνη του Ορινόκο. Αν και διαφωνούν δημόσια, οι πετρελαϊκές προτάσεις του Ενρίκε Καπρίλες (με το πρόγραμμα «Πετρέλαιο για την Πρόοδο σου» – Petroleo para tu Progreso) και του Λεοπόλδο Λόπες (με το «Πετρέλαιο στην Καλύτερη Βενεζουέλα» – Petroleo en la Mejor Venezuela) είναι ταυτόσημες, και συμπίπτουν με το «Σχέδιο για την Πατρίδα 2013 – 2019», το οποίο προωθεί η κυβέρνηση. Η αλλαγή που εξαγγέλλουν δεν είναι τίποτε άλλο από μια προσκόλληση στον εξορυκτισμό, περισσότερος εισοδηματικός καπιταλισμός και αναπτυξιοκρατία, με όλες τις οικονομικές, κοινωνικό-περιβαλλοντικές και πολιτισμικές επιπτώσεις που συνεπάγεται αυτό το μοντέλο.

7. **Ο κατακερματισμός του «λαού» και η προοδευτική διάρρηξη του κοινωνικού ιστού**

Σε αυτές τις διαδικασίες πολέμου χαμηλής έντασης και συστημικού χάους, ο εργαζόμενος λαός είναι αυτός που επηρεάζεται περισσότερο. Η ισχυρή κοινωνικό-πολιτική συνοχή που παρατηρήθηκε στα πρώτα χρόνια της Βολιβαριανής Επανάστασης έχει υποστεί όχι μόνο φθορά αλλά και σταδιακή αποδιάρθρωση. Αυτές οι παθογένειες έχουν επηρεάσει ακόμα και τον πυρήνα του κοινοτικού ιστού στην χώρα.

Η ανασφάλεια όσον αφορά την ικανοποίηση των βασικών αναγκών, η

ατομιστική και ανταγωνιστική επίλυση των κοινωνικοοικονομικών προβλημάτων των ανθρώπων, η μετάσταση της διαφθοράς, η διευθέτηση των κοινωνικών διαμαχών και αντιπαραθέσεων με τη βία, η απώλεια των ηθικό-πολιτικών σημείων αναφοράς, η κοινωνική πόλωση που συνοδεύει την απαξίωση των πολιτικών κομμάτων, η ωμή βία ενάντια σε σημαντικές κοινοτικές εμπειρίες και σε κοινοτικούς ηγέτες από μέρους διαφόρων πολιτικών και τοπικών παραγόντων· όλα τα παραπάνω συνθέτουν την εικόνα της διάρρηξης του κοινωνικού ιστού που στόχο έχει την υπονόμευση μιας πιθανής διαδικασίας κοινωνικού μετασχηματισμού προς την κατεύθυνση της λαϊκής χειραφέτησης και την εξουδετέρωση των λαϊκών αντιστάσεων απέναντι στην έλευση των οπισθοδρομικών δυνάμεων στη χώρα.

Εντωμεταξύ, πολλές οργανώσεις λαϊκής βάσης και κοινωνικά κινήματα σε όλη τη χώρα επιμένουν στην οικοδόμηση μιας εναλλακτικής με τοπική βάση. Ο χρόνος θα δείξει ποία είναι η ικανότητα τους για αντίσταση και προσαρμογή, και πάνω απ’ όλα ποια είναι η συλλογική ικανότητα τους να συντονιστούν μεταξύ τους και να επηρεάσουν με μεγαλύτερες αξιώσεις την πορεία του εθνικού πολιτικού σχεδίου.

Εάν υπάρχει μια αυτονόητη αλληλεγγύη που θα πρέπει να επιδείξουν οι αριστεροί από την Λατινική Αμερική και τον κόσμο, πρέπει να είναι η αλληλεγγύη με τον αγωνιζόμενο λαό, που ιστορικά επωμίζεται το κόστος της εκμετάλλευσης και της κρίσης. Τον λαό που συχνά ξεσηκώνεται και καταλαμβάνει τους δρόμους απαιτώντας τα αιτήματα του να εισακουστούν και να ικανοποιηθούν. Τον λαό που αντιμετωπίζει σήμερα τα σύνθετα διλήμματα που τίθενται στην εποχή της ήττας και της οπισθοδρόμησης. Αυτή η αλληλεγγύη φαίνεται πως είναι η πραγματική αξιοπρέπεια της αριστεράς. Το κόστος της απομάκρυνσης από αυτές τις λαϊκές αντί-ηγεμονίες στο όνομα μιας στρατηγικής που αποσκοπεί στη διατήρηση της εξουσίας, θα είναι αναμφισβήτητα πολύ υψηλό.

Σημειώσεις:

[1] «Extractivismo» ονομάζουν στην Λατινική Αμερική το νέο-αποικιακό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης που βασίζεται στην εξόρυξη και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων.

[2] Από το όνομα του πρώην προέδρου της γειτονικής Κολομβίας Άλβαρο Ουρίμπε (2002-2010)|, ο οποίος προώθησε ακροδεξιές παραστρατιωτικές οργανώσεις και την εμπλοκή των ΗΠΑ στην περιοχή (ΣτΜ).

_____

Καράκας, Απρίλιος 2017

**Ο Emiliano Teran Mantovani είναι κοινωνιολόγος, ερευνητής και ακτιβιστής της πολιτικής οικολογίας από την Βενεζουέλα.*